

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şükrü ULUDAĞ

1960'TAN GÜNÜMÜZE CHP'NİN KÜRT KİMLİĞİ SİYASETİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şükrü ULUDAĞ

1960'TAN GÜNÜMÜZE CHP'NİN KÜRT KİMLİĞİ SİYASETİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Şükrü ULUDAĞ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Funda KEMAHLI GARİPOĞLU

Tez Başlığı: 1960'TAN GÜNÜMÜZE CHP'NİN KÜRT KİMLİĞİ SİYASETİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 20.06.2019

Mezuniyet Tarihi : 01/08/2019

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1960'tan Günümüze CHP'nin Kürt Kimliği Siyaseti Üzerine Bir İnceleme” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

şükrü ULUDAĞ

T.C.

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Şükrü ULUDAĞ
Öğrenci Numarası	20145218015
Enstitü Ana Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK
Tez Başlığı	1960'tan Günümüze CHP'nin Kürt Kimliği Siyaseti Üzerine Bir İnceleme
TurnItIn Ödev Numarası	1152297910

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 81 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 16/07/2019 tarihinde tarafımdan TurnItIn adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 11

alıntılar dahil % 15'tir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylıyorum.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. 16/07/2019

(İmzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
TEŞEKKÜR	ix
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

CHP'NİN TARİHÇESİ

1.1. Tek Partili Dönem (1923-1946).....	5
1.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve DP İktidarı (1946-1960).....	6
1.3. İnönü - Ecevit Dönemi ve CHP İktidarı (1960-1980)	10
1.4. CHP'nin Kapatılışı ve Merkez Solun Bölünmesi (1980-1992)	14
1.5. CHP'nin Yeniden Açılışı, Baykal Dönemi ve AKP İktidarı (1992-2010)	15
1.6. Kılıçdaroğlu Dönemi ve AKP İktidarı (2010- Günümüz)	19

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİK SİYASETİNE DOĞRU

2.1. Kimlik Kavramı ve Kimliğe Dayalı Siyaset	22
2.2. Küreselleşmenin Kimlik Siyasetine Etkisi.....	24
2.3. Postmodernizmin Kimlik Siyasetine Etkisi	25
2.4. Neoliberalizmin Kimlik Siyasetine Etkisi	27
2.5. Türkiye'de Kimlik Siyasetine Yöneliş.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CHP'NİN KÜRT KİMLİĞİ SİYASETİ

3.1. 1960-1980 Dönemi : Az Gelişmişlik ve Feodalite Bağlamında Kürt Sorunu	33
3.2. 1980-1992 Dönemi : Kimlik Bağlamında Kürt Sorunu.....	42
3.3. 1992-2010 Dönemi : Devletçi Söylem Bağlamında Kürt Sorunu	47
3.4. 2010-Günümüz : Demokrasi Bağlamında Kürt Sorunu	53

SONUÇ	58
KAYNAKÇA	62
ÖZGEÇMİŞ	67

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
BP	Birlik Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DDKP-KİP	Devrimci Demokratik Kültür Derneği – Kürdistan İşçi Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokrat Türkiye Partisi

DYP	Doğru Yol Partisi
FETÖ	Fethullahçı Terör Örgütü
FP	Fazilet Partisi
GP	Güven Partisi
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HP	Halkçı Parti
MC	Milliyetçi Cephe
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MYK	Merkez Yürütme Kurulu
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OHAL	Olağanüstü Hal
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
ÖZEP	Özgürlük ve Eşitlik Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PSK	Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi

RP	Refah Partisi
RTÜK	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDP	Sosyal Demokrasi Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDKP	Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	Ve başkaları, ve benzerleri, ve bunun gibi
YTP	Yeni Türkiye Partisi
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti, küreselleşen dünyadaki pek çok modern devlet gibi ülkesinde farklı etnik kimlikleri barındıran bağımsız bir devlettir. Türkiye siyasetinde etnik kimlikler öteden beri konuşulan ve tartışılan, özellikle 1980 ve sonrasında ise daha çok ön plana çıkan temel konulardandır. Faaliyette bulunan siyasi partilerin kimliklere bakışları, bu konuda ürettikleri politikalar, söylemleri ve icraatları farklılıklar arz etmektedir. Bu bağlamda bu tezin amacı; Türkiye siyasal hayatının başat partilerinden biri, merkez sol siyasetin temsilcisi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu partisi olma özelliğine sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin özellikle 1960 yılından sonra Türkiye'deki farklı kimliklere bakış açısını, güttüğü kimlik siyasetini, yürüttüğü politikayı Kürt Kimliği özelinde ortaya koymak ve bu politikanın Kürt kökenli vatandaşların yoğunlukla yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerindeki genel seçim sonuçlarına etkisini de içerecek şekilde bir inceleme yapmaktır. Seçim sonuçlarının incelenmesindeki maksat, yürütülen Kürt politikasının ve bu politikadaki değişimlerin seçimde nasıl karşılık bulduğunu saptamaktır. Tezin kapsamı 1960 yılı ve sonrasında CHP'deki dönüşüm ve bu dönüşümün Kürt kimliği özelinde kimlik siyasetine olan etkisi ile sınırlıdır. Tezin amacını gerçekleştirmek için, araştırmada nitel bir araştırma yöntemi uygulanmıştır. Tez hazırlanırken teorik ve normatif bir perspektif değil; parti programları, seçim beyannameleri ve Kürt sorunu özelinde hazırlanmış raporlar gibi birincil kaynaklar esas alınarak betimleyici, tanımlayıcı ve söylem / içerik analizi içeren bir yöntem benimsenmiştir. İfade edilen yazılı kaynakların partilerin resmi politikasını yansıtmaması ve daha objektif olması, bununla beraber özellikle parti genel başkanlarının konu ile ilgili söylemlerinin subjektif olabileceği ve resmi kaynaklara oranla daha hızlı değişebileceği düşünülerek bu söylemlere yer verilmemiştir. Bu çerçevede çalışmanın ana bulgusu ve argümanı ise CHP'nin Kürt kimliği özelindeki kimlik siyasetinin Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi koşullardan, toplumsal hareketlerden ve terör olaylarından etkilendiği ve buna göre 1960'tan günümüze değiştiği, özellikle genel başkan düzeyindeki yönetim değişikliklerine göre de farklılaştığı yönündedir. CHP'nin 1960'tan günümüze Kürt kimliği özelinde kimlik siyasetinde bu değişim, sorunu az gelişmişlik ve feodalite bağlamında ele alan ve buna göre politika üreten bir yaklaşımdan, 2010 ve sonrasında sorunu demokrasi bağlamında ele alan bir yaklaşıma doğru şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürt kimliği, Kürt sorunu, Kimlik siyaseti, Cumhuriyet Halk Partisi.

SUMMARY

AN EXAMINATION OF THE CHP'S KURDISH IDENTITY POLITICS: FROM 1960 TO PRESENT

Republic of Turkey, as many other modern states in the globalising world, is a country that includes divergent ethnicities within its territories. The issue of ethnic identities has long been debated in Turkish politics and has also come to the forefront especially after 1980s. Viewpoints, policies, discourses and actions of the political parties on ethnic identities in the Turkish political life have significantly differed during this period. In this context, the aim of this thesis is to (i) examine the identity politics, in general, and the Kurdish identity policy, in particular, pursued especially from 1960 to present by the Republican People's Party (CHP) as a founder political party of Republic of Turkey, one of the most dominant political parties and the representative of the center-left political tradition in the Turkish politics and (ii) to analyse the effects of changing policy preferences of the party regarding the Kurdish identity on the general election results in the Eastern and South-eastern Anatolian provinces where the citizens of Kurdish origin mostly live. The purpose of examining the general election results is to determine to what extent the changing policies of the CHP on the Kurdish identity have affected the voters' preferences. The scope of the thesis is limited to the transformation of the CHP after 1960s and the effect of this transformation especially on the party's Kurdish identity politics. A qualitative research method is applied in the thesis with the aim of realising the aforementioned purposes. In particular, not a theoretical and normative perspective, but a descriptive and discourse/context analysis method is adopted focusing on an examination of primary sources; such as party programmes, election manifestos and reports of the CHP on the Kurdish question. The main reason for focusing especially on the written sources is that while they mostly reflect the official policy of the parties and are relatively more objective; non-written sources, such as the speeches given or comments made by the party leaders or leading members, may be considered subjective and less permanent. In this sense, the main argument raised in this thesis is that CHP's policy on the Kurdish identity since 1960s has remarkably changed as a result of changing political conditions, social movements and terrorism in Turkey and of changing perspectives embraced by the party's elite-cadre and leaders. This policy change in the CHP's Kurdish identity from 1960s to present exemplifies an evolution from embracing a policy approach that deals with the issue with reference to underdevelopment and

feudalism into embracing an approach that aims to address the issue from a democratic perspective especially after 2010.

Keywords: Kurdish identity, Kurdish problem, identity politics, Republican People's Party.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı tamamlayabilmem için esnek çalışma şartları sağlayan Bölge Müdürüm Seçkin ÖZDEMİR'e, her gözden geçirme toplantımızda büyük emek sarf ederek çalışmamı okuyan, düzelden, oldukça anlamlı geri bildirimlerde bulunan ve bu bağlamda ufkumu açan Tez Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK'e, savunma öncesinde çalışmamı kelime kelime irdeleyen, detaylı düzeltmeler yapan ve böylece çalışmamın daha iyi hale gelmesini sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim ALKAN'A, çalışmamın ileriye yönelik geliştirilebilecek taraflarını ön plana çıkararak akademik kariyerim açısından beni umutlandıran Dr. Öğr. Üyesi Funda KEMAHLI GARİPOĞLU'na, motivasyon kaynağım annem Fatmana ULUDAĞ'a, desteklerini hiç esirgemeyen babam Mustafa ULUDAĞ'a ve her koşulda yanımda olan kardeşim Ahmet ULUDAĞ'a teşekkür ederim.

GİRİŞ

CHP, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde 9 Eylül 1923'te "Halk Fırkası" adı ile kurulmuştur. 1924 yılında "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını, 1935 yılında ise "Cumhuriyet Halk Partisi" adını almıştır. CHP Türk Devrimi'ni gerçekleştiren ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu partisidir.

Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 yılındaki vefatına kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Cumhurbaşkanlığı görevinin yanında, her ne kadar parti yönetimini fiili olarak devretse de, CHP'nin genel başkanlık görevini de resmi olarak sürdürmüştür. Atatürk'ün vefatına kadar, devrimler birer birer gerçekleşirken bir yandan da çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri olmuş ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Atatürk'ün vefatı sonrası 2. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuş, aynı şekilde CHP Genel Başkanlığı görevini resmi olarak üstlenmiş ancak fiili olarak yönetimi vekiline devretmiştir. CHP, 1946 yılına kadar Türk siyasal hayatında tek parti olarak yerini korumuştur.

CHP ülkenin kurucu partisi olması nedeniyle bu döneme kadar devletle eşit görülmüştür. CHP'nin kadroları aynı zamanda devletin yönetici kademesinde yer alan kadrolar olmuştur. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti çok partili siyasal hayata geçmiştir.

14 Mayıs 1950 yılında yapılan seçimler ile CHP kuruluşundan bu yana bulunduğu iktidardan inmiş ve muhalefet görevini üstlenmiştir. 1960 yılındaki ihtilale kadar da CHP yapılan tüm seçimlerde muhalefet görevini sürdürmüştür.

1961 seçimleri ile beraber Türkiye koalisyonlarla tanışmıştır. Çok partili siyasal hayat, CHP'nin kendini iktidar karşısında konumlandırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1965 yılında CHP "ortanın solunda" olduğunu beyan etmiş ve diğer partilere göre siyasi yelpazedeki yerini belirlemiştir. Bu konumlandırma hem sağdaki rakibi Adalet Partisi (AP)'ne hem de daha soldaki rakibi Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ne karşı olmuştur. Bunun ardından CHP, gerek bildirelerinde gerek programlarında, günümüz sol söylemlerine daha yakın ifadelerle gittikçe daha fazla yer vermeye başlamıştır.

12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin sivil yönetime ikinci müdahalesi olmuş ve iktidardaki AP hükümeti istifa etmiştir. 12 Mart şartlarında yapılan olağanüstü kurultayda Bülent Ecevit'in listesi parti meclisinde ağırlığa sahip olmuş ve İsmet İnönü CHP Genel Başkanlığından istifa etmiştir. Bu bir devrin sonu olmuş ve Bülent Ecevit bir sonraki olağanüstü kurultayda CHP Genel Başkanı olmuştur.

1970’li yıllar dünyada kimlik siyasetinin yükselişe geçtiği yıllar olmasına rağmen ancak Türkiye solunun yoğun ideolojik söylemi sınıf siyasetini temel almıştır. Bu açıdan farklı kimlikler ön plana çıkmamış, daha çok işçi ve köylü dayanışmasının esas alındığı, gelir ve refah dağılımının hakça olmasına çalışıldığı, sosyal adaletin sağlanmasının arzulandığı bir dönem olmuştur. Doğu ve güneydoğudaki sorunlar; kimlikler üzerinden değil az gelişmişlik ve feodalite üzerinden okunmuştur. CHP 1977 yılında yapılan seçimlerde %41,4 oy oranı ile tarihinin en yüksek oy oranına ulaşmıştır.

1980 ihtilali TSK’nin sivil yönetime üçüncü müdahalesidir. Bu müdahale ile CHP tüm siyasi partiler gibi kapatılmış ve siyasi faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu dönemde CHP kadroları kendine Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)’de yer bulmuştur. İhtilal sonrası dönemde, Türkiye’de kimlikler ön plana çıkmaya başlamış ve bu bağlamda Kürt sorunu gündeme gelmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi 1970’li yıllarda doğu ve güneydoğudaki sorunlar az gelişmişlik ve feodalite üzerinden okunurken; bu dönemde ise sorunlar kimlikler üzerinden okunmaya başlanmıştır. Günün şartlarına göre oldukça radikal olan ve Kürt sorununa çözüm yolları arayan SHP’nin Temmuz 1990 raporu siyasi çevrelerde büyük ses getirmiştir. Ayrıca Türkiye’nin ilk legal Kürt partisi olan Halkın Emek Partisi (HEP) ile SHP’nin 1991 seçimlerinde ittifak yapması da dikkat çeken ayrı bir detaydır.

9 Eylül 1992 yılında CHP tekrar kurulmuş ve Deniz Baykal genel başkan olmuştur. SHP döneminin aksine, özellikle Deniz Baykal’ın genel başkanlığının ilk dönemlerinde, Kürt sorununa karşı, dönemin terör olaylarından da etkilenilerek, konjonktürel olarak devletçi bir tutum ortaya konulmuştur. 1995 yılında SHP ile birleşmiştir. SHP ile birleşme dönemi ve 1999 yılında meclis dışı kalma dönemi dışında CHP Genel Başkanlığı’nı hep Deniz Baykal yürütmüştür. Hikmet Çetin birleşme döneminde, Altan Öymen ise meclis dışı kaldığında kısa süreler genel başkanlık görevini üstlenmişlerdir. 1999 yılında Algan Hacaloğlu’nun koordinesinde hazırlanan Doğu ve Güneydoğu raporu; geçmişin bir sentezi niteliğinde olmuş, ancak Temmuz 1990 raporu gibi kimlik ve kültür konusunu ön plana çıkarmamıştır. Üniter devlet yapısı vurgusu ile devletçi yanını öne çıkaran rapor, aynı zamanda kişisel hak ve özgürlüklere de değinmiştir. Sorunun tespitine ve çözümüne yönelik sosyo-ekonomik konular ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Ardından 1999 yılında yayınlanan “Demokratikleşme ve İnsan Hakları Raporu” ve 2001 yılında yayınlanan “Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Hukuk Devleti Raporu” değerlendirildiğinde, bölgenin yine başta sosyo – ekonomik durumunun ortaya konduğu ve sorunun çözümü ile ilgili önerilerin sunulduğu görülmektedir. Bu rapordaki, sorunu demokrasi sorunu olarak görmeye başlayan bir tavır sergilenmiştir.

2010 yılında Kemal Kılıçdaroğlu CHP'nin genel başkanlığına gelmiş, bu dönem CHP açısından kimliklere karşı ilgisiz ancak bireysel hak ve özgürlüklerin her ortamda ön plana çıkarıldığı bir dönem olmuştur ve bu yaklaşım benzer şekilde bugün de devam etmektedir. CHP Kürt sorununu demokrasi sorunu olarak görmekte, kimlikleri ön plana çıkarmamaktadır.

Çalışmamızda temel araştırma sorusu şudur: “CHP'nin politika, söylem ve pratiklerine Kürt kimliğinin etkisi, bunun kimlik siyasetine yansımaları nedir ve 1960'tan günümüze politikalarında, söylemlerinde Kürt kimliği özelindeki siyasetinde ne gibi değişiklikler ortaya çıkmıştır?”

Bu soru ekseninde bu çalışmanın amacı, CHP'nin özellikle 1960 yılından sonra Türkiye'deki farklı kimliklere bakış açısını, ortaya koyduğu kimlik siyasetini, bu kapsamda yürüttüğü politikayı Kürt Kimliği özelinde ortaya koymak ve farklı dönemlerde Kürt sorununa bakış açısındaki değişikliği tespit etmeye çalışmaktır. Ayrıca Kürt kökenli vatandaşların yoğunlukla yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki genel seçim sonuçlarına olan etkisini incelemek çalışmanın amaçlarındandır. Çalışmanın kapsamı ise 1960 yılı ve sonrasında CHP'deki dönüşüm ve bu dönüşümün Kürt kimliği özelinde kimlik siyasetine olan etkisi ile sınırlıdır. Zaman sınırı olarak 1960 ve sonrasında incelenmesinin sebebi-her ne kadar 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçilmiş ve 1950'de iktidar değişmiş olsa da-CHP'nin 1960 ihtilaline kadar devlet ile organik bağı olan bir parti gibi görülmesi, çoğulcu bir anlayışla çok partili siyasal yaşamın tam anlamıyla 1960 sonrasında ortaya çıkmış olmasıdır. Ayrıca 1960 öncesinde Kürt sorunu ya da kimlik konusunun Türk siyasetinde günümüz manasında yer almamış olması, CHP'nin bu konuda resmi bir politikasının olmaması ancak 1960 sonrasında siyasi yelpazede kendini konumlandırabilmiş olması da bu zaman sınırlamasının diğer sebeplerindedir.

Çalışmanın birinci bölümünde sonraki bölümlere ışık tutması adına CHP'nin kısa tarihçesine yer verilmiştir. İkinci bölümünde kimlik kavramı ile küreselleşme, postmodernizm ve neoliberalizm bağlamında kimlik siyaseti konusu aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise CHP'nin uygulamış olduğu kimlik siyaseti ve bu siyasetteki dönüşüm, birinci bölümde yer verilen tarihçesinden hareketle, ikinci bölümde aktarılan teorik kısım ile temellendirilerek ve sadece Kürt Kimliği özelinde açıklanmıştır. Ayrıca CHP'nin Kürt kimliği siyasetindeki yerini daha net ortaya koyabilmek ve karşılaştırabilmek adına, CHP dışındaki Kürt siyasal hareketinin yer bulduğu bazı önemli partilerin de programlarından bölümler aktarılmış ve konuya bakış açıları irdelenmeye çalışılmıştır.

Metodoloji açısından teorik ve normatif bir perspektif değil; parti programları, seçim beyannameleri, Kürt sorunu özelinde hazırlanmış raporlar gibi birincil kaynaklar esas alınarak

betimleyici, tanımlayıcı ve söylem / içerik analizi içeren bir yöntem benimsenmiştir. İfade edilen yazılı kaynakların partilerin resmi politikasını yansıtmaması ve daha objektif olması, bununla beraber özellikle parti genel başkanlarının konu ile ilgili söylemlerinin subjektif olabileceği ve resmi kaynaklara oranla çok daha hızlı değişebileceği düşünülerek söylemlere yer verilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CHP’İN TARİHÇESİ

CHP, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurucu partisidir. Parti tarihine bakıldığında, karşımıza Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile paralel yürüyen bir süreç çıkmaktadır. Bütün Türk siyasal yaşamının, bu gelişen süreç etrafında şekillendiği görülmektedir. CHP, kuruluşundan bugüne kadar geçen 94 yıl boyunca, milli mücadele sonrası reformları gerçekleştirmiş, çok partili siyasal hayata geçişin öncülüğünü yapmış, 1960 darbesi ve 1971 muhtırasını yaşamış; 1980 darbesi sonrası kapatılmış, kapalı olduğu süre boyunca başka parti ismi altında özünü ve ideolojisini sürdürmeye çalışmış, 1992 yılında tekrar kurulmuş ve bugünlere gelebilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin en köklü siyasi partisidir. CHP’nin tarihi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin özetidir.

CHP’nin kuruluş dönemi; halkın savaştan ve yoksulluktan bıktığı bir döneme rast gelmektedir. Partinin çekirdeğini; ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulan “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri” oluşturur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, direnişin ve emperyalizme karşı duruşun simgesidir. Bu direnişi örgütleyen ve başarıya ulaştıran cemiyetin bizatihi kendisidir. Sivas Kongresi CHP’nin 1. Kurultayı olarak görülmektedir ve devleti kuran parti ilk defa bu kurultayda canlanmaya başlamıştır. Kurultayda oluşturulan Temsil Heyeti Büyük Millet Meclisi açılana kadar ulusal mücadelenin yürütme organı olarak görev almış, daha sonra bu görevi Büyük Millet Meclisi’ne devretmiştir.

1.1. Tek Partili Dönem (1923-1946)

CHP, Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde 9 Eylül 1923’te “Halk Fırkası” adıyla kurulmuştur. 1924 yılında “Cumhuriyet Halk Fırkası”, 1935’te ise “Cumhuriyet Halk Partisi” adını almıştır¹. Mustafa Kemal Atatürk’ün 29 Ekim 1923 yılında cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası 19 Kasım 1923 tarihinden itibaren Halk Fırkası’nın fiili yönetimi İsmet İnönü tarafından üstlenilmiştir. 20 Kasım 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin tüm merkezlerine yollanan genelgede şöyle denmektedir:

“... Bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlık getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, barış devrinin feyizli gelişmelerini sağlamaya çalışmak üzere bugünden itibaren Halk Fırkası’na dönüşecek ve Cemiyet’in bütün idare kurulları, Halk Fırkası idare kurulları olarak yollarına devam edeceklerdir.”

¹ https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx (Erişim Tarihi:24.04.2017).

² Hürkan, 2010: 42.

1922 yılından Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde bir dizi inkılap yapılmıştır. Bu inkılapların icracısı CHP'dir. Bu dönemde çok partili siyasal hayata geçiş denemeleri olmuştur. Bu denemelerin ilki olan ve 17 Kasım 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), 3 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatılmıştır. İkinci deneme ise 12 Ağustos 1930 yılında Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir. Bu parti de 17 Kasım 1930'da kendisini kapatmıştır³. Demokrasiye geçiş denemeleri de diyebileceğimiz bu çabalar, sonuçsuz kalmıştır.

1.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve DP İktidarı (1946-1960)

Demokrasiye ve çok partili hayata geçişin ilk başarılı sonucu 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP)'dir. Partinin kuruluşundan önce Celal Bayar parti programını İsmet İnönü'ye götürerek onun onayını almış ve kuruluşa izin verilmiştir⁴.

DP'nin kurulmasından sonra ilk çok partili seçim 21 Temmuz 1946 yılında yapılmıştır. Tek dereceli ve "açık oy, gizli sayım" ilkesinin uygulandığı bu seçimler neticesinde CHP 397, DP 61, Bağımsızlar 7 milletvekiliği elde etmiştir⁵. Seçimlerden hemen sonra DP, büyük bir "yolsuzluk, usulsüzlük ve hile" kampanyası başlatmış, seçimlerde hile yapıldığını öne sürmüştür. Seçim sandıklarının kaçırılması, yol kesilmesi, halka baskı kuran jandarmalar ve telefon tellerinin kesilmesi öne çıkan iddialar olmuştur. Muhalefetin bu iddiaları, meclisin açılmasından sonra da sürmüştür⁶. Bu nedenle bu seçimler "şaibeli seçim" olarak da anılmaktadır. Yapılan oy sayım işlemleri, günümüz demokratik ilkeleri ile bağdaşmasa da; ağır aksak da olsa, birden fazla parti ile yapılan bu ilk seçimde CHP iktidar olarak kalmış, DP ve bağımsızlar muhalefet görevini üstlenmiştir.

Aslında 1945 yılında başlayan CHP'deki politika değişikliği; 1946 sonrası DP'nin kurulması ve ilk çok partili seçimler ile hızlanmıştır. 17 Kasım – 4 Aralık 1947 tarihleri arasında yapılan 4. Büyük Kurultay geçmiş politikalar açısından büyük bir kırılma noktası olmuştur. Bu kurultayda milliyetçilik, devrimcilik ve laiklik ilkesi yeniden tanımlanmış, parti programında devrimciliğe yapılan özel vurgudan vazgeçilmiştir. Kurultayın hemen ardından 1948'de imam hatip kursları açılmış, hacca gitmek isteyen vatandaşlara döviz verme uygulamalarına başlanmıştır. 1949'da ilkokullara seçmeli din dersi konulmuş, türbeler yeniden açılmıştır. 23 Mart 1949'da İsmet İnönü, "Altı Ok'un" anayasadan çıkarılacağını ilan etmiş ve 1950 seçim

³ Kocatürk, 2007: 78.

⁴ Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2014: 284.

⁵ TÜİK, 2012: 8.

⁶ Bila, 2008: 104.

bildirgesinde ise bu söz yazılı hale getirilmiştir⁷. 1945-1950 arası dönem, buna benzer bir takım popülist uygulamaların olduğu bir devredir. Ayrıca Amerika'ya ve batıya yanaşmanın, değişen dünya düzeninde yerini alma çabalarının görüldüğü bir dönem olarak da ifade edilebilir. Yapılan tüm bu değişiklikler iki kutuplu dünya düzeni ve DP'nin halk nezdinde ortaya koyduğu potansiyel ile tüm bunlara karşı CHP'nin kendini konumlandırma isteğinden kaynaklanmaktadır.

17 Şubat 1950'de yeni seçim kanunu kabul edilmiştir. Bu seçim kanunu tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif, yargı denetimi ve yönetiminde olan bir seçim sistemi getirmiştir. Bu seçim kanunu ile 1946 "şaiBELİ seçim" uygulamalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Seçim kanununun kabulü sonrası 25 Mart 1950'de meclis kendini feshetmiştir⁸. 14 Mayıs 1950'de yapılan ve yeni seçim kanununun uygulandığı seçim sonuçlarına göre; DP 416, CHP 69, Millet Partisi (MP) 1 ve Bağımsızlar 1 milletvekilliği elde etmiştir⁹. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu partisi CHP 27 yıl sonra iktidarı kaybetmiş ve muhalefet görevini üstlenmiştir. Bu Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

14 Mayıs 1950 sonrası CHP'de, tüm örgüte nüfuz etmiş bir panik havası ortaya çıkmıştır. Hemen hemen herkes, seçim yenilgisi konusunda fikir beyan etmiştir. Halkın DP tarafından kandırılmış olduğuna inananların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur¹⁰. Yıllardır ülkeyi tek başına CHP'nin yönetmesi ve bundan dolayı DP'yi yeni bir heves olarak görenler neticesinde bu seçim yenilgisinin alındığını beyan edenler de; İsmet İnönü gibi yenilginin nedenini dış etkenlere bağlayanlar da vardır. 29 Haziran 1950'de Ankara Halkevi'nde toplanan 8. Kurultay'da İsmet İnönü şu açıklamalarda bulunmuştur:

"CHP 1950 seçimlerini kaybederek iktidardan çekilmiş ve kendisinin kurmaya çalıştığı bir siyasal bünyede bugün muhalefet ve denetim görevini üzerine almıştır. Biz üç milyondan fazla seçmenin kararıyla bu görevi yüklenmiş bulunuyoruz¹¹."

İsmet İnönü bu açıklamasıyla ülkedeki iktidar değişikliğinin millet iradesinin bir tecellisi olduğunu söylerken, oy veren üç milyonu aşan vatandaşla muhalefet görevini sonuna kadar yerine getireceğini de vurgulama gereği duymuştur. 1950'nin sonlarına gelindiğinde DP artık, CHP mallarına el koymaya başlayan, Kore'ye asker gönderen ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'ne giriş için başvuruda bulunan bir partidir. DP iktidarının ilk

⁷ Hatipoğlu, 2012: 127.

⁸ Bila, 2008: 121.

⁹ TÜİK, 2012: 9.

¹⁰ Kaynar, 2015: 30.

¹¹ Bila, 2008: 125.

yılında Halkevlerini kapatmış, büyük ölçekte memur nakil ve azilleri yapmış, radyoyu parti propaganda aracına çevirmiş ve CHP'ye Atatürk dönemini de dahil edecek şekilde ağır ithamlarda bulunmuştur¹².

26 Kasım 1951'de 9. Kurultay toplandığında CHP'de iktidar kaybı sonrası sancılar halen devam etmektedir. Parti içi tartışmalar özellikle tüzük değişikliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Yapılan tüzük değişikliği 9. Kurultay tarafından onaylanmış, 10 ve 11. Kurultaylarda da bazı maddeleri değiştirilmiştir. Parti genel başkanının ve genel sekreterinin görevleri tekrar tanımlanmıştır. Ayrıca gençlik kolları ve kadın kollarının kurulabilmesinin önü bu tüzük değişikliği ile açılmıştır¹³. 22 Haziran 1953'te toplanan 10. Kurultay, parti programı konusunda önemli kararlar almış ve bu kararlar en az 9. Kurultaydaki tüzük değişiklikleri kadar önem arz etmiştir. Parti programının giriş bölümündeki "Kemalizm" ifadesi yerine "Atatürk Yolu" deyiimi kullanılmış; hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, yargı denetimi, yargıç bağımsızlığı gibi kavramlara yer verilmiş, Anayasanın siyasi özgürlükleri teminat altına almasından bahsedilmiştir. Programın 38. Maddesi ile ilk kez işçiye grev ve lokavt hakkı tanınmıştır. Devletçilik esası ise "özel teşebbüslerle ortaklığa imkan sağlamakla beraber, milli kaynakların (kömür, petrol vb.) işletmesinin devlet tarafından yapılmasını" öngörmektedir¹⁴. 1953 sonunda ise CHP parti malları tamamen Hazine'ye devredilmiş bir partidir.

1954 Mart ayına gelindiğinde CHP'nin gündemindeki konu Petrol Kanunu'dur. DP ülkenin en önemli enerji kaynağını yabancılara açmak isterken CHP bunun "şekil değiştirmiş olan bir kapitülasyon" olduğunda ısrar etmiştir. Kanunun kabul edildiği andan itibaren CHP bu açıdan yabancı sermaye karşıtlığı ile karşımıza çıkmış ve 1954 seçimleri öncesi bu konuyu hep gündemde tutmuştur. 1954 seçim sonuçlarına göre; DP 503, CHP 31, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) 5, Bağımsızlar 2 milletvekilliği elde etmiştir¹⁵. DP yine büyük bir seçim zaferi kazanmıştır ama ülkenin içinde bulunduğu duruma bakıldığında, CHP'den iktidarı devraldığı günlerin eminliği ve rahatlığı artık geride kalmıştır. Aynı zamanda 1954 seçimleri CHP açısından da bir dönüm noktası olmuş ve 1950 seçimlerinden beri DP'nin seçimleri kazanmasını "halkı aldatmasına bağlama" kolaylığından artık vazgeçmiştir¹⁶.

1955 yılına gelindiğinde DP, iktidarda olmasına rağmen, artık ilk başladığı noktada değildir. Ekonomi giderek dar boğaza girmiş ve bu sebeple daha da çok batıya yanaşmıştır.

¹² Hatipoğlu, 2012: 227.

¹³ Uyar, 2011: 73.

¹⁴ Bila, 2008: 133.

¹⁵ TÜİK, 2012: 8.

¹⁶ Kaynar, 2015: 30.

1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu yabancılar için daha uyumlu hale getirilmiştir. 6-7 Eylül Olayları ise iktidarı fazlasıyla yıpratmış, sıkıyönetim ilanları başlamıştır¹⁷.

21 Mart 1956 yılında toplanan 12. Kurultayı izleyen günler DP'nin CHP karşısında git gide iktidarını sertleştirdiği günlerdir. Gazeteler kapatılmakta, tutuklamalar artmaktadır. Basın ve toplantı kanunlarında değişiklik yapılmış, toplantı ve yayın hakları kısıtlanmıştır. Hatta birkaç CHP milletvekilinin dokunulmazlığı bile kaldırılmıştır. İsmet İnönü DP'yi "irtica rejimi" kurmakla suçlamış ve dünya radyolarında şu ifadeleri yer almıştır:

"Bu tasarılarla yeni bir karanlık döneme girmiş oluyoruz. Adım adım mutlakiyete gidiyoruz. İktidarı destekleyenleri uyandırmak isterim. Gidiş tehlikelidir, sorumluluklarınızı biliniz¹⁸."

1957 yılı DP iktidarının sonunun gözükmeye başladığı yıllardır. Muhalefet partileri ise iş birliği için çalışmalar yapmaktadır. 4 Eylül 1957 tarihinde CHP, CMP ve Hürriyet Partisi seçim için iş birliği yapacaklarını kamuoyuna duyurmuşlardır¹⁹. 9 Eylül 1957'deki 13. Kurultay'a Hürriyet Partisi ve CMP temsilcileri de katılmış, Hürriyet Partisi Lideri Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu bir konuşma yapmış, hatta kurultay sonunda her bir ağızdan Hürriyet Andı içilmiştir. Muhalefetin iktidara ve uygulamalarına karşı tavır aldığıının en net göstergelerinden biri bu kurultay olmuştur²⁰. Bunu gören DP, Meclis'e işbirliğini önleyici bir yasa tasarısı sunmuş ve bunu olanaksızlaştırmıştır.

1957 seçimlerine CHP somut öneriler sunarak girmiştir. Bu öneriler arasında, insan haklarına dayalı hukuk devleti, Yüksek Hakimler Kurulu'nun kurulması, iki meclisli parlamento yapılanması, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, cumhurbaşkanının tarafsızlığının sağlanması, işçilere grev ve toplu sözleşme hakkının tanınması vb. öneriler mevcuttur²¹. Ayrıca CHP iktidara geldiğinde, altı ay içinde, bütün anti demokratik kanunları kaldırmayı, nisbi seçim sistemini kabul ederek Mayıs 1958'de yeniden genel seçimlere gitmeyi vaat etmiştir²². 1957 seçimleri yine DP'yi iktidara taşımıştır ama bu adeta Pirus zaferini²³ andırmıştır. DP 424, CHP 178, CMP 4, Hürriyet Partisi 4 milletvekilliği elde etmiştir²⁴. Bu zaferi Pirus zaferi yapan ise, DP'nin oy oranının %48,6 muhalefetin ise %51,4 olarak ortaya çıkmış olmasıdır. DP her ne

¹⁷ Bila, 2008: 142.

¹⁸ Bila, 2008: 146.

¹⁹ Uyar, 2011: 78.

²⁰ Bila, 2008: 148.

²¹ Bila, 2008: 150.

²² Tuğluoğlu, 2017: 285.

²³ M.Ö. 280 yılında antik Yunan kolonisi kralı Tarentum'un kralı Pirus, Roma İmparatorluğu'na karşı giriştiği harekatta Roma ordusunu alanda yenmiş ama tüm ordusunu da kaybetmiştir. Bu sebeple Pirus Zaferi; yıkıcı büyüklükteki kayıplar pahasına kazanılan zaferi ifade eder.

²⁴ TÜİK, 2012:11.

kadar meclisteki milletvekili sayısının %69'una sahip olsa da, ülkede taban kaybetmiş, muhalefetin toplam oy oranının gerisine düşmüştür.

12 Ocak 1959 günü 14. Kurultay toplanmıştır. Kurultayın en net sonucu, ilan edilen İlk Hedefler Beyannamesidir. Bu beyannamede genel hatları ile ortaya konan hedefler şunlardır:

*“Uygulanan anti-demokratik yasalar kaldırılacaktır,
Anayasa; halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve emniyet esaslarına göre tekrar düzenlenecektir,
Devlet başkanlığı ve Meclis Başkanlığı tarafsızlığa kavuşturulacaktır,
Yasama organının yürütme üzerindeki denetimi fiili ve etkin hale getirilecektir,
İkinci meclis oluşturulacaktır,
Yüksek Hakimler Kurulu oluşturulacaktır,
Nisbi seçim sistemi kabul edilecektir,
Sosyal haklar tanınacaktır²⁵.”*

1950'li yılların sonunda DP hükümeti daha sert uygulamalar ortaya koymaya başlamıştır. 18 Nisan 1960 günü oluşturulan 15 kişilik Tahkikat Komisyonu bunun en bariz örneğidir. Kuruluşundan sonra olağanüstü yetkiler verilen komisyon, yargı yetkisini de üzerine almıştır. Komisyonun kararlarına da itiraz yolu kapatılmıştır. Komisyon siyasi parti faaliyetleri ve çalışmaları ile ilgili yayınları, bunun yanı sıra yasanın çıkarıldığı günkü meclis yayını da yasaklamıştır. Yasaklanan bu yayında, İnönü'nün Meclis kürsüsünden söyledikleri ve uyarıları gerçekleşmiş, 27 Mayıs 1960'da TSK yönetime el koymuştur²⁶.

1.3. İnönü - Ecevit Dönemi ve CHP İktidarı (1960-1980)

1960 darbesi sonrası oluşturulan ve 9 Temmuz 1961 günü halkın %61 oy oranı ile kabul ettiği 1961 anayasası Türkiye'nin siyasi hayatına birçok değişiklik getirmiştir. Nisbi seçim sistemi, Anayasa Mahkemesi, temel hak ve özgürlükler, Yüksek Hakimler Kurulu bunların başlıca olanlarıdır. 14. Kurultay “İlk Hedefler Beyannamesi'nde” ortaya konan hedefler ile 1961 Anayasası'nın getirdiği yenilikler birbiriyle örtüşmektedir. 1961 Anayasası Türkiye'nin siyasi tarihinin en demokratik ve özgürlükçü anayasası olarak kabul edilmektedir. 1961 Anayasası'nın kabulü sonrası, görevi sona eren Kurucu Meclis kendisini Eylül ayında feshetmiş ve 15 Ekim 1961 tarihini seçim tarihi olarak belirlemiştir. Belirlenen tarihte seçim yapılmış ve seçim sonuçlarına göre CHP 173, AP 158, Yeni Türkiye Partisi (YTP) 65 ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 54 milletvekilliği elde etmiştir²⁷. CHP birinci parti olmasına

²⁵ Tuğluoğlu, 2017: 296.

²⁶ Bila, 2008: 159.

²⁷ TÜİK, 2012: 12.

rağmen 1957 seçimlerine göre hem milletvekili sayısında hem de verilen oy sayısında düşüş yaşamıştır. Bunun başlıca sebebi, halkın bir kısmında, CHP'nin 1960 darbesinin içerisinde olduğu kanısının var olmasıdır. Çoğunluk sistemine göre yapılan senato seçimlerinde ise AP galip gelmiştir. DP geleneği kendisine daha çok AP'de yer bulmuştur. Her ne kadar YTP de bu mirasa varis olsa da, AP kadar etkin olamamıştır. Seçim sonrası hiçbir partinin mecliste çoğunluğu elde edememesi de koalisyonlar döneminin başlamasına sebep olmuştur.

1961-1965 döneminde CHP'nin içerisinde olduğu üç hükümet kurulmuştur. Biri AP ile; diğeri YTP, CKMP ve sonradan bağımsız milletvekili olanlar ile; sonuncusu ise sadece bağımsız milletvekilleri ile oluşturulan hükümetlerdir. Sonuncusu bir azınlık hükümeti olmuştur. 1965 seçimlerine girerken dünyada esen sol rüzgarın da etkisiyle, hem sosyalist soldaki TİP'e, hem de sağdaki AP'ye karşı kendini konumlandırma arayışına giren CHP bu konumu şu söylemde bulmuştur: "Ortanın Solu". CHP lideri İsmet İnönü seçim hazırlıklarının görüşüldüğü ve 30 Nisan 1965 yılında yapılan parti meclisi toplantısında bu deyimini şu şekilde kullanmıştır:

"Her şeye rağmen Halk Partisi, ortanın solunda durumunu muhafaza edecek ve bunu kimseye bırakmayacaktır."²⁸

Bu şartlarda girilen 1965 seçimlerinin galibi AP olmuştur. 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçim sonuçlarına göre AP 240, CHP 134, MP 31, YTP 19, TİP 14, CKMP 11 ve Bağımsızlar 1 milletvekilliği elde etmiştir²⁹. AP tek başına iktidar olmuştur.

CHP içerisinde "Ortanın Solu" söylemine sıkı sıkı tutunan ve bu söylemin en sadık savunucularının başında gelen kişi Bülent Ecevit'tir. Kendisinin parti içerisindeki konumu bu söylem ile giderek sağlamlaşmaya başlamış ve 18. Kurultay'da genel sekreter makamına gelmiştir. Partinin İsmet İnönü'den sonra en etkili ismi artık Bülent Ecevit olmuştur. 18. Kurultayı takip eden, 4. Olağanüstü Kurultay ve 19. Kurultay'dan Bülent Ecevit güçlenerek çıkmış ve partideki etkisini pekiştirmiştir. 1969 Seçimleri öncesi DP'lilerin siyasal haklarının iadesi için anayasa değiştirilmiş ve mücadelesine devam edeceğini beyan eden Celal Bayar'ın önu açılmıştır³⁰. CHP'nin 1969 Seçim Bildirgesindeki temel ilkelerden öne çıkanlar şunlardır:

"Köylüye Yönelik Düzen Değişikliği"³¹,

²⁸ Emre, 2015: 84.

²⁹ TÜİK, 2012: 13.

³⁰ Bila, 2008: 200.

³¹ Bu düzen değişikliği "Toprak İşleyen, Su Kullananım." sloganı ile duyurulmuştur.

*Bağımsız Sanayi Toplumun Oluşturulması,
Çağdaş ve Halkçı Eğitim Düzeni,
Doğuda Yeni ve Hakça Bir Düzen,
Sosyal Güvenlik Düzeni,
Halkçı ve Devrimci Hukuk Düzeni,
Yönetimde Düzen Değişikliği³².”*

1969 Seçim sonuçlarına göre iktidardaki AP ve muhalefetteki CHP'nin oy oranları ve oy sayıları azalsa da, meclisteki temsil güçleri artmıştır. AP 256, CHP 143, Güven Partisi (GP) 15, Birlik Partisi (BP) 8, MP 6, Yeni Türkiye Partisi (YTP) 6, TİP 2, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 1 ve Bağımsızlar 13 milletvekilliği elde etmiş³³; AP yine tek başına iktidar olmuştur.

1969 Seçimlerinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra Türkiye 12 Mart 1971'de TSK Muhtırası ile karşılaşmış, iktidardaki AP Hükümeti ve Başbakan Süleyman Demirel muhtıra sonrası istifa etmiştir. Muhtıra sonrası; CHP'den istifa ederek bağımsızlaşan ve başbakan olarak atanan Nihat Erim'in kuracağı hükümete katılma konusunda CHP'de ciddi bir görüş ayrılığı ortaya çıkmış; genel başkan İsmet İnönü katılma konusunda görüş bildirirken, Genel Sekreter Bülent Ecevit ve merkez yönetim kurulu üyeleri karşı çıkmışlar ve istifa etmişlerdir³⁴. Bu görüş ayrılığından sonra Ecevit ve arkadaşları CHP örgütü ile daha sıkı bir çalışma içerisine girmişlerdir. Adana, Ankara ve İzmir il kongresi gibi belli başlı kongrelerde Ecevit'in destekledikleri adaylar kazanmış, Bülent Ecevit'in parti meclisinde zaten var olan ağırlığı örgüt üzerinde de ciddi manada hissedilmeye başlanmış, İsmet İnönü ile görüş ayrılıkları karşılıklı beyanlar ile giderek artmıştır. Her ne kadar bu ayrılık; Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamlarının önlenmesi için Anayasa Mahkemesine başvurulması konusu sayesinde azalsa da; diğer konularda tam bir birliktelik ortaya çıkmamış ve muhtıra sonrası siyasi ortamda CHP 5. Olağanüstü Kurultayı'nı gerçekleştirmiştir. Kurultayda Ecevit'in desteklediği parti meclisi 507'ye karşı 709 oyla kurultaydan güven oyu almış, 1 çekimser oy çıkmış, 4 üye de oy kullanmamıştır ve bunun üzerine İsmet İnönü 8 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa etmiştir³⁵. CHP'de 33 yıl 4 ay 11 gün genel başkanlık yapan İsmet İnönü'nün dönemi bu istifa ile artık sona ermiştir. Hemen sonra 14 Mayıs'ta tek gündem maddesi olan genel başkanlık seçimi için toplanan 6. Olağanüstü Kurultaya 1416 Kurultay Delegatesinden 913'ü katılmış ve

³² CHP Seçim Bildirgesi, 1969: 1-103.

³³ TÜİK, 2012: 14.

³⁴ Bila, 2008: 212.

³⁵ Kili, 1976: 328.

katılan delegelerin 826'sının oyuyla Bülent Ecevit genel başkan seçilmiştir İsmet İnönü bir süre sonra, 5 Kasım 1972'de, 12 Mart şartlarında parti politikalarının memleket için sakıncalı olacak şekilde değiştirilmesini sebep göstererek, CHP üyeliğinden de istifa etmiştir³⁶.

Bülent Ecevit'in genel başkan olarak önündeki ilk önemli sınavı 1973 genel seçimleri olmuştur. 1973 Genel Seçimlerine giderken söylemlerini daha çok sınıfsal bir temelde sürdürmüştür. CHP'nin 1973 Ak Günlere Seçim Bildirgesinde de bu sınıfsal temel işleminin izleri görülmektedir. Seçim Bildirgesinin "Giriş" Bölümündeki "Halkın Hakkı Halka Verilecek." söylemi, "Ekonomik Düzen" başlığı altındaki "Özgürce ve Hakça Kalkınma" modeli ve nihayet "Sonuç" bölümündeki "Ne yoksulluk ne baskı... Ne ezen ne ezilen... İnsanca ve hakça bir düzen." söylemleri bu sınıfsal işlemlerin tipik örnekleridir³⁷. 1973 seçimleri öncesi yapılan ön seçimlerde CHP milletvekillerinin çoğu değişmiş, yaş ortalaması azalmış ve gençleşme sağlanmıştır³⁸. 14 Ekim 1973 günü yapılan seçim sonuçlarına göre CHP 185, AP 149, Milli Selamet Partisi (MSP) 48, Demokratik Parti 45, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 13, Türkiye Birlik Partisi (TBP) 6, MHP 3 ve Bağımsızlar 6 milletvekilliği elde etmiştir³⁹. CHP birinci parti olmuş ve iktidar adayı haline gelmiştir. Ancak tek başına iktidar kurmak için çoğunluğa sahip olamamıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından hükümet kurma görevi Bülent Ecevit'e verilmiş, ancak kendisi başarısızlıkla sonuçlanan hükümet kurma girişimleri sonrası görevi iade etmiş; ardından görev Süleyman Demirel'e verilmiş, onun da girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca görev tekrar Bülent Ecevit'e verilmiştir. Aslında taban tabana zıt iki parti olan CHP ve MSP koalisyonu ikinci girişim neticesinde kurulabilmiş, ancak ömrü kısa sürmüştür. Kıbrıs Barış Harekatı bu dönemde olmuş, bu olay hükümet olma süresini bir miktar uzatmışsa da; Ecevit'in istifasını cumhurbaşkanına sunması ile CHP'nin iktidar ortaklığı sona ermiştir. CHP'nin iktidardan ayrılmasından bir süre sonra, AP-MSP-MHP-CGP partilerinin katılımıyla oluşturulan 1. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti kurulmuş ve MC hükümetleri dönemi başlamıştır.

1. MC Hükümeti'nin iktidar olduğu dönemde CHP 22. ve 23. Kurultayını yapmış, 23. Kurultayda "Sosyalist Enternasyonal'e" katılma kararı almıştır⁴⁰. 1977 seçimleri yaklaşırken sağ-sol kavgaları şiddetlenmiş, CHP'nin de ana sloganı "ülkeyi anarşiye sürükleyenlerden ve ekonomiyi bu hale getirenlerden hesap sormak" olmuştur. Öte yandan Ecevit'e Taksim mitinginde bir suikast planlandığının Başbakan Süleyman Demirel tarafından kendisine haber

³⁶ Bila, 2008: 237.

³⁷ CHP Seçim Bildirgesi, 1973: 18-23, 229.

³⁸ Bila, 2008: 242.

³⁹ TÜİK, 2012: 15.

⁴⁰ Uyar, 2011: 135.

verilmesi de dikkat çeken ayrı bir detaydır. Ancak tüm bu tehlikeye rağmen Bülent Ecevit Taksim'e gitmiş ve mitinge katılmıştır. 5 Haziran 1977 seçimleri CHP'nin yaşadığı en büyük seçim zaferi olmuş ve alınan %41,4 oy oranı ile “partinin en yüksek oy oranına ulaştığı seçim” olarak tarihe geçmiştir. CHP neredeyse 1973 seçimlerine göre oyunu 2 katına çıkarmış ve o günden günümüze değin bu oy oranına hiç ulaşamamıştır. 1977 Genel Seçim sonuçlarına göre CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3, Demokratik Parti 1 ve Bağımsızlar 4 milletvekilliği kazanmıştır⁴¹. Bütün bu seçim zaferi ve oy patlamasına rağmen yine tek başına iktidar olma şansını kıl payı kaybetmiştir.

Seçimler sonrası Bülent Ecevit tarafından kurulan azınlık hükümeti meclisten güven oyu alamamış ve AP-MSP-MHP ortaklığıyla İkinci MC Hükümeti kurulmuştur. 1977 Aralık ayında yapılan yerel seçim sonuçları da CHP'nin zaferi ile sonuçlanınca MC içindeki partiler içlerinde birtakım anlaşmazlıklar yaşamıştır, CHP ile anlaşılan 11 AP milletvekilinin partilerinden istifa etmesi sonucu 2. MC Hükümeti çoğunluğu yitirmiş ve 31 Aralık 1977 günü gensoru ile hükümetten düşürülmüştür. Bu Türkiye'nin siyasi tarihinde gensoru ile düşürülen ilk hükümet olmuştur⁴². 11 AP milletvekilinin istifası “11'ler Olayı” ya da “Güneş Motel Olayı” olarak adlandırılmıştır. Ardından CGP, DP ve bağımsızların desteği ile hükümet kurulmuş ve meclisten güvenoyu almıştır. CHP'nin büyük ortağı olduğu hükümetin karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlar, ekonomik bunalım ve her geçen gün şiddetini artıran terördür. Ancak hükümet bu konuları çözmekte başarısız olmuş, silahlı çatışmalar, ölümlerle sonuçlanan saldırılar sürekli artmıştır. Bazı bakanlar hakkında verilen gensorular, bağımsız ve diğer partilerden olan bazı bakanların istifası ve ekonomi-terör sarmalındaki kaos ortamına çözüm bulunamaması sonrası Bülent Ecevit 16 Ekim 1979'da istifa etmiş ve hükümeti 12 Kasım 1979'da Demirel kurmuştur⁴³. Bu zor şartlarda CHP 24. Olağan ve 8. Olağanüstü Kurultayını yapmıştır. Türkiye; Süleyman Demirel'in başbakan, Bülent Ecevit'in ana muhalefet partisinin genel başkanı olduğu bir siyasi ortamda, 12 Eylül 1980'de, bir askeri darbe ile daha karşılaşmıştır. Bu 1960 darbesi ve 1971 muhtırası sonrası TSK'nin sivil siyasete 3. müdahalesi olmuştur.

1.4. CHP'nin Kapatılışı ve Merkez Solun Bölünmesi (1980-1992)

1980 İhtilali sonrası bütün siyasi partiler kapatılmış ve ülkede sivil siyasete ara verilmiştir. 12 Eylül 1980'den 1983'e kadar fiili olarak ülkeyi TSK yönetmiş ve 6 Kasım 1983 yılında genel seçimler yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre Anavatan Partisi (ANAP) 211,

⁴¹ TÜİK, 2012: 16.

⁴² Bila, 2008: 267.

⁴³ Bila, 2008: 283.

Halkçı Parti (HP) 117, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) 71 milletvekilliği elde etmiş⁴⁴ ve ANAP tek başına iktidar olmuştur. ANAP'ın tek başına iktidar olduğu bu dönemde Türkiye, Abdullah Öcalan tarafından kurulan Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nin 15 Ağustos 1984'de Siirt Eruh ve Hakkari Şemdinli'de gerçekleştirdiği ilk büyük çaplı terör olayları ile karşılaşmıştır. Bu terör olayları, PKK'nın terörist faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

1983 yılında kurulmasına izin verilen HP ve Sosyal Demokrasi Parti (SDP) daha sonra 1985 yılında birleşerek SHP'yi oluşturmuşlardır⁴⁵. Genel başkanlığını 1986 Mayıs'ına kadar Aydın Güven Gürkan'ın yaptığı SHP, 2. Olağanüstü Kurultayında İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'yü genel başkan seçmiştir. Bülent Ecevit siyasi yasağı sebebiyle bu süre zarfında hiçbir siyasi oluşum içerisinde olmamıştır. Daha sonra Rahşan Ecevit'e Demokratik Sol Parti (DSP)'yi kurdurmuş ve onu desteklemiştir⁴⁶. 1980 öncesi CHP'nin mirasını artık SHP ve DSP taşımaya başlamıştır. 29 Kasım 1987 yılında yapılan genel seçim sonuçlarına göre ANAP 292, SHP 99 ve Doğru Yol Partisi (DYP) 59 milletvekilliği elde etmiştir⁴⁷. Bülent Ecevit'in siyasi yasağının kalkması sonrası başına geçtiği DSP ise %8,5 oy oranı ile meclis dışında kalmıştır. Merkez sol partilerin oy oranı bu seçimde SHP %24,8 ve DSP %8,5 olmak üzere toplam %33,3 olarak ortaya çıkmıştır⁴⁸. 20 Kasım 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerde ise DYP 178, ANAP 115, SHP 88, Refah Partisi (RP) 62 ve DSP 7 milletvekilliği elde etmiştir⁴⁹. Bu seçimlerde ise merkez sol partilerin oy oranları SHP %20,8 ve DSP %10,8 olmak üzere toplam %31,6 olarak gerçekleşmiştir⁵⁰. Her ne kadar 1991 seçimleri Ecevit'i tekrar meclise taşısa da; 1977 seçimlerinde CHP'nin aldığı %41,4 oy oranı ile en iyi dönemlerini yaşayan merkez sol 1980 darbesi sonrası giderek erimiştir.

25 Haziran 1988 SHP Kurultayı'nda parti genel sekreteri seçilen Deniz Baykal, 1990 Olağanüstü, 1991 Olağan ve 1992 Olağanüstü Kurultaylarında olmak üzere 3 defa Erdal İnönü'nün karşısına genel başkan adayları olarak çıksa da istediğini başaramamıştır.

1.5. CHP'nin Yeniden Açılışı, Baykal Dönemi ve AKP İktidarı (1992-2010)

1980 darbesiyle kapatılan partilerin yeniden açılmasına dair kanunun çıkmasıyla Deniz Baykal ve arkadaşları 9 Eylül 1992'de CHP'yi yeniden açmışlar ve aynı tarihte toplanan CHP

⁴⁴ TÜİK, 2012: 17.

⁴⁵ Hatipoğlu, 2012: 329.

⁴⁶ Konuralp, 2013: 91.

⁴⁷ TÜİK, 2012: 18.

⁴⁸ TÜİK, 2012: 93-94.

⁴⁹ TÜİK, 2012: 19.

⁵⁰ TÜİK, 2012: 93-94.

25. Kurultayı Deniz Baykal'ı genel başkan seçmiştir. Deniz Baykal; Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Bülent Ecevit'ten sonra partinin 4. genel başkanı olmuştur.

CHP'nin kurulmasının ardından, SHP ile birleşme çabaları özellikle 1993 yılında artmış ve birleşmenin CHP çatısı altında olması iki parti tarafından da kabul edilmiştir. Bu birleşme girişimleri sürerken Türkiye, günümüzdeki iktidarı elinde bulunduranların siyaset sahnesine çıkmasına imkân veren bir yerel seçime gitmiştir. 27 Mart 1994 yılında yapılan yerel seçimler, solun CHP, SHP ve DSP arasında bölünmesinin nelere mal olacağını tüm açıklığıyla göstermiş, RP İstanbul'da Recep Tayyip Erdoğan ile, Ankara'da da Melih Gökçek ile belediye başkanlıklarını kazanmıştır. İstanbul'da CHP, SHP ve DSP'nin oy oranı toplamı %34,1 iken RP'nin oy oranı ise % 25,2 olarak gerçekleşmiştir. Ankara'da ise bu üç partinin oy oranı toplamı %36,8 iken RP'nin oy oranı ise % 27,3 olmuştur⁵¹.

Solun bölünmesi sağın işine yaramış, sol bölündükçe sağ galip gelmiştir. Bu durum birleşme çabalarını daha da artırmış ve CHP-SHP bütünleşmesi 18 Şubat 1995 günü yapılan 26. Kurultay'da gerçekleştirilmiştir. Erdal İnönü sonrası SHP'nin genel başkanlığını yapan Murat Karayalçın da; SHP'deyken genel başkanlık için Erdal İnönü'nün 3 defa karşısına çıkan ve her seferinde yenilen Deniz Baykal da genel başkan olmamıştır. Uzlaşmayla Hikmet Çetin CHP'nin 5. genel başkanı seçilmiştir⁵². Hikmet Çetin'in genel başkanlığı çok sürmemiştir. 27. Kurultay 9 Eylül 1995'de, yani partinin kuruluşunun 72. yılında toplanmıştır. Yarış, birleşme esnasında genel başkanlık görevini üstlenmeyen Murat Karayalçın ve Deniz Baykal arasında geçmiştir⁵³. Seçimi Deniz Baykal kazanmış ve tekrar genel başkan seçilmiştir. 24 Aralık 1995 seçimlerine, Çiller ile ortak oldukları hükümeti bozan, hükümetin istifası sonrası sonra tekrar kurulan 2 aylık seçim hükümetinin ortağı olarak giren CHP, tam bir hüsrarla karşılaşmış, küçük bir oranla ülke barajını aşabilmiş ve kıl payı meclise girebilmiştir. Seçim sonuçlarına göre RP 158, DYP 135, ANAP 132, DSP 76 ve CHP 49 milletvekilliği elde etmiştir⁵⁴. RP ile DYP'nin kurduğu Refah-Yol hükümeti, 4 Şubat 1997'de TSK'nın Sincan sokaklarında tankları yürütmesiyle sarsılmıştır. Ardından 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları ülkenin gündemine oturmuştur. Bu MGK kararları Org. Çevik Bir'in deyişiyle "Demokrasiye balans ayarı veren" kararlardır⁵⁵. TSK'nın bu tavrı sonrası hükümette başbakan değişimine karar verilmiştir; amaç Tansu Çiller'in başbakan, Necmettin Erbakan'ın başbakan yardımcısı olması ve hükümetin devamının sağlanması olmuştur. 17 Haziran 1997'de Necmettin

⁵¹ <http://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

⁵² Bila, 2008: 339.

⁵³ Uyar, 2011: 158.

⁵⁴ TÜİK, 2012: 20.

⁵⁵ Aydın ve Taşkın, 2014: 431.

Erbakan'ın istifası sonrası Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini Tansu Çiller'e değil, ANAP lideri Mesut Yılmaz'a vermiştir. Mesut Yılmaz da DSP ve DYP'den istifa edenlerin kurmuş olduğu Demokrat Türkiye Partisi (DTP) ile hükümet kurmuş ve CHP'nin dışarıdan desteğini almıştır⁵⁶.

Bu dönemde, özellikle 1998 yılı sonbaharında, Türkiye savaş pozisyonu almıştır. Çünkü yaklaşık 20 yıldır teröre destek vermiş ve hükümetlerin tüm uyarılarına rağmen bu tavrından vazgeçmemiş olan Suriye, Abdullah Öcalan'ı ülkesinde barındırmaya devam etmektedir. Suriye denetimindeki Bekaa Vadisi'nde kurulu olan PKK kamplarında silahlı eğitimler verilmiş ve Suriye yönetimin tüm yardımlarından yararlanarak Türkiye'de terör olayları gerçekleştirilmiştir. Bu duruma karşı başta cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri olmak üzere TSK'nin ilgili kademeleri tarafından da gereken uyarılarda bulunulmuş olup ardından TSK tarafından sınıra yığınak yapılmıştır. Bu durum karşısında Suriye Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve PKK kamplarının kapatılmasını kabul etmiştir. Suriye tarafından sınır dışı edilen Abdullah Öcalan ilk önce Rusya'ya, ardından İtalya, Yunanistan ve Kenya'ya kaçmıştır⁵⁷. Bu süreç devam ederken CHP, 26 Kasım 1998 günü hükümetten desteği çekerek düşmesine sebep olmuştur. Hükümetin düşmesinden sonra DSP sağ partilerin desteği ile azınlık hükümeti kurmuş ve Abdullah Öcalan bu azınlık hükümeti döneminde 15 Şubat 1999'da Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmiştir. Abdullah Öcalan'ın yakalanışı 1999 seçimlerinden DSP'yi birinci parti olarak çıkarmıştır. 18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimlerde DSP 136, MHP 129, Fazilet Partisi (FP) 111, ANAP 86 ve DYP 85 milletvekilliği elde etmiştir⁵⁸. DSP-MHP-ANAP hükümeti kurulmuştur.

1999 seçimlerinde CHP tarihinde ilk kez meclis dışında kalmıştır. CHP'nin meclis dışında kalmasıyla Deniz Baykal genel başkanlıktan istifa etmiş ve 22 Mayıs 1999 tarihinde yapılan 9. Olağanüstü Kurultay'da Altan Öymen genel başkanlığa seçilmiştir. Altan Öymen'in genel başkanlığı 1,5 yıl kadar sürmüş, tabanda kendine yer bulamamıştır. Altan Öymen'in genel başkanlığı 11. Olağanüstü Kurultayda tekrar Deniz Baykal'ın genel başkan olması ile son bulmuştur⁵⁹. CHP kurultaylar ile boğuşurken, DSP-MHP-ANAP hükümeti de 19 Şubat 2001 MGK'sı sonrası Bülent Ecevit'in kameralar karşısına geçerek Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in kuruldaki tavrı ile ilgili açıklamaları ve sonrasında 2001 ekonomik krizi ile sarsılmıştır. CHP'nin başına Deniz Baykal'ın tekrar geçmesi ve partinin yönetimini tekrar ele alması; karşıtlarını bir araya getirmiştir. Muhalifler; yönetimi, tasfiye yapmak ve yığma üye

⁵⁶ Bila, 2008: 351.

⁵⁷ Bila, 2008: 355.

⁵⁸ TÜİK, 2012: 21.

⁵⁹ Uyar, 2011: 163.

kaydı yapmakla suçlamıştır⁶⁰. Deniz Baykal ile aynı noktada buluşamayan Erdal İnönü, Murat Karayalçın gibi muhalif isimler daha sonra partiden istifa etmişlerdir. Bütün bu istifalar Deniz Baykal'ın CHP'de rakipsiz kaldığı anlamına elbette gelmemektedir. 29. Kurultay'da karşısına Ertuğrul Günay çıkmış ancak o da yenilmiştir⁶¹. 2001 Ekonomik Krizi sonrası 2002 yılında Ecevit'in sağlık durumu ülkenin gündemine oturmuş, DSP Hüsamettin Özkan'ın istifası ile başlayan istifa dalgaları ile sarsılmış, Devlet Bahçeli'nin sürpriz erken seçim isteği ve meclisin kabulü ile Türkiye erken seçime gitmiştir. 2002 erken seçimleri daha kuruluşu bir yılı ancak bulan yeni bir partinin yani Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin seçim zaferi ve tek başına iktidarı ile sonuçlanmış, AKP ve CHP dışındaki tüm partiler meclis dışında kalmışlardır. Seçim sonuçlarına göre AKP 363, CHP 178 ve Bağımsızlar 9 milletvekilliği elde etmişlerdir⁶². Seçime katılım oranı ise %79,1 ile son 20 yılın en düşük oranı olmuştur⁶³. İlk olarak başbakanlığı Abdullah Gül üstlenmiş, daha sonra CHP'nin desteği ile Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasağı kaldırılmış ve başbakanlık kendisine geçmiştir.

AKP, CHP ve bağımsızlardan oluşan meclisin ilk büyük sınavı Irak Tezkeresi olmuş ve bu tezkere CHP, bağımsızlar ve bir takım AKP'li milletvekilinin oyu ile reddedilmiştir. Tezkerenin reddi, Irak Savaşı'nın sonuçlarına bakıldığında Türkiye açısından bir milat olmuştur.

CHP 12. Olağanüstü Kurultayı'nda güven tazeleyen Deniz Baykal'ın karşısına, 13. Olağanüstü Kurultay'da çok tanınmış bir figür olan Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül çıkmıştır. Oldukça sert ve kavgalı geçen kurultaydaki genel başkanlık seçiminden Deniz Baykal 674 oy ile zaferle çıkmış, Sarıgül ise 460 oy alabilmiştir⁶⁴.

Türkiye 2002-2007 arasında Danıştay saldırısı, Şemdinli olayı, alt kimlik-üst kimlik-mozaiik tartışması, 367 olayı ve 27 Nisan e-muhtırası vb. birçok dönüm noktası sayılabilecek olay ile karşılaşmıştır. CHP, meclisteki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda 367 milletvekilinin hazır bulunmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmuş ve AKP'nin adayı Abdullah Gül'ün 357 oy aldığı ilk tur Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Sonraki oturumlarda da bu çoğunluk sağlanamayınca; AKP erken seçime gitme kararı almıştır. AKP, aynı zamanda cumhurbaşkanlığı seçim sistemini değiştiren tasarımı meclisten geçirmiş, halkın onayına sunmuş ve tasarı %69 oy ile halk tarafından kabul görmüştür. Yeni sisteme göre, cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecek, görev süresi beş yıl

⁶⁰ Bila, 2008: 375.

⁶¹ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/146654/CHP_bugune_kadar_6_baskan_gordu.html (Erişim Tarihi: 15.04.2018).

⁶² TÜİK, 2012: 22.

⁶³ TÜİK, 2012: 93.

⁶⁴ Uyar, 2011: 167.

olacak ve bir kişi iki kez cumhurbaşkanı seçilebilecektir. Ancak bu şartlar 11. Cumhurbaşkanı seçimini kapsamayacaktır⁶⁵.

CHP ve DSP'nin işbirliği yaparak girdiği 22 Temmuz 2007'de yapılan erken seçim yine AKP'nin zaferi ile sonuçlanmış, AKP'nin her ne kadar milletvekili sayısı azalsa da oy oranı artmış, %46,6 oy oranına ulaşmıştır. Seçim sonuçlarına göre AKP 341, CHP 112, MHP 71 ve Bağımsızlar 26 milletvekilliği elde etmiştir⁶⁶. Bağımsızların ve CHP içerisindeki DSP'lilerin partilerine katılması ile mecliste temsil edilen parti sayısı yediye ulaşmıştır (AKP, CHP, MHP, DSP, Demokratik Toplum Partisi, Büyük Birlik Partisi (BBP) ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP))⁶⁷. Seçim sonrası AKP yarım kalan işini tamamlamış ve Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesini sağlamıştır. Kamuoyu 2007 sonu ve 2008 yılında, daha sonra kumpas olduğu açığa çıkacak olan Ergenekon davası ile, AKP de bu dönemde kapatma davası ile karşılaşmıştır. AKP anayasa mahkemesi tarafından kapatılmamış ancak laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği tespit edilmiştir⁶⁸. CHP ve genel başkanı Deniz Baykal 2010 yılında bir kaset iddiası ile sarsılmış ve 10 Mayıs 2010 yılında parti genel başkanlığından istifa etmiştir⁶⁹.

1.6. Kılıçdaroğlu Dönemi ve AKP İktidarı (2010- Günümüz)

22 Mayıs 2010 tarihinde yapılan 33. Olağan Genel Kurultay'da genel başkanlığa Kemal Kılıçdaroğlu seçilmiştir ve CHP'nin 7. genel başkanı olmuştur. 2010 yılından bu yana da CHP Genel Başkanlığı'nı sürdürmektedir. CHP, Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığında dört genel seçime girmiştir. 12 Haziran 2011 yılında yapılan seçimlerde AKP 327, CHP 135, MHP 53 ve Bağımsızlar 35 milletvekilliği elde etmiştir⁷⁰. Bu seçimlerde de AKP 2002 yılından beri sürdürdüğü tek başına iktidarını korumuş ve %49,83 oy oranı ile neredeyse Türkiye'deki iki kişiden birinin oyunu almıştır⁷¹. 10 Ağustos 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı Seçimi yapılmış ve oyların %51,79'unu olan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanı olmuştur⁷². 7 Haziran 2015 yılında yapılan seçimlerde AKP 258, CHP 132, Halkın Demokrasi Partisi (HDP) 80 ve MHP 80 milletvekilliği elde etmiştir⁷³. Bu seçimler sonucunda AKP 2002'den bu yana

⁶⁵ Bila, 2008: 435.

⁶⁶ TÜİK, 2012: 23.

⁶⁷ Bila, 2008: 440.

⁶⁸ <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/ak-parti-kapatilmasin-karari-cikti-972729> (Erişim Tarihi: 15.04.2018).

⁶⁹ <https://youtu.be/AeLxaE2fJhM> (Erişim Tarihi: 05.11.2017).

⁷⁰ TÜİK, 2012: 24.

⁷¹ TÜİK, 2012: 93.

⁷² http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf

(Erişim Tarihi: 09.05.2018).

⁷³ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/E.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

sürdüğü tek başına iktidarı kaybetmiştir. Koalisyon görüşmeleri sonuçsuz kalmış, Suruç ve Ankara saldırıları meydana gelmiştir. Bu menfur saldırılar sonrası seçim hükümeti kurulmuş ve bu şartlar altında yapılan 1 Kasım 2015 seçimlerinde AKP 317, CHP 134, HDP 59 ve MHP 40 milletvekilliği elde etmiştir⁷⁴. AKP tekrar tek başına iktidara gelmiştir. 2011 ve 2015 yılında yapılan genel seçimlerde CHP sırasıyla %25.98⁷⁵, %24.95⁷⁶ ve %25.32⁷⁷ oranında oy almıştır.

Son üç yıllık dönemde Türkiye birçok siyasi ve toplumsal olay ile karşılaşmıştır. 15 Temmuz 2016'da Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) bir darbe girişiminde bulunmuş ve içlerinde kamu görevlilerinin de olduğu 249 vatandaş şehit olmuştur. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun darbe sonrası 7 Ağustos 2016'da Yenikapı Mitinginde yaptığı konuşma manifesto niteliği taşımaktadır ve parlamenter sistemin güçlendirilmesi, uzlaşma kültürümüzün geliştirilmesi, yargı bağımsızlığının sağlanması, cumhuriyetin kurucu değerlerine ve laikliği sahip çıkılması gibi konular özellikle vurgulanmıştır⁷⁸.

16 Nisan 2017'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş için referanduma gidilmiş, CHP'nin halktan Hayır oyu verilmesini istediği ve bu yönde çalıştığı referandumda %51,41 Evet oyu ile yeni hükümet sistemi kabul edilmiştir⁷⁹. Daha sonrasında CHP, Milletvekili Enis Berberoğlu'nun tutuklanması üzerine genel başkan Kemal Kılıçdaroğlu'nun çağrısı ile bir adalet yürüyüşü başlatmış ve 15 Haziran 2017'de Ankara Güvenpark'tan başlayan yürüyüş 9 Temmuz 2017'de Maltepe'de sona ermiştir. Kemal Kılıçdaroğlu Maltepe'de yapmış olduğu konuşmasında yargının siyasetinin emrine girmemesi gerektiğini, ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL)'in halkı mağdur ettiğini, OHAL koşullarında yapılan anayasa değişikliğinin gayri meşru olduğunu ve demokratik parlamenter sistem üzerindeki her türlü vesayet kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır⁸⁰.

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin teklifi, AKP'nin teklifi kabulü ve TBMM'nin onayı ile 24 Haziran 2018 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği erken genel seçimine gitmiştir. Bu Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığında girilen dördüncü genel

⁷⁴ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-E.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

⁷⁵ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

⁷⁶ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

⁷⁷ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

⁷⁸ <https://www.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-yenikapida-duzenlenen-demokrasi-ve-sehitler-mitinginde-konustu-26033.aspx> (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

⁷⁹ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf> (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

⁸⁰ <https://www.chp.org.tr/Haberler/55/genel-baskan-kemal-kilicdaroglunun-maltepe-adalet-mitingi-konusmasi-9-temmuz-2017-60702.aspx> (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

seçim olmuştur. Bu seçimlerde Cumhurbaşkanı adayları ve aldıkları oy oranları sırasıyla; Recep Tayyip Erdoğan %52,59, Muharrem İnce %30,64, Selahattin Demirtaş %8,40, Meral Akşener %7,29, Temel Karamollaoğlu %0,89 ve Doğu Perinçek %0,20 şeklindedir⁸¹. Bu seçim sonuçlarına göre Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin halk oyu ile seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Milletvekilliği seçim sonuçları da şu şekilde açıklanmıştır: AKP %42,56 oy oranı ile 295, CHP %22,65 oy oranı ile 146, HDP %11,70 oy oranı ile 67, MHP %11,10 oy oranı ile 49 ve İYİ Parti %9,96 oy oranı ile⁸² 43 milletvekilliği elde etmiştir^{83,84}.

24 Haziran 2018 Seçimleri sonrasında ülkede zaten öteden beri gelen ekonomik problemler daha da derinleşmiş ve giderek derinleşmeye devam etmektedir. Bu ekonomik koşullar altında 31 Mart 2019 yerel seçimlerine gidilmiştir. Ardından İstanbul Büyükşehir Belediye Seçimleri YSK kararı ile iptal edilerek 23 Haziran 2019'da tekrarlanmıştır. Bu yerel seçimlerin özellikle belirtilmesindeki amaç; yaklaşık 25 yıldır iktidar partisi tarafından yönetilen İstanbul ve Ankara illerinin büyükşehir belediyelerinin yönetiminin açıklanan seçim sonuçlarına göre CHP'ye geçmesidir^{85,86}.

CHP, 9 Eylül 1923'ten bu yana 96 yıldır Türk siyasetinin en önemli oyuncularından biridir ve bu şekilde kalmaya devam edecektir.

⁸¹ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

⁸² 24 Haziran 2018 seçimlerine İYİ Parti; CHP, Saadet Partisi ve Demokrat Parti ile ittifak yaparak girmiştir. İttifak neticesinde % 10 seçim barajına takılmamış ve milletvekili çıkarabilmiştir.

⁸³ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

⁸⁴ <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96D.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

⁸⁵ <https://www.bik.gov.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-secim-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

⁸⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/politika/istanbul-icin-resmi-olmayan-sonuclar-aciklandi/1513892> (Erişim Tarihi: 24.06.2019).

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİK SİYASETİNE DOĞRU

2.1. Kimlik Kavramı ve Kimliğe Dayalı Siyaset

Kimlik kavramı, bir kişinin kendisini kavraması; nitelikleri, konumu ya da değeri hakkındaki öz algılamasıdır⁸⁷. Kimlik bireysel olabileceği gibi kolektif de olabilir. Yani kimlikler hem bireysel hem de toplumsal olarak oluşturulabilir. Bu kavram üzerinden güdülen siyaset, öteden beri siyasal yapıyı etkileyen unsurların başında gelmektedir.

Kimlik kavramı ile ilgili tezler modern anlamda ulus kavramının doğduğu 17. ve 18. yüzyıllara ya da bir başka ifade ile Aydınlanma Çağına kadar götürülebilir. Aydınlanmacılar “akılcılık” ve “ilerleme düşüncesi” çerçevesinde etnik kimlik sorunlarını analiz etmişlerdir. Devleti ulusal kültürün veya etnik kimliklerin değil, bireysel özgürlüklerin bir koruyucusu olarak görmüşlerdir. Genel olarak, her türlü milliyetçiliği bireysel özerklik ile uyumsuz, modernleşmeyi sekteye uğratacak, akılcı olmayan ve Aydınlanma değerlerine ters bir yaklaşım olarak ele almayı tercih etmişlerdir. Farklılıklar üzerinden yapılan vurguların, ayrı kimliklere sahip insanların birbirlerine olan güvenlerini zayıflatacağı ve bu açıdan toplumsal birliğin kurulmasına engel olacağı düşünüldüğünden; kimliğe dayalı siyaset, Aydınlanma düşünürleri tarafından oldukça eleştiriye maruz kalmıştır. Kimliklerin doğal bir olgu değil, sonradan inşa edilmiş ya da oluşturulmuş aidiyet şekilleri olduğunu, siyasetin ana gündem konusu haline getirilmemesi gerektiğini, halkları kendi içerisinde bölerek suistimale yol açtığını düşünmüşler ve bu sebeple doğuştan gelen farklılıkları ön plana alan siyaset anlayışlarının tamamını kökten reddetmişlerdir. Ancak Aydınlanma düşünürlerinin ulusal kimliklerin toplum ve siyaset alanında öneminin giderek azalacağı ve yok olacağı düşüncesi gerçekleşmemiştir. “Azınlık” kavramı daha önce “dini grupları” açıklamak için kullanılırken, Fransız Devrimi ve sonrasında ulus fikrinin çok güçlü bir şekilde ortaya çıkmasıyla, “ulusal azınlıkları” anlatmak için kullanılmaya ve milliyet temelinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Milliyetçilik çağı olarak değerlendirilen 19. yüzyıl ulusal azınlık sorunlarının dünya siyasetinde oldukça ciddi bir ağırlığa sahip olmaya başladığı bir dönemdir⁸⁸.

Ulusal kimliklerdeki uyanış ve hareketlenme 20. yüzyılda da artarak devam etmiştir. 20. yüzyıl başlarında hem çoğunluğun hem de azınlığın mensubu oldukları uluslarda, milliyetçi düşünceler gittikçe hakim olmaya başlamış ve ayrılıkçı hareketler olabildiğince artmıştır.

⁸⁷ Şimşek, 2002: 29.

⁸⁸ Kakişım, 2016: 87-89.

Aslında kısmen de olsa milliyetçi ideolojinin bir ürünü olan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan yeni ulus devletlerin içerisindeki sorunlu etnik gruplar, kimlik sorunlarının devletlerarası ilişkilerde artarak önem kazanmasına neden olmuştur. Kültürel azınlıkları korumak ve çoğunluk kültürü ile aralarındaki olası çatışmaları önlemek için iki dünya savaşı arasında bazı girişimler olmuştur. Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Adalet Divanı'nın kuruluşları bu girişimlerden bazılarıdır. 2. Dünya Savaşı'nın ardından azınlık hakları, kimliklere yapılan vurgu ve verilen önem büyük ölçüde azalmıştır. Savaştan sonra azınlık hakları üzerinde yeni projeler ortaya konmamış, azınlık hakları ve kimlik sorunları genel bir insan hakları sorunu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Ulus devletler içindeki azınlıklar için kalıcı bir siyasi kimlik veya anayasal statü oluşturulmasından kaçınılmış, demokratik ve çoğunlukçu karar alma mekanizmalarına dahil edilmişlerdir. Ayrıca Soğuk Savaş dönemi de azınlıklara ve kimliklere yapılan vurgunun azalmasına sebep olmuştur. Bu konuya verilen önem azalmasına rağmen, azınlık halkları soğuk savaş döneminde kültürel kimliklerinden kopmamış, bu kopmayı sağlamak için yapılan müdahaleler ise kopmayı sağlamak yerine kimliklerin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Etkisinin ve öneminin azalması beklenen ulusal aidiyetler ve azınlık milliyetçiliği Soğuk Savaşın bitmesi sonrası tam aksine güç kazanmış ve en zayıf olması beklenen küreselleşme döneminde en etkin konuma gelmişlerdir⁸⁹.

Etnik kimlik siyaseti 1980 ve sonrası dönemde ciddi bir canlanma ve sürecine girmiştir. Hem dünyada hem de Türkiye'de meydana gelen gelişim ve dönüşümler kimlik siyasetini ön plana çıkarmıştır. Kolektif bir birliktelik olan sınıf kavramının siyasetteki önemi azalırken, kültürel değerlerin önemi artmaya ve kültürel gruplar siyasette daha etkin olmaya başlamıştır. Siyasetin merkezine yerleşen kültürel değerler, siyaset üretme pratiklerini de değiştirmiştir⁹⁰. Siyaset alanında ortaya çıkan dönüşüm, siyasi partilerin politika üreteceği konuları sınırlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllar kimlik siyasetlerinin dünya genelinde yaygınlaştığı ve sağ – sol arasındaki keskin ayrımın ortadan kalktığı; partilerin etnik, dini ve milli kimliklere dayanarak politikalar ürettiği ve geçmiş politikalarını da bu yönde dönüştürdüğü bir dönem olmuştur⁹¹. Sağ partiler daha çok muhafazakâr kimliklerini ön plana çıkararak dini ve milli kimliklere vurgu yapmaya, bunun karşısında sol partiler de etnik kimlikleri vurgulamaya başlamış ve sınıf siyasetinin etkisi giderek azalmıştır. Günümüzde kimliğe endeksli siyasi ayrışmalar ya da birliktelikler, siyasi tartışmaların merkezinde olan bir konudur.

⁸⁹ Kakışım, 2016: 90-92.

⁹⁰ Ertürk, 2014: 25.

⁹¹ Okudan Dernek, 2014a: 97.

2.2. Küreselleşmenin Kimlik Siyasetine Etkisi

Kimlik konusunun siyasi tartışmalara konu olmasının başlıca sebeplerinden birisi küreselleşme olgusudur. Küreselleşme, genel olarak siyaset ve ekonomi alanında dünyanın birbirine olan bağlılığını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Küreselleşme teriminin bilimsel literatürdeki kullanımını oldukça yenidir. Giddens küreselleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Uzak yerleşimleri birbirine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır⁹².”

Giddens’in tanımındaki bağlantıyı; küreselleşme, kapitalist sistem üzerinden gerçekleştirmektedir. Bauman’a göre ise bu süreç dünya ülkelerini birbirine bağlarken aynı zamanda başına buyruk bir süreç de ortaya çıkarmaktadır⁹³. Bu “başına buyruk süreç” küreselleşme ile bağlantılı olarak kapitalizmin ana aktör haline gelmesi, kapitalist ekonominin dünya ülkelerini etkileme sürecine paralel olarak ulus devletleri aşan bir takım denetleyici kurumların ortaya çıkması, yani bir başka ifadeyle ulus devletlerin bir takım egemenlik yetkilerini ulus üstü kurumlarla paylaşmak durumunda kalması ile ortaya çıkmaktadır. Ulus devlet ekonomik açıdan işlevsizleştirilmektedir.

Bu süreçte ortaya çıkan iki boyutun birincisi; ekonomik alandaki yetkilerin ulus aşırı büyüklükte yapılanmış IMF, OECD vb. kurumlara devredilmesidir. İkincisi ise; yerelliğin artmasıyla, ulus devletlerin kendi sınırları içerisindeki hakimiyetlerinin azalmasıdır⁹⁴. Küreselleşme süreci ile beraber ulus devletin dayandığı siyasi, sosyal ve ekonomik taban kaymakta; yerini yerel unsurlar almaktadır. Ulus devletin özellikle sosyal tabanının yani toplumsal zemininin aşındırılması, yerel kültürel özelliklerin siyaset sahnesinde yer alması ile gerçekleşmektedir ve bu gelişme daha çok etnik kimlik alanında ortaya çıkmakta, ulus anlayışının geçerliliği sorgulanmaktadır⁹⁵. Bir takım kültürel taleplerin ulus devlete yöneltilmesi, devletin farklı unsurlarının birleştirici etkisinin de azalmasına ve böylece ulus devletin kendi içinde de egemenliğinin sarsılmasına neden olmaktadır⁹⁶. Özyurt’a göre küreselleşme sürecinde meydana gelen göçler ve diğer insani hareketler, ulusallığın zayıflaması, iletişim ve ulaşım teknolojisinin gelişmesi, liberalizm ve Marksizm gibi evrenselci

⁹² Giddens, 1997: 66.

⁹³ Bauman, 1999: 69.

⁹⁴ Kazgan, 2009: 34.

⁹⁵ Ertürk, 2014: 26-29.

⁹⁶ Ertürk, 2014: 29.

ideolojilerin çekiciliğini kaybetmesi ve demokrasi, insan hakları gibi değerlerin yaygınlaşması kimlik kavramını ortaya çıkararak başlıca etkenlerdir⁹⁷. Küreselleşme ile ortaya çıkan kimlik siyasetindeki gelişmeleri demokratik gelişmenin bir parçası olarak da kabul etmek mümkündür. Demokrasi anlayışının ve insanca yaşama olanaklarının artması, böylece ekonomik ve sosyal haklar açısından insanların belli bir konuma gelmesi kültürel haklara yönelimi ortaya çıkarmaktadır⁹⁸.

Küreselleşmenin ulus devletleri aşındırması ve ulusal birliktelikleri zayıflatması; ulusal toplum, ulusal egemenlik, ulusal çıkar, ulusal ekonomi gibi kavramların karşılıksız kalmasına ve böylece evrenselci - toplumcu anlayıştan yerelci – tekilci anlayışa doğru bir evrime sebep olmaktadır. Bu da toplumlar içerisinde farklı kültürel talepleri ortaya çıkarmakta, ortaya çıkan bu kültürel talepler kimlik kavramını daha derinleştirmekte ve siyasetin konusu haline getirmektedir.

2.3. Postmodernizmin Kimlik Siyasetine Etkisi

Kimlik siyasetini meşrulaştıran kavramlardan biri de postmodernizmdir. Giddens'a göre, eğer bir post-modern dönemden bahsedilecekse; bu dönem, toplumsal gelişim yörüngesinin toplumu, modernliğin kurumlarından uzaklaştırıp yeni ve farklı bir toplumsal düzene doğru götürdüğü dönemdir⁹⁹. Ortaya koyduğu farklılıklardan hareketle, bu dönemi geç modern dönem ya da yüksek modern dönem olarak adlandırmak da mümkündür¹⁰⁰.

Postmodernizm, modern düşüncenin krize girdiği; modernizm, sosyalizm, ideoloji gibi evrensel düşüncelerin sonunun konuşulmaya başlandığı, aydınlanma düşüncesi tarafından temellendirilen ve 18. Yüzyıldan beri süregelen bir kavramdır. Postmodernizm kimlik siyaseti pratiğinin temellerini oluşturan ve ona meşruiyet sağlayan bir düşünce sistematiğidir.

Postmodernizm her alanda çoğulcu ve parçalanmayı kabul eden, farklılığı ve çeşitliliği vurgulayan, tek ve mutlak doğru anlayışını reddeden bir düşünsel yaklaşımdır¹⁰¹. Doğrusal gelişme, mutlak ve değişmez doğrular, toplumsal yaşamın rasyonel şekilde planlanması, bilgi üretiminin ve sanayi üretiminin standartlaşma sürecinin karşısına çokturlülüğü ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak çıkartarak, kültür kavramını yeniden tanımlamaktadır¹⁰². Modernizmin toptan radikal şekilde eleştirisini içeren açıklamalar sayesinde, postmodernist

⁹⁷ Özyurt, 2005: 194.

⁹⁸ Schnapper, 2001: 93.

⁹⁹ Giddens, 1997: 49,146.

¹⁰⁰ Kellner, 2001: 225.

¹⁰¹ Bayri, 2011: 121.

¹⁰² Atiker, 1998: 127.

dönemde kimlik politikalarına olan vurgu artmış ve sınıfsal hareketin yadsınmasının temelleri atılmıştır¹⁰³.

Modernizm yerelliği inkar ederken, postmodernizm herşeyin kültürel hale gelmesini ve yerelliği savunmaktadır. Postmodernizmde etniklik, din, küçük gruplar, aile vb. kavramlar daha çok önem arz etmektedir; bununla beraber muhalife ya da azınlığa ait olanlar övülmekte, çoğunluğa ya da genele ait olan şeyler dışlanmaktadır. Bu nedenle postmodernizmde çevre, cinsel, din ve etnik tüm talepler içselleştirilmekte; milliyetçilik, sosyalizm gibi evrensel talepler reddedilmektedir¹⁰⁴. Modernitenin sınıf, ulus gibi temel kavramları kaybolurken yerini ırk, cinsiyet ve etnisite gibi tikel kavramlar almaktadır¹⁰⁵. Modernizm insanlığa evrensellik ve homojenlik üzerine kurulu bir yaşam sunarken, postmodernizm ise farklılık ve çoğulculuk temelinde bir anlayış ortaya koymuştur. Modernizmdeki objektiflik yerine postmodernizm sübjektifliği getirmiştir¹⁰⁶. Modernizmin aksine postmodernizm; zaman, kültür ve söylem çoğulluğunu kabul etmektedir¹⁰⁷. Postmodern kimlikler modern toplumlardaki sürat, büyüme ve karmaşıklığın hız kazanmasının bir sonucu olarak daha kırılgan ve değişik hale gelmiş kimliklerdir¹⁰⁸.

Ulus devletin homojen ve hakimiyet temelli siyaset anlayışı karşısında postmodern dönemde bir takım kültürel öğeler çerçevesinde siyasette yeni boyutlar ortaya çıkmıştır. Siyasetin aldığı yeni boyutlar, küreselleşme ile beraber siyasi partilerin dayandıkları ideolojik temelleri büyük ölçüde etkilemiştir. Modern dönemin örgütlü ve kolektif toplumsal birliktelikleri ile güçlü ideolojik bağları olan siyasi partiler yerini daha çok seçime dönük çalışan ve medya destekli siyasi partilere bırakmıştır¹⁰⁹. Günümüzde postmodern düşünce siyasette egemen olmakla beraber; bu siyaset, modern toplumun devlet, parti ya da sınıf bağlamında ortaya koyduğu, evrensel siyasi düşüncelere dayanan, birleştirici ve bütünleştirici, tek merkezden hareket eden ve sorunlara bütünsel çözümler bulan siyaset anlayışına şüpheli yaklaşmakta; “farklılıklara saygı” ve “farklılıkların tanınması” temelinde gelişen yeni bir siyaset anlayışının gelişmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır¹¹⁰.

Kimlikler postmodern dönemde siyasi bir araç haline gelmiştir. Kimlik siyasetinin önem arz eden üç özelliği şunlardır: Birincisi sınıf siyasetinin yetersiz kalması sebebiyle kimlikler kendi geçmişini oluşturmakta ve bu anlamda tarihsel bağlam kurmaktadır. İkincisi, hem

¹⁰³ Okudan Dernek, 2014b: 79.

¹⁰⁴ Bayri, 2011: 123.

¹⁰⁵ Möngü, 2013: 35.

¹⁰⁶ Ertürk, 2014: 30.

¹⁰⁷ Bayri, 2011: 122.

¹⁰⁸ Özyurt, 2005: 194-195.

¹⁰⁹ Ertürk, 2014: 31-32.

¹¹⁰ Okudan Dernek, 2014b: 80.

sosyolojik açıdan hem de politik açıdan, gerek demokratik gerek toplulukçu siyasete entegre olmaktadır. Üçüncüsü ise toplumda hakim olan siyaset anlayışını çok kültürlü bir yöntem benimseyerek dönüştürmektedir¹¹¹. Ulusal birlikteliği zayıflatacağı iddiası ve endişesi ile zaman zaman karşı çıkışları da bünyesinde barındıran kimlik siyaseti, demokratikleşme, kendi kaderini tayin hakkı, özgürlük vb. kavramlar altında dünya kamuoyunda kabul görmekte ve desteklenmektedir.

2.4. Neoliberalizmin Kimlik Siyasetine Etkisi

Kimlik siyasetini ortaya çıkaran temel sebeplerden bir diğeri neoliberalizmdir. Siyaset alanında ortaya çıkan dönüşüm neoliberal politikalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Neoliberalizm; ekonomi ile siyaseti birbirinden ayırmış, ekonomiyi yönlendiren kurum ve kuruluşların daha özerk ve bağımsız olmalarını sağlamış; kısacası ekonomiyi siyasetin etki alanının dışına çıkarmıştır. Bu dönemde; ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılması giderek derinleşmiş ve siyasal alan daralmıştır. Ekonominin siyasetten ayrımı adeta kurumsallaşmıştır. Peter Burnham bu dönemi “ekonomi yönetiminin apolitikleşmesi” olarak adlandırmaktadır¹¹². Neoliberalizmin ekonomiyi siyasetten arındırması ve siyasetin konusu olmaktan çıkarması; siyasetin ekonomik ve sosyal alanlardan tamamen kopması anlamına gelmemekte, siyaset alanının yeniden tanımlanmasını ifade etmektedir¹¹³. Esasen neoliberalizm siyaseti ekonomiden arındırarak bu anlamda siyaset alanını yeniden tanımlamış ve bu durumdan etkilenen siyasi partiler de ekonomi ile doğrudan ilişkisi olmayan konularda daha fazla siyaset yapmaya başlamıştır¹¹⁴. Ekonomi ile doğrudan ilişkisi olmayan bu konuların başında kimlik ve farklılık politikaları gelmektedir. Neoliberalizm aynı zamanda vatandaşlık anlayışını da dönüştürmüştür. Ekonominin siyaset alanının dışına itilmesi ve özerk-bağımsız bir hüviyete kavuşması, aynı zamanda devletin büyümesine ve bürokratik işlemlerin artmasına sebep olan sosyal hizmet anlayışının da terk edilmesini sağlamıştır¹¹⁵. “Sosyal Hizmet” anlayışının terk edilmesi; neoliberalizmin toplumsal refahı değil kişilerin ayrı ayrı bireysel refahını esas almasının bir sonucudur. Bir başka deyişle sosyal adalet fikrinden ve buna ilişkin olarak sosyal ve ekonomik haklardan uzaklaşılmasıyla beraber, günümüz demokrasilerinde medeni, kültürel ve siyasal haklar daha da ön plana çıkmıştır. Sosyal hakların bu anlamda ihmalî, vatandaşlık anlayışının da dönüşümünü sağlamıştır. Esasen vatandaşlık, eşitlik üzerine inşa edilmiş olan;

¹¹¹ Keyman ve Sarıbay, 1998: 40.

¹¹² Burnham, 2009: 164-165.

¹¹³ Güzelsarı, 2008: 86.

¹¹⁴ Okudan Dernek, 2014a: 99.

¹¹⁵ Sallan Gül, 2006: 37-38.

sınıfsal, dini ve etnik farklılıkları ortadan kaldıran bir kavramdır¹¹⁶ ancak neoliberalizm vatandaşlar arasında ekonomik eşitsizliklere karşı kayıtsız kalmış ve bu açıdan vatandaşlık kavramının yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır¹¹⁷. Toplumsal vatandaşlık anlayışı; bireyleri tek ve ayrı gören bireysel vatandaşlık anlayışına evrilmiş ve böylece farklılıklar ön plana çıkarılarak etnisite, din, kültür, cinsiyet vb. temelinde kimlik siyaseti yükselişe geçmiştir¹¹⁸.

Siyasi partilerin kimlik siyasetine yönelmesinin nedenlerinden bir tanesi de sınıfa dayalı siyasetin günümüzün toplumsal sorunlarını artık çözemediği düşüncesinin hâkim olmasıdır. Sınıfa dayalı eski toplumsal hareketlerin artık kimliğe ve farklılıklara dayandığı ifade edilmektedir¹¹⁹.

Neoliberal ekonomi politikaları aynı zamanda farklı üretim biçimleri ortaya çıkarmıştır. Bir şirketin bir ülkede ürettiği bir parça başka bir şirket tarafından başka bir ülkede monte edilebilmekte ve pazara sunulabilmektedir¹²⁰. Üretim tarzının bu denli değişmesi, istihdam şekillerini de değiştirmekte ve geçici kısmi çalışma şekilleri artmaktadır. Bu değişim sınıfsal bağlılıkları zayıflatmaktadır¹²¹. İmalat sanayinin hizmet sektöründeki ağırlığı giderek azalmakta, kamu sektörü daralmakta ve işçi-memur ayrımı ortadan kalkmaktadır. Bu da işçilerin sınıf olarak güç kaybetmesine sebep olmaktadır¹²². Bu ve benzer gelişmeler sınıf dayanışmasından uzaklaşılmasına ve dolayısıyla sınıfa dayalı siyasetin toplumda karşılığının giderek azalmasına sebep olmaktadır. Sınıf dışında bir yapıya bağlı olma güdüsü, kimlik ve farklılık politikalarını gündeme getirmiştir¹²³. İfade edilen nedenlerle, Batı sanayi toplumunda 1960'lı yıllardan itibaren “yeni değerler” ve “yeni toplumsal hareketler” meydana gelmeye başlamış, toplumsal hareketler özellikle “kadın, çevre, etnik kimlik, cinsel kimlik, insan hakları vb.” konulara odaklanmış ve siyaset “farklılıklara saygı” ve “farklılıkların tanınması” mottosu etrafında gelişmiştir¹²⁴.

2.5. Türkiye’de Kimlik Siyasetine Yöneliş

Türkiye’de ise kimlik siyasetine yönelme Batı sanayi toplumuna göre daha geç olmuştur. Kimlik siyasetinin Türkiye’ye yansması 1980 sonrasında daha fazla görülmeye; “Küreselleşme”, “ulus devletinin krizi” ve “refah devletinin krizi” gibi konular ise daha fazla

¹¹⁶ Okudan Dernek, 2014a: 103.

¹¹⁷ Kymlicka ve Norman, 2008: 189-191.

¹¹⁸ Ataay ve Kalfa, 2008: 40.

¹¹⁹ Okudan Dernek, 2014a: 105.

¹²⁰ Erbaş ve Coşkun, 2007: 16.

¹²¹ Gülalp, 2003: 124.

¹²² Erbaş ve Coşkun, 2007: 16.

¹²³ Öngen, 2005: 61.

¹²⁴ Okudan Dernek, 2014a: 118.

gündem olmaya başlamıştır. Dünya'daki neoliberal dönüşüm bu döneme rastlamaktadır ve buna paralel olarak Türkiye'de neoliberalizm etkisi bu dönemde artan bir ivme ile ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda siyasette iki kavramın önemi artmıştır. Bunlar etnik ve dini temelde ortaya çıkan kimliklerdir. Kürt kimliği ve İslami kimliğin etkili olmaya başlaması, laik ve ulus-devlet temelindeki kurucu iradenin sorgulanmasına sebep olmuştur¹²⁵.

Türkiye'de ekonomik alan başta olmak üzere neoliberal dönüşümü başlatan ve hızlandıran 1980 darbesidir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda ulusal kalkınmacılığa dayalı politikalar ile refah düzeyinde göreceli bir artış sağlanmasına¹²⁶ rağmen; 1980 darbesi sonrasında, 1960'ların ithal ikameci politikalarından ihracata dayalı politikalara geçişle beraber ticari ve finansal serbestleşme sağlanmış; neoliberal proje darbenin ve darbe sonrasında askeri / siyasi aktörlerince hayata geçirilmiştir¹²⁷. Dünya ölçeğinde neoliberal ekonomik politikaların popüler hale gelmesi, Türkiye'de bu yapıyı işletecek bir yapının kurulmasını zorunlu kılmıştır. 1980 darbesi de neoliberal ekonominin işleyişine uygun bir siyasal yapı ortaya çıkarmaya çalışmıştır¹²⁸. Özellikle tüm siyasal partilerin yasaklanması ile toplumdaki kurum ve kuruluşlara getirilen siyasi yasaklar; örgütlü toplumun ortadan kalkmasına ve toplumun apolitikleşmesine sebep olmuştur. 1982 Anayasası ve siyasi partiler yasası ile toplumun siyasal katılımı sınırlandırılmıştır. Darbeden sonra 1983 yılında oluşan yeni yönetim, ithal ikameci dönemin göreceli olarak “çoğulcu” sayılabilecek siyasal sistemini daraltmış ve neoliberal proje ile uyumlu “kısıtlı bir demokrasi” oluşturmuştur¹²⁹. Ekonominin devletten ve siyasetten ayrı bir işleyişe sahip olması, ulus-devletin toplumsal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki hakimiyetinin azalmasına ve giderek ortadan kalkmasına yol açmıştır. Dünya siyasetine paralel olarak Türkiye siyasetinde de bu dönemde evrensel amaçlı işler yerini daha çok küçük kapsamlı işlere; buna bağlı olarak da siyasette makro bakış açısı yerini daha mikro bir bakış açısına bırakmıştır. İşte bu bakış açısı kimliklere ve kimlik siyasetine yeni fırsatlar vermiştir¹³⁰.

1989'da sermaye hareketlerinin önündeki tüm engeller kaldırılmış ve finans piyasaları; devletin, sermayenin ve özel şahısların yöneldiği bir merkez konumuna gelmiştir. “24 Ocak Kararları” ve sonrasında, ekonomi politikaları ile bağlantılı olarak devlet bürokrasisinde meydana gelen değişimler, 1999'dan itibaren kurulan bağımsız düzenleyici kurullar ile farklı bir boyut kazanmış, 1999 ve 2001 mali ve iktisadi krizleri ile neoliberal uygulamalar

¹²⁵ Ertürk, 2014: 40.

¹²⁶ Zürcher, 2010: 392.

¹²⁷ Bedirhanoğlu, 2009: 47.

¹²⁸ Boratav, 2005: 83.

¹²⁹ Ataay ve Kalfa, 2009: 307.

¹³⁰ Ertürk, 2014: 41.

sorgulanmak yerine ivme kazanmıştır¹³¹. Uygulanan neoliberal politikalar neticesinde; işsizlik, yoksulluk vb. toplumsal sorunlar ile beraber kimlik temelli çatışmalar ortaya çıkmış ve siyaset yapma şekli bu yönde değişmiştir. Neoliberal politikalar sosyal devleti aşındırmış; toplumda giderek artan eşitsizlikler ve ekonomik darboğaz ile olan mücadele yerini dini ve etnik kimlik söylemine bırakmıştır¹³².

Ekonomi alanında etkili olan neoliberal politikalar, toplumsal ve siyasal alanda, özellikle kültürel konularda taban bulmuş ve bu tabanını genişletmiştir. Bireyselleşmenin etkisi ile yalnızlaşan birey, daha çok dini ya da etnik gruplar içerisinde yer almaya başlamıştır. Modernizmin etkisi ve buna bağlı olarak ideolojik bağların ortadan kalkması ile özellikle etnik unsurların birbirinden ayrışma süreci ortaya çıkmıştır. İdeolojik birlikteliğin zayıflaması siyasetin kimlik temelinde şekillenmesine yol açmıştır¹³³.

Modernizmin topluma vaat ettiği evrensel değerlerin karşılanmaması neticesinde, bunlardan siyasal alanda vazgeçen, bunun yerine kültürel taleplerinin yerine getirilmesini isteyen bir seçmen profili ortaya çıkmıştır. Seçimdeki bu değişim, siyasi partilerin izledikleri politik önceliklerin de değişmesine yol açmıştır. Seçmenin ortaya koyduğu bu tavır sebebiyle, Türkiye’de etnik ve dini kimliklere vurgu yapan siyaset anlayışı başat hale gelmiştir¹³⁴.

Türkiye’de dini ve etnik kimlik söyleminin ağırlığı artarken, 1987 yılında tam üyelik başvurusu ile ivme kazanan Avrupa Birliği (AB) süreci de Türkiye’de kimlik siyaseti ağırlığını artırarak genel siyaset içerisindeki yerini genişletmiştir. AB, Kürt sorunu ile üyelik başvurusu sonrasında ilgilenmeye başlamıştır. AB’nin bu ilgisi 1990’ların ortalarına kadar, yani Türkiye’nin Gümrük Birliğine girmesine değin, özel bir nitelik taşımaktan ziyade Türkiye’deki insan hakları sorununun bir parçası olarak ele alınmıştır¹³⁵. 18 Aralık 1989’da Türkiye’nin tam üyelik başvurusunu değerlendiren AB¹³⁶ komisyon raporunda Kürt sorununa değinilmemiş ancak yapılan görüşmelerde ve tartışmalarda konu gündeme gelmiştir¹³⁷. 6 Mart 1995’de Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne girmesi kararının alınmasından sonra, Gümrük Birliği’nin gerçekleşmesi için yapılan Türkiye – AB Ortaklık Konseyi toplantılarında demokrasi, insan hakları ve terörizm konuları önemli bir yer tutmuştur. Bunun da ötesinde Kürt sorununun çözümü, Türkiye’nin AB’ye girişinde yerine getirmesi gereken ön koşullar arasında sayılmaya başlanmıştır. 30 Ekim 1996’da AB Komisyonu hazırlamış olduğu raporda, Türkiye ve AB

¹³¹ Bedirhanoğlu, 2009: 48.

¹³² Okudan Dernek, 2014a: 118.

¹³³ Ertürk, 2014: 42.

¹³⁴ Ertürk, 2014: 43.

¹³⁵ Kurubaş, 2004: 325.

¹³⁶ “Avrupa Birliği” 1993’e kadar “Avrupa Topluluğu” olarak adlandırılmış olup, 1993 sonrasında ismi “Avrupa Birliği” olarak değiştirilmiştir.

¹³⁷ “Kürt meselesi ve Ordu AT gündeminde”, *Tercüman Gazetesi*, 12 Ekim 1989.

arasındaki Gümrük Birliği ilişkisinin son derece başarılı bir şekilde devam ettiği ancak Türkiye'nin demokratik reformlar açısından aynı başarıyı göstermediği ve insan hakları ihlallerinin devam ettiği belirtilmiştir¹³⁸. 15 Temmuz 1997 yılında komisyon tarafından hazırlanan “Güçlü ve Daha Geniş Bir Birlik İçin Gündem 2000” başlıklı raporda ise Türkiye'ye Kopenhag Kriterlerine¹³⁹ uyması çağrısı yapılmıştır. 3 Mart 1998 yılında AB Komisyonu tarafından hazırlanan “Türkiye için Avrupa Stratejisi” başlıklı raporda da insan hakları konusu ve Kopenhag Kriterlerinin önemi bir kez daha belirtilmiştir¹⁴⁰. 13 Ekim 1999 tarihli İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin halen Kopenhag Kriterlerini gerçekleştirmekten uzak olduğu belirtilmiştir. Türkiye 11 Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi ile aday ülkeler arasına alınmış ve AB'nin Kürt sorununa ilgisi daha da artmıştır¹⁴¹. Bu kapsamda 8 Kasım 2000 yılında hazırlanan İlerleme Raporunda ve Türkiye'yi AB üyeliğine götürecekteki yolu belirleyen Katılım Ortaklığı Belgesinde soruna ilişkin uyarılarda ve somut önerilerde bulunulmuştur. Bu somut önerilerin başlıca olanları; Abdullah Öcalan'ın asılmaması, anadilde yayın konusundaki yasal engellerin kaldırılması, ölüm cezası ve OHAL'in kaldırılmasıdır. Katılım Ortaklığı Belgesi doğrultusunda Şubat 2002'den Ağustos 2003'e kadar hazırlanmış olan 7 adet uyum paketi ile yukarıda ifade edilen öneriler ve daha fazlası yerine getirilmiştir. AB, Kürt sorunu konusunda Türkiye'yi Avrupa standartlarında uygun hareket etmeye zorlama anlayışı içerisinde olup halen bu anlayışı devam ettirmektedir. Türkiye de halen aday ülke konumundadır.

Özetle; küreselleşme, postmodernizm ve neoliberalizmin birlikte ortaya koyduğu etki ile paralel olarak ulus devletlerin egemenlik kurduğu vatandaşların kimlik temelli talepte bulunmaları giderek artmıştır. Kimliğin yaygınlaşma süreci ile beraber, yerellikler küresel düzende daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Evrensel iddiaları bulunan ideolojilerin (sosyalizm vb.) sorgulanması ve etkisinin azalması ile birlikte siyasette yeni bir zemin oluşmuştur. Evrenselci ideolojilerin etkisinin azalması sonucunda kimlik talepli hareketlerin savunduğu özgürlük, eşitlik ve kültürel haklar gibi konular siyasetin gündeminde yer almaya başlamıştır. Özellikle solun ideolojik ve toplumsal olarak etkisini yitirmesi, sol siyasetin de kimliği merkeze almasına neden olmuştur¹⁴². Bu kapsamda AB'nin de Türkiye ile olan ilişkisi, Kürt kimliği siyasetinin daha ön plana çıkması için uygun bir ortam sağlamıştır.

¹³⁸ Kurubaş, 2004: 326.

¹³⁹ Ortaya konan Kopenhag Kriterleri şunlardır: 1. Siyasi Kriter : Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı. 2. Ekonomik Kriter: İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı. 3. Topluluk Mevzuatının Benimsenmesi: Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak.

¹⁴⁰ Kurubaş, 2004: 327.

¹⁴¹ Kurubaş, 2004: 328.

¹⁴² Ertürk, 2014: 32-33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CHP’NİN KÜRT KİMLİĞİ SİYASETİ

Bu çalışmanın birinci bölümünde sonraki bölümlere temel oluşturması adına CHP’nin kısa tarihçesi aktarılmıştır. İkinci bölümde, kimlik kavramı ile küreselleşme, postmodernizm ve neoliberalizm bağlamında kimlik siyaseti konusuna yer verilmiştir. Bu bölümde ise; CHP’nin uygulamış olduğu kimlik siyaseti, birince bölümde yer verdiğimiz tarihçesinden hareketle ve ikinci bölümdeki teorik kısımla temellendirilerek; parti programları, beyannameleri, seçim bildirgeleri ve konuya ilişkin raporları esas alınarak açıklanacaktır. CHP’nin kimlik siyaseti; sadece Kürt kimliği ve sorunu bağlamında ele alınacak; diğer etnik ya da dini kimliklere yer verilmeyecektir. Ayrıca bu siyaset 1960 sonrası dönem ile sınırlandırılarak aktarılmaya çalışılacaktır. Bunun yanında 1960 sonrası seçimlerde, CHP’nin Kürt kökenli vatandaşların yoğunlukta olduğu doğu ve güneydoğu illerindeki (Ağrı, Ardahan, Bitlis, Bingöl, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Şırnak, Siirt, Batman, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Gaziantep, Kilis)¹⁴³ oy oranları incelenecek ve Kürt sorunu özelindeki söyleminin oya yansıması da ortaya konacaktır. Analizin 1960 yılı ile sınırlandırılmasındaki temel sebepler; 1960 öncesinde Kürt sorunu ya da kimlik konusunun Türk siyasetinde kimlik siyaseti bağlamında yer almamış olması, CHP’nin bu konuda resmi bir politikasının olmaması ve sol söylem açısından ancak 1960 sonrasında CHP’nin kendini konumlandırabilmiş olmasıdır.

1960 ve sonrası ile sınırlandırma yapılsa da; çok partili siyasal hayata geçilen 1950-1960 arası dönem ile ilgili kısaca bilgi verilmesi 1960 sonrası dönemi incelemek açısından yararlı olacaktır. 1950’li yıllar DP’nin iktidarda olduğu yıllardır. DP hükümette olduğu ilk dönemde, özellikle 1950 – 1953 yılları arasında, göreceli olarak özgürlüklerden yana bir tutum sergilemiştir¹⁴⁴. İktidarının son 5 yılında ise, giderek bozulan ekonomik şartlar ile yıpranmış, bu yıpranmışlığa muhalefetin eleştirileri de eklenmiş, muhalefete karşı Tahkikat Komisyonu başta olmak üzere birçok sert uygulamaya başvurmuştur. Bu kutuplaşma iki partiyi yani CHP ve DP’yi saflarını belli etmeye itmiştir. CHP’nin safını belli eden ilk uygulaması 14. Kurultay’da ortaya konan “İlk Hedefler Beynamesidir.” “İlk Hedefler Beynamesine” bakıldığında; “halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet” tanımları göze çarpmaktadır. Ayrıca ırk, cins, din, mezhep, siyasal fikir, sosyal köken, doğuş ve servet farkı olmaksızın temel

¹⁴³ Şırnak ve Batman 1990 yılında, Ardahan ve Iğdır 1992 yılında, Kilis ise 1995 yılında il olmuştur.

¹⁴⁴ Demir, 2016: 25.

hak ve özgürlüklerin yer alacağı şekilde anayasanın değiştirileceği vaadi de yer almaktadır. Yani bu beyannamede “demokrasi, sosyal adalet ve özgürlük” söylemleri ön plana çıkarılmıştır¹⁴⁵ ancak Kürt sorunu bağlamında herhangi bir söyleme yer verilmemiştir. Aynı dönemde geçerli olan 1943 yılı parti programına da bakıldığında da Kürt sorunu özelinde bir bölüme yer verilmediği gibi, böyle bir konuya dahi değinilmemiştir¹⁴⁶.

Her ne kadar 1950’li yıllar Kürt sorununun sosyolojik bir problem olarak görülmeye başlandığı yıllar olsa da; “İlk Hedefler Beyannamesi” ve o dönemde geçerli olan 1943 parti programına bakıldığında CHP’nin günümüz kimlik siyaseti bağlamında herhangi bir söyleminin ve kimlikler üzerinden geçerli bir politikasının olduğu söylenemez.

3.1 1960-1980 Dönemi : Az Gelişmişlik ve Feodalite Bağlamında Kürt Sorunu

Kürt sorunu, 1960’lı yıllarla birlikte “geri kalmış yöre / bölge sorunu” olarak görülmeye başlanmıştır. Bu sorun tipik bir bölgesel geri kalmışlık meselesi olarak ele alınmaya ve buradan hareketle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde oluşan toplumsal sorunlar, bölgenin ekonomik ve sosyal olarak geri kalmışlığı üzerinden okunmaya başlanmıştır¹⁴⁷.

1960 İhtilali sonrası, CHP’yi rakiplerine karşı, kendisini siyasi yelpazede konumlandırmasını sağlayan başlıca iki gelişme 15. Kurultay’da ilan edilen “Temel Hedefler Beyannamesi” ile 17. Kurultay’da yayınlanan “İleri Türkiye Ülkümüz Bildirisi” ile “Temel Hedefler Beyannamesi” daha çok ekonomik, “İleri Türkiye Ülkümüz Bildirisi” ise daha çok sosyal yönü ağır basan bildirgelerdir. “Temel Hedefler Beyannamesi” incelendiğinde öne çıkan başlıklar şunlardır:

*“Ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi hızlandırmak,
Refah artışından her vatandaşın adil şekilde yararlanmasını sağlamak,
Kamu hizmetlerinden eşit şekilde faydalanmak,
Yeni anayasa ile tanınan hak ve özgürlükleri düzenleyici kanunları çıkarmak,
Ekonomik kalkınma gayretlerini, demokrasi ve sosyal adalet anlayışı içerisinde sürdürmek,
Türk işçisine emeği ve gayretine oranla ücret vermek¹⁴⁸.”*

Bu beyannamede geçen “Türk işçisinin emeği ve gayreti” ve “sosyal adalet” ifadeleri, kimlik konusunun Türkiye’de gündeme gelmesinden önce, sol tandanslı partilerin sıkça ön

¹⁴⁵ Erdoğan, 2018: 43.

¹⁴⁶ CHP Parti Programı, 1943: 1-14.

¹⁴⁷ Yeğen, 2015: 159.

¹⁴⁸ Tütüncü Esmer, 2006: 63.

planda tuttuğu “sınıf siyaseti” kavramının izlerini taşımaktadır. Bu beyanname için 1961 Seçim Beyannamesinin özünü oluşturduğu söylenebilir.

“İleri Türkiye Ülkümüz Bildirisi” başlıkları ise şu şekilde özetlenebilir:

*“CHP'nin Yolu,
Halk İçin,
Toprak Reformu,
Sosyal Adalet,
Sosyal Güvenlik,
Köylünün Kalkındırılması,
Demokratik Devletçilik,
Gençliğe Çağrı,
Milliyetçilik ve Kalkınma,
Dostluğun Şartı,
Ulus Hizmetinde CHP¹⁴⁹.”*

1960 İhtilali öncesi “İlk Hedefler Beyannamesi” ile 1960 sonrasındaki bu iki beyanname bir arada değerlendirildiğinde; her ne kadar içerisinde “kimlik” kavramı olmasa da; evrimci bir anlayışla bakıldığında, kimlikleri tanıma yolunda yürütülen CHP siyasetinin temel yapı taşlarından bazıları olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Bu bildiri ve beyannameler CHP açısından sol söylemin alt yapısını oluşturmuştur. Özellikle “İleri Türkiye Ülkümüz Bildirisi”, CHP'nin sosyal demokrat siyaset açısından ne konumda olduğunu ortaya koymaktadır¹⁵⁰.

İhtilal sonrası şartlarda ve kimlikten çok sınıf siyasetini ön planda tutan bir politika ile gidilen 1961 seçimlerinde CHP, on iki Doğu Anadolu ilinde¹⁵¹ %40,7 oy oranı ile birinci parti olmuş ve 19 milletvekili çıkarmıştır. Ancak seçim sistemi sebebiyle %33,3 oy oranına sahip olan YTP'den bir tane daha az milletvekili çıkarmıştır^{152,153}. Aynı seçimlerde CHP, altı Güneydoğu Anadolu ilinde¹⁵⁴ ise %41,9 oy oranı ile yine birinci parti olmuş ve 18 milletvekili çıkarmıştır^{155,156}.

DP'nin iktidarda olduğu Türkiye şartları, arkasından gelen 1960 İhtilali, ihtilalden sonra ortaya çıkan Türkiye, dünya konjonktörü ile gelen sol rüzgar ve Türkiye'de görüş karşıtlığı

¹⁴⁹ Tütüncü Esmer, 2006: 64.

¹⁵⁰ Koç, 2014: 109.

¹⁵¹ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van ve Hakkari illeridir.

¹⁵² TÜİK, 2012: 12.

¹⁵³ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁵⁴ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeridir.

¹⁵⁵ TÜİK, 2012: 12.

¹⁵⁶ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

içerisindeki diğer partilerin varlığı bir arada değerlendirildiğinde; bu şartlar CHP'ye kendini konumlandırma ve bu konumuna bir ad koyma zarureti doğurmuştur. 1965 yılına gelindiğinde bu ad “ortanın solu” olarak ortaya çıkmıştır. Ortanın solunun bu şekilde ortaya çıkışında Hürriyet Partisi ve Forum Dergisi'nin büyük etkisi vardır. Bu etki de “İlk Hedefler Beyannamesi” ile kendini göstermiş ve ortanın solunun ilanına kadar süregelmiştir.

CHP'nin kendisini ortanın solunda konumlandırmasının bir diğer sebebi ise kendisini CHP'ye göre daha solda konumlandıran bir partinin varlığıdır. Bu parti TİP'tir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 1968'deki bir açıklamasında şöyle demiştir

“Bizim başlıca rakibimiz solumuzda bulunan TİP'tir”¹⁵⁷

İsmet İnönü'nün bu açıklamayı yapmasındaki temel sebep şudur: Özellikle aydın, işçi ve fakir halk kesimlerinde TİP'e gösterilen rağbet, CHP'nin bu toplum kesimleri ile aralarındaki bağı zayıflatmıştır¹⁵⁸. Ayrıca iki partinin de seçmen tabanı arasındaki büyük bir geçişkenlik vardır. TİP'in örgütsel yapısına bakıldığında ana unsurlardan birisinin aydınlar diğerinin ise Doğulular yani Kürtler olduğu görülecektir¹⁵⁹. Bu sebeple TİP'ten bahsetmek CHP dışındaki Kürt siyasal hareketini anlamak ve bu harekete karşı CHP'nin kendisini nasıl konumlandığını anlamak açısından yararlı olacaktır.

Kürt sorunu, “sorun” tanımlamasıyla ilk defa TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından 1963'te Gaziantep'te yapılan Genel Yönetim Kurulu açış konuşması ile ülke gündemine gelmiştir¹⁶⁰. TİP'in 1964 yılındaki ilk büyük kongresinde kabul edilen parti programının içerisinde “Doğu Kalkınması” başlığı altında soruna değinilmekte ve şu şekilde ifade edilmektedir:

“Doğu ve Güneydoğudaki iller memur ve vatandaş nazarında mahrumiyet bölgesidir,

Kamu hizmetleri bölgede oldukça azdır,

Bölgenin ekonomik geriliğin yanında bu bölgedeki vatandaşlar, sosyal ve kültürel bakımdan da geri durumdadırlar,

Bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar ile Alevi mezhebinden olanlara ayrımcılık yapılmaktadır”¹⁶¹.

¹⁵⁷ Atılğan vd., 2015: 570.

¹⁵⁸ Atılğan vd., 2015: 577.

¹⁵⁹ Yeğen, 2014: 164.

¹⁶⁰ Ekinci, 2004: 232.

¹⁶¹ TİP Parti Programı, 1964: 110-111.

Özellikle farklı etnik ve mezhepten olanlara ayrımcılık yapıldığının tespiti, dönemine göre oldukça önemli ve göze çarpan bir tespittir. Programda bu ayrımcılık karşısında da 1960 Anayasası'nın 12. Maddesi adres gösterilmekte, bu maddeye göre vatandaşlar arasında dil, din, ırk, sınıf ve zümre ayrımının yapılmayacağına dikkat çekilmektedir. Farklı etnik ve mezhepten olan insanlara karşı ayrımcılığın tespiti yanında, kamu hizmetlerinin çok az ve bölgenin mahrumiyet bölgesi olduğunun ifade edilmesi, 1960 sonrası ortaya çıkan “geri kalmış bölge” söylemi ile de uyuşmaktadır. Yani özetle TİP; Kürt sorununu gerçek manada bir sorun olarak nitелеmekte, bu sorunu hem kimlikler hem de bölgesel geri kalmışlık üzerinden okumaktadır.

DP ve TİP'in bulunduğu bir siyasi ortamda, kendini konumlandırma ihtiyacı duyan ve buna ortanın solu adını veren CHP'nin 1965 Seçim Bildirgesinde bu konumlandırma kendisini “Bölgelerarası Denge ve Yurdun Geri Kalmış Bölgelerinin Kalkındırılması” başlığı altında göstermiş, bu başlıkta doğunun geri kalmışlığının hızla ortadan kaldırılmasına yönelik çareler anlatılmıştır. Bu çareler kısaca şu şekilde özetlenebilir:

*“Kalkınma tedbirlerinin tam olarak uygulanması,
Devlet Planlama Teşkilatının yurdun geri kalmış bölgelerine daha büyük önem vermesi,
Geri kalmış bölgelerin sadece eğitim ve sağlık hizmetleri yönünden değil, ekonomik yatırımlar açısından da önceliklerden yararlandırılması,
Geri kalmış bölgelerin daha hızlı sanayileşmesi için kamu yardımlarının yanında, vergi ve kredi yardımları ile özel sektörün de teşvik edilmesi,
İlköğretim yatırımlarının okulsuz köy ve çocuklara ağırlık verilerek devam ettirilmesi,
Sağlık hizmetlerinin köyün ve köylünün ayağına götürülmesi için gerekli çalışmaların yapılması,
Hayvancılığın geliştirilmesine yönelik uygun bir fiyat uygulamasının yapılması,
Süt kurumunun ve et endüstrisinin geliştirilmesi,
Yetiştiriciliğin ve besiciliğin ekonomik tedbirlerle desteklenmesi¹⁶².”*

CHP'nin 1965 Seçim Bildirgesi, TİP'in parti programı ile karşılaştırıldığında; TİP'in programının CHP'nin seçim bildirgesinden daha genel cümlelerle sorunu özetlemesine rağmen, ayrımcılığa değinerek kimlikleri ön plana çıkardığı; CHP'nin seçim bildirgesinin ise detaylı tespitler içermesine rağmen bildirgenin tamamının “geri kalmış bölge” tespitine yönelik çareler olduğu ve kimliklere değinmediği açıkça görülmektedir. CHP konuya ekonomik ve sosyolojik kalkınma gözüyle bakıp ayrımcılıktan bahsetmezken, TİP geri kalmışlığı da ortaya koyup ayrımcılıktan söz etmekte; ayrımcılığa karşı da anayasayı adres göstermektedir.

¹⁶² CHP Seçim Bildirgesi, 1965: 23-24.

1965 seçimlerinin Türkiye için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu seçimler siyasi partilerin farklı ideolojilerini beyan ettikleri; sosyalizm, toprak reformu, ekonomik kalkınma, kapitalizm, dış politika vb. konuların seçim sürecinde ilk defa yoğun şekilde işlendiği bir seçim olmuştur¹⁶³. Bu seçimlerde CHP'nin Doğu ve Güneydoğu illerindeki oy oranlarına bakıldığında; CHP on iki Doğu Anadolu ilinde¹⁶⁴ %33,1 oy oranı ile AP'nin arkasında ikinci olmuş ve 17 milletvekili çıkarmıştır^{165,166}. Aynı seçimlerde CHP, altı Güneydoğu Anadolu ilinde¹⁶⁷ ise %29,5 oy oranı ile yine AP'nin arkasında ikinci olmuş ve 11 milletvekili çıkarmıştır^{168,169}. CHP bu seçimlerde bölgede, bir önceki 1961 seçimlerinden daha az oy almış, neredeyse bu fark ortalama %10'u bulmuştur. Geçmiş seçimlere bakıldığında ise 1957 seçimlerinden itibaren her seçimde CHP'nin oy oranı yüzdesel olarak düşmüştür. Oysa incelendiğinde 1965 seçim bildirgesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine ayrı bir başlık ayrılmışken, daha önceki seçim bildirelerinde böyle bir durum yoktur. Oy oranındaki bu düşüş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyolojik yapısı ile beraber değerlendirildiğinde, bölge seçmenin vaatleri inceleyerek ve değerlendirerek oy vermekten ziyade bunun dışındaki birtakım saikler ile hareket ederek oy verdiği; 1965 seçim bildirgesinin ve partinin bölgeye yönelik politikasının seçimde karşılığı olmadığı söylenebilir.

CHP'de "ortanın solu" kavramının en iyi vücut bulduğu belge "İnsanca Bir Düzen İçin Halktan Yetki İstiyoruz." başlıklı 1969 Seçim Bildirgesidir. Bu bildirge 1967 yılında yapılan TİP Doğu Mitinglerinin etkilerini taşımaktadır ve bildirmede alternatif çözümler üretmeye çalışılmıştır. Bu seçim bildirgesi aynı zamanda CHP'nin Düzen Değişikliği Programıdır. Bu programın 6. Bölümü "Doğuda Yeni ve Halkçı Düzen" başlığıyla karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kimlikler üzerinden yürüyen siyasetin ilk nüveleri o dönemde daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geri kalmışlığı ve halkın yoksulluğu üzerinden açıklanmaktadır. Geri kalmışlık ve yoksulluk sömürü düzenine bağlanmakta; sömürü düzeninin merkezine de feodalizm ve derebeylik yapılanması konulmaktadır. Toprak köleliğinin kalkması ile doğunun tüm halkının gerçek özgürlüğüne kavuşacağını vaat edilmektedir. Ayrıca bu programda doğunun yoksulluk dışındaki diğer büyük sorunlarının asayişsizlik ve buna bağlı olarak eşkıyalık, bölücülük ve taassup olduğu ifade edilmektedir¹⁷⁰. 1969 yılı parti programı

¹⁶³ Koç, 2014: 161.

¹⁶⁴ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van ve Hakkari illeridir.

¹⁶⁵ TÜİK, 2012: 13.

¹⁶⁶ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁶⁷ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeridir.

¹⁶⁸ TÜİK, 2012: 13.

¹⁶⁹ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁷⁰ CHP Seçim Bildirgesi, 1969: 45-48.

incelendiğinde ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerine özel bir bölüm ayrılmadığı görülmektedir.

1969 Seçimlerinde CHP'nin Doğu ve Güneydoğu illerindeki oy oranları incelendiğinde; on iki Doğu Anadolu ilinde¹⁷¹ %26,5 oy oranı ile AP'nin arkasında ikinci olmuş ve 17 milletvekili çıkarmıştır^{172,173}. Aynı seçimlerde CHP, altı Güneydoğu Anadolu ilinde¹⁷⁴ ise %20,7 oy oranı ile yine AP'nin arkasında ikinci olmuş ve 9 milletvekili çıkarmıştır^{175,176}. CHP, 1961 seçimlerinden itibaren kademe kademe kendini daha solda konumlandırmış, bunun adını “ortanın solu” koymuş, 1969 Seçim Bildirgesinde de “Doğuda Yeni ve Halkçı Düzen” diyerek bu vurguyu artırmıştır. Ancak seçim bildirgelerinde doğuya ve güneydoğuya daha fazla yer ayırmasına rağmen, buna tam da tezat şekilde oyları azalmıştır. Oylarındaki bu düşüş, söylem ve politikasının sahada karşılığının olmadığı bir göstergesidir.

Genel olarak, 1960'lı yıllar Kürt halkı ve bu bağlamda Kürt sorunu açısından iki ayrı gelişmenin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu dönem hem çağdaş Kürt siyasetinin doğmaya başladığı, hem de Kürt halkının toplumsal ve siyasal haklarını temel alan farkındalığının bu siyasetin de etkisiyle giderek artmaya başladığı bir dönemdir¹⁷⁷. Bu dönemde Kürt gençleri ve aydınları Türkiye sosyalist hareketi içinde yer almaya, sınıfsal ve ulusal değerleri daha çok vurgulamaya ve yoksul köylü, emekçilerin örgütlenmelerinde yer almaya başlamışlardır¹⁷⁸. 1970'lerde ise 1960'ların ortalarından itibaren belirginleşen “bölgesel geri kalmışlık” söylemi oldukça popüler bir nitelik kazanmıştır¹⁷⁹. CHP'nin 1973 seçim bildirgesi; 1969 seçim bildirgesinin bir tekrarı niteliğindedir. 1973 “Ak Günlere Seçim Bildirgesi” 1969 Düzen Değişikliği Programının geliştirilmiş ve tekrar düzenlenmiş halidir. Bu seçim bildirgesinin “Ekonomik Düzen” başlığı altındaki “Kalkınma Köylüden Başlayacak – III Toprak Düzeni” bölümünde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yarı feodal bir düzende olduğu, bazı kişilerin yüksek oranda toprak sahibi olduğu, hatta bu kimselerin bazı köylerin de sahibi durumunda oldukları, bu duruma “şeyhlik, ağalık” gibi yapılanmaların eklenmesi ile bölge insanının siyasi özgürlüklere bile sahip olmadığı anlatılmaktadır. Bölgede toprak adaletsizliğinin siyasal baskıya sebep olduğu ifade edilmektedir. Aynı seçim bildirgesinin “Bölgeler Arası Sosyal

¹⁷¹ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van ve Hakkari illeridir.

¹⁷² TÜİK, 2012: 14.

¹⁷³ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁷⁴ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeridir.

¹⁷⁵ TÜİK, 2012: 14.

¹⁷⁶ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁷⁷ Atılğan vd., 2015: 595.

¹⁷⁸ Demir, 2016: 22.

¹⁷⁹ Yeğen, 2015: 160.

Adalet” başlığının “Doğu ve Güneydoğu Anadolu” Bölümünde de Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun geri kalmışlığının ve az gelişmişliğinin sebepleri şu şekilde açıklanmaktadır:

*“Bölgenin yarı feodal yapısı,
Devletin ihmali,
Ekonomiye tekelci sermayenin yön vermesi¹⁸⁰.”*

Bu sebepler incelendiğinde birbiri ile ilintili 3 ayrı tespitin ortaya konduğu görülecektir. Devletin bölgeyi ihmal etmesi, ülkenin diğer bölgelerine verilen desteğin bu bölgeye verilmemesi, bu ihmalin özellikle eğitim – öğretim alanında olduğu düşünüldüğünde toplumda bireysel hak ve özgürlükler açısından bir farkındalık oluşmamış olması ve öteden beri gelen feodal yapının daha da kökleşmesi bu tespitlerdendir. Ayrıca devletin bölgeyi ihmal etmesi, özel sermayenin de bölgede yatırıma karşı isteksiz olmasına sebep olmuştur. Bölgeye yatırım yapan özel sermayedarların azlığı ekonomiyi tekelleştirmiştir. Bu seçim bildirgesinde, bazı yöneticilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki etnik sorunları büyüttükleri ve bunun sonucunda baskıcı tedbirler aldıkları anlatılmakta; yöre halkının aslında devletin yanında olduğundan ve devleti de daha çok kendi yanında görmek istediğinden bahsedilmektedir. Sorunun etnik bir sorun değil daha çok sosyal ve ekonomik bir sorun olduğu ifade edilmektedir¹⁸¹. Yani 1973 Seçim Bildirgesinde de ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu kimlik kavramı ve etnik sorunlar üzerinden değil; geri kalmışlık, az gelişmişlik, ağalık ve şeyhlik yapılanmalarının etkisi ve feodalite üzerinden incelenmiş ve bu sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur.

1973 seçimlerinde CHP’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da aldığı oy oranlarına bakıldığında; Doğu Anadolu’daki on iki ilde¹⁸² %30,7 oy oranı ile birinci parti olmuş ve 21 milletvekilliği elde etmiştir^{183,184}. Güneydoğu Anadolu’daki altı ilde¹⁸⁵ ise %27,7 oy oranı ile yine birinci olmuş ve 13 milletvekilliği elde etmiştir^{186,187}. Bu başarının altında yatan 3 temel sebebi şu şekilde sıralayabiliriz:

“Parti içerisindeki birtakım muhalif gruplar ayıklanmış ve parti politikasında sola doğru bir kayma meydana gelmiştir,

¹⁸⁰ CHP Seçim Bildirgesi, 1973: 45.

¹⁸¹ CHP Seçim Bildirgesi, 1973: 34.

¹⁸² Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van ve Hakkari illeridir.

¹⁸³ TÜİK, 2012: 15.

¹⁸⁴ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁸⁵ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeridir.

¹⁸⁶ TÜİK, 2012: 15.

¹⁸⁷ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Ülkedeki ekonomik gelişmeye rağmen toplum içerisindeki sosyal adalet sağlanamamış ve artan hayat pahalılığı vatandaşlar arasında giderek artan bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu hoşnutsuzluk CHP'ye doğru bir yöneliş ortaya çıkarmıştır,

12 Mart'a karşı CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit kesin bir tavır almış ve halkın anayasal haklarının aleyhinde alınan tedbirlere karşı çıkmıştır. Bu da CHP açısından toplum nezdinde olumlu bir izlenim yaratmıştır¹⁸⁸."

1976 yılı parti programı incelediğinde, "Hakça Gelir Dağılımı" başlığı altında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik açıdan geri kalmışlığına birtakım çareler aranmaktadır. Bu çareler şu açıklama ile ortaya konmuştur:

"Kamu hizmetlerinin ve altyapıların dağılımı, insanlar ve bölgeler arasında gelir adaleti sağlanmasını kolaylaştıracak biçimde olmalıdır. Bu amaçla, Türkiye'nin ekonomik bakımdan geri kalmış yöreleri arasında yer alan Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu'nun su kaynakları öncelikle bu bölgelerin enerji ve sulama gereksinmelerini karşılayacak ve gelişmesini hızlandıracak biçimde değerlendirilmelidir¹⁸⁹."

Ayrıca "Demokratik Planlama" başlığı altında ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun toptan geliştirilmesi ve ülkenin diğer bölgelerinin ekonomisiyle bütünleştirilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Bu açıklama ise şu şekildedir:

"Planda geri kalmış bölgelerin ve yörelerin olanak eşitliğine kavuşturulması, kaynakların bunu sağlayacak biçimde yönlendirilmesi temel ulusal amaçlardan biri olacaktır ve genel ulusal gelişme planı çerçevesinde bu bölgelerin ve yörelerin gelişmesini hızlandırıcı bölge planlaması da yapılacaktır. Bu anlayış içinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tüm olarak geliştirilmesi, bu bölge ekonomisinin ülke ekonomisiyle bütünleştirilmesi ve Ortadoğu ile ekonomik iş birliğimize geniş katkıda bulunabilecek ve bundan öncelikle yararlanabilecek duruma getirilmesi gözetilecektir¹⁹⁰."

1977 seçimlerinde CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aldığı oy oranları incelendiğinde; Doğu Anadolu'daki on iki ilde¹⁹¹ %33,7 oy oranı ile birinci parti olmuş ve 21 milletvekilliği elde etmiştir^{192,193}. Güneydoğu Anadolu'daki altı ilde¹⁹⁴ ise %33,1 oy oranı ile yine birinci olmuş ve 15 milletvekilliği elde etmiştir^{195,196}. Geçmiş seçimlerde CHP'nin

¹⁸⁸ <https://www.akademikkaynak.com/iktidari-vermeyen-iki-secim-1973-ve-1977-secimleri.html> (Erişim Tarihi 07.04.2019).

¹⁸⁹ CHP Parti Programı, 1976: 41.

¹⁹⁰ CHP Parti Programı, 1976: 123.

¹⁹¹ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van ve Hakkari illeridir.

¹⁹² TÜİK, 2012: 16.

¹⁹³ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁹⁴ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeridir.

¹⁹⁵ TÜİK 2012: 16.

¹⁹⁶ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Güneydoğu Anadolu’da, Doğu Anadolu’ya göre hep daha geride olduğu gözlemlenmesine rağmen bu seçimde Güneydoğu ve Doğu Anadolu arasındaki oy farkı kapanmış; Güneydoğu Anadolu’daki oy oranı ortalama %6 oranında gelişim göstermiştir. CHP tüm Türkiye’de olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da da oyunu artırmıştır. Bu artışın sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz:

“1974 Kıbrıs Barış Harekatı CHP ve lideri Bülent Ecevit açısından Türk toplumu nezdinde oldukça olumlu bir hava yaratmıştır,

Bülent Ecevit’in haşhaş meselesi sonrası kendine yönelik yapılan saldırılara karşı dik durması partisinin oyunun artmasına katkıda bulunmuştur,

Bülent Ecevit’in suikast ihbarına karşı eşiyile beraber mitinge gitmesi seçmenini daha sıkı bir şekilde kendisi ve partisi etrafında toplamıştır¹⁹⁷,

Devletteki ülkücü kadrolaşmadan rahatsız olan sol çevrelerin neredeyse tamamı blok halinde CHP’yi desteklemiştir¹⁹⁸.”

1970’li yıllardaki CHP dışındaki Kürt Siyasal Hareketine bakıldığında; Türkiye sosyalist hareketinin en önemli parçalarından biri olduğu görülecektir. Kentleşme ve sanayileşme süreci hem Kürt hem de Türk işçileri aynı sömürü düzeni ile karşı karşıya bırakmış ve özellikle Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ile TİP içerisinde Kürt hareketi örgütlenmiştir. 1971 Muhtırası sonrası güdülen politika hem Kürtleri radikalleştirmiş hem de onları ayrı bir örgütlenme arayışı içerisine sokmuştur. 1974’te ilan edilen genel affa kadar, özellikle askeri mahkemelerin uygulamalarına karşı Kürtlerin geliştirdikleri reflexler Kürt hareketinin hangi zeminde devam edeceğinin ilk işaretleri olmuş ve Türk solundan ayrı örgütlenilmesi konusunda kararı netleşmiştir. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Kürt örgütleri, genel olarak 7 ana başlık altında ifade edilebilir: Bunlar, Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi (TDKP), Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK), Devrimci Demokratik Kültür Derneği – Kürdistan İşçi Partisi (DDKP-KİP), PKK, Rızgarî, Kawa ve Têkoşîndir. İfade edilen örgütlerin hiçbirisi silahlı mücadeleye kategorik olarak karşı değildir ancak çoğu siyasi bilinçlenme ve ideolojik örgütlenmeye öncelikle önem vermiştir. PKK ise bilinçlenme ve örgütlenmenin ancak silahlı mücadele ile olacağını savunmuştur. Fikri temelleri 1971 – 1974 yılları arasında Abdullah Öcalan tarafından atılan PKK, 1980 sonrası daha hegemonik bir güç ve aktör olarak ortaya çıkacaktır¹⁹⁹.

¹⁹⁷ <https://www.akademikkaynak.com/iktidari-vermeyen-iki-secim-1973-ve-1977-secimleri.html> (Erişim Tarihi 07.04.2019).

¹⁹⁸ Aydın ve Taşkın, 2014: 282.

¹⁹⁹ Atılğan vd., 2015: 710-713.

Özet olarak CHP'nin 1960-1980 arasında yayınlamış olduğu seçim bildirgeleri ve programları incelendiğinde; hiçbirinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir “etnik sorun” ya da “Kürt sorunu” benzeri bir durumdan bahsedilmemektedir. Etnik sorunun sadece bazı yöneticiler gözünde olduğu ve bu sebeple baskıcı bir yöntem benimsedikleri, sorunun asıl kaynağının sosyal ve ekonomik olduğu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geri kalmışlığı ve az gelişmişliğinin; feodal yapı, şeyhlik ve ağalık yapılanmaları, devletin ihmali ve tekelci sermayeden kaynaklandığı ifade edilmektedir. CHP'nin özellikle 1973 ve 1977 seçimlerindeki doğu ve güneydoğudaki oy artışının ise “Kürt sorunu” ya da “etnik sorun” gibi bir kavramsallaştırmadan ya da böyle bir sorunu tanımış olmak ile alakalı olmadığı, daha ziyade konjonktürel olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye’de bu dönemdeki siyasetin yoğun ideolojik ağırlığından ve sınıf anlayışından dolayı kimlik siyaseti etkili olamamıştır. Bu bağlamda 1960-1980 arasında CHP'nin kimlikler üzerinden bir siyaseti olduğu söylenemez. Ayrıca bu dönemde, özellikle 1970’lerin ortalarından itibaren Kürt siyasal hareketinin hangi zeminde devam edeceği belirlenmeye çalışılmış ve Türk solundan ayrı örgütlenilmesi konusunda bir yönelim ortaya çıkmıştır.

3.2 1980-1992 Dönemi : Kimlik Bağlamında Kürt Sorunu

1980 ihtilali ile beraber, birinci bölümde de ifade edildiği üzere, diğer tüm siyasi partiler gibi CHP de kapatılmış ve siyasi faaliyetlerine son verilmiştir. 1983 yılında kurulmasına izin verilen HP ve SDP, 1985 yılında birleşerek SHP’yi oluşturmuş ve CHP’nin asıl kadroları da kendine SHP’de yer bulmuştur. Bu sebeple, bu dönemde her ne kadar hukuki olarak bir parti hüviyeti olmasa da, düşünsel olarak uzanımı SHP olduğundan ve kadrolar genelde SHP’ye geçtiğinden, CHP’nin kimlik siyaseti SHP üzerinden anlatılacaktır. Ayrıca 1980 ihtilali sonrası yapılan ilk genel seçimler 1983 yılında yapıldığından ve fakat bu seçimlerde CHP’nin ardılı olduğu değerlendirilen SHP daha partilerin birleşmesi suretiyle kurulmamış olduğundan 1983 seçimleri inceleme kapsamına alınmayacaktır.

1980 ve sonrası dünya siyasetinde kimlikler ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye’de ise, 1980 ihtilali ve siyasi yasaklar sebebiyle, kimlik konusu daha geç gündeme gelmiştir. İhtilal sonrası partilerin kapatılması, toplumun siyasal katılımının azaltılması, siyasetin konusu olan alanların azalması ve ekonominin siyasetin konusu olmaktan çıkması ile sonuçlanacak olan neoliberal bir proje ortaya konmuştur. Böylece dünya siyasetinde daha önce ortaya çıkmaya başlayan kimlikler, Türkiye’de ihtilal sonrası koşullarda daha çok yer almaya başlamıştır.

SHP’nin 1985 ve 1990 programlarına bakıldığında; Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve bölge sorunları için bir başlık ayrılmamıştır. SHP’nin Kürt siyaseti bağlamında kimlik

siyasetini anlamak için; bu dönemi özel kılan üç olayı özellikle vurgulamak gerekmektedir: Birincisi 1987 seçimlerinde SHP listelerinden seçilmiş olan Kürt milletvekillerinden bazılarının 14-15 Ekim 1989'daki Paris Kürt Konferansına katılmaları sebebiyle partiden ihraç edilmeleri ve ihraç edilenler tarafından ilk legal Kürt partisi olan HEP'in kurulmasıdır. İkincisi SHP tarafından "Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri" isimli siyasi çevrelerde oldukça ses getiren bir raporun 15 Temmuz 1990 yılında yayınlanmasıdır. Üçüncüsü ise 1991 seçimlerinde HEP ile seçim ittifakı yapması ve arkasından mecliste bir yemin krizi yaşanmasıdır.

1987 Seçimlerinde SHP her ne kadar bir kısım Kürt milletvekilini kendi listelerinden aday gösterse de, bu siyasi manevranın oy oranı üzerinde etkisi beklenenin altında olmuştur. Doğu Anadolu'daki 12 ilde²⁰⁰ %21,5 oy oranı ile 8 milletvekili çıkarmış; %37,6 oy oranı ile 37 milletvekili çıkaran ANAP'ın açık ara gerisinde kalmış ve ikinci olmuştur^{201,202}. Güneydoğu Anadolu'daki altı ilde²⁰³ ise %24,4 oy oranı ile 8 milletvekili çıkarmış, %31,2 oy oranı ile 26 milletvekili çıkaran ANAP'tan sonra ikinci olmuştur^{204,205}. SHP'nin bu manevrasının Güneydoğu Anadolu'da Doğu Anadolu'dan daha etkili olduğu görülmektedir.

Kürt kökenli siyasetçileri 1989'da partisinden ihraç eden SHP'nin, Kürt sorunu konusundaki yaklaşımı dikkat çekicidir. "Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri" raporu incelendiğinde, dönemine göre oldukça radikal tespitler ortaya konduğu ve en az tespitler kadar da radikal çözüm önerileri sunulduğu görülmektedir. Rapor dönemin SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal'ın başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.

Rapordaki birtakım önemli tespitler şunlardır:

"Türkiye etnik köken açısından çoğulcu bir yapıya sahiptir. Bu nedenle tek bir ırkı önceleyen ve kutsayan, çözümü irksal anlayışta bulan politika ve ideolojiler başarısız olmaya mahkumdur, Bölge sorunlarının çözümünde daha çok demokrasi yerine, güvenlikçi anlayışla daha çok olağanüstü tedbirler alınması ve uygulanması, 1980 ihtilali sonrası sıkıyönetim uygulamaları, sorunu çözmekten öte daha çok derinleştirmiştir"²⁰⁶.

Yukarıda ifade edilen iki tespitte, Türk ırkını ülkemizde var olan diğer ırklara karşı daha üst bir seviyeye koymanın, bunu devlet politikası haline getirip Türk ırkından olmayanlara karşı

²⁰⁰ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van ve Hakkari illeridir.

²⁰¹ TÜİK, 2012: 18.

²⁰² <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

²⁰³ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeridir.

²⁰⁴ TÜİK, 2012: 18.

²⁰⁵ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

²⁰⁶ SHP Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri Raporu, 1990: 29.

ikinci sınıf insan muamelesinde bulunmanın var olan sorunu ortadan kaldırmayacağı, bununla beraber ortaya konan olağanüstü güvenlik tedbirlerinin de bu sorunu daha da derinleştireceği ifade edilmektedir.

Bu önemli tespitler şu şekilde devam etmektedir:

“Bölgedeki ayrılıkçı terör örgütünün faaliyetlerine karşı hukuki ve askeri tüm tedbirler alınmalıdır. Ancak bu tedbirler alınırken bölge halkının desteğini sağlayacak politika ve uygulamaların önemle üzerinde durulmalıdır, Ana dil yasağını kaldırmayı reddeden ve bunu bir taviz olarak gören anlayışın karşısında durulmalı ve bu anlayış aşılmalıdır²⁰⁷.”

Bu tespitlerde ise ayrılıkçı terör örgütüne karşı tüm hukuki ve askeri tedbirlerinin alınmasının zaruri olduğu ifade edilirken, bu tedbirlerin halkın desteği ile daha çok uygulanabilir bir yapıya kavuşacağı açıklanmaktadır. Ana dil yasağının mutlaka ortadan kaldırılması gerektiği de eklenmektedir.

Raporda öne çıkan çözüm önerileri ise şunlardır:

“Anayasanın kendisi dahil, bölge ile ilgili tüm hukuki düzenlemeler, demokratik hukuk normlarına uygun olarak yapılacaktır, Gözaltı süresinin kısaltılması, sanığın gözaltı esnasında avukat bulundurması, avukat gözetiminde sorgulanması, sanık avukatı yanında alınmayan beyanların “Kabul” olarak işleme alınmaması ve ceza, tutukevi, sorgu şartlarının iyileştirilmesi sağlanacaktır, Ülke bütünlüğünü parçalı gibi gösteren, ülkenin bir kesiminde farklı uygulamaların olduğu kanısını uyandıran Bölge Valiliği uygulamasına son verilecektir, Olağanüstü Hal Kanunundaki temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan, uluslararası demokrasi ve hukuk normları ile bağdaşmayan hükümler kaldırılacaktır²⁰⁸.”

Yukarıda ifade edilen çözüm önerilerinde özellikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir hukuk devleti olmasından yola çıkılarak alınması gereken hukuki tedbirlerden ve vatandaşların lehine yapılacak hukuki düzenlemelerden bahsedilmektedir. Olağanüstü Hal uygulamalarının bizatihi kendisinin bu sorunu ortaya çıkardığı ve ülke bütünlüğümüzü parçaladığı anlatılmıştır.

Önerilere şu şekilde devam edilmiştir:

“Bölgedeki ayrılıkçı terör örgütü faaliyetlerine karşı oluşturulacak güvenlik kadrolarının asıl çekirdeği profesyonel elemanlardan oluşacaktır,

²⁰⁷ SHP Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri Raporu, 1990: 30.

²⁰⁸ SHP Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri Raporu, 1990: 42-43.

Köy koruculuğu uygulamasına son verilecektir,

Temel anlayış olarak yurttaşların suçsuzluğu esas alınacak, yurttaşların her türlü hak ve özgürlüğüne saygı gösterilecektir.²⁰⁹

Bu önerilerde de ayrılıkçı terör örgütüne karşı mücadele edecek birliklerin tamamının profesyonel kadroya sahip olması ve köy koruculuğunun kaldırılması gerektiği, suçluluğu ispat edilinceye kadar her yurttaşın masumiyetinin esas olduğu ifade edilmiştir.

Raporun en dikkat çeken bölümü “Demokratikleşme Paketinin Ana dil Yasağı ve Özgürlüklere İlişkin Düzenlemeler” bölümüdür. Kürt kimliği ve ana dil yasağı hakkında aynen şu satırlar kaleme alınmıştır:

“Kürt Kimliğini kabul ederek kendine “Kürt Kökenliyim.” diyen yurttaşlara, bu kimliklerini yaşamın her alanında istedikleri gibi ve özgürce belirtme haklarına sahip olmaları olanağı sağlanmalıdır. Bu çerçevede ana dil yasağıyla ilgili her türlü düzenleme yürürlükten kaldırılmalı, yurttaşların ana dillerini serbestçe konuşabilmeleri, yazabilmeleri, öğrenebilmeleri, bu dillerde değişik kültür etkinliğinde bulunmaları güvence altına alınmalıdır. Yasağın kalkmasıyla bu dillerde yayın yapma olanağı da sağlanmış olacaktır²¹⁰.

Bu rapor öyle gündem olmuştur ki; dönemin Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) soruşturma açmak istemiş ve raporu hazırlayanların kimler olduğunu partiye sormuş, parti de tüm Merkez Yürütme Kurulu (MYK)’nun bu rapordan sorumlu olduğunu, genel başkan ve MYK’nın onayıyla raporun yayımlandığını DGM’ye bildirmiştir. DGM daha sonra soruşturma açmaktan vazgeçmiştir.

Bu rapor sonrası yapılan 1991 seçimlerinde SHP – HEP ile ittifak yapmış, her ne kadar doğudaki oylarını arttırsa da batıda oy kaybetmiş, 1989 seçimlerinde yereldeki liderliğini genelde DYP’ye kaptırmıştır. Doğu Anadolu’daki on iki ilde²¹¹ %23 oy oranı ile %24,8 oy oranına sahip ANAP ve %23,9 oy oranına sahip RP’nin ardından üçüncü parti olmuş, 12 milletvekilliği elde etmiştir^{212,213}. Güneydoğu Anadolu’daki sekiz ilde²¹⁴ ise %37,1 oy oranı ile 30 milletvekilliği elde etmiş, en yakın rakibi olan ve %23,6 oy oranı ile 10 milletvekilliği elde eden DYP’ye fark atmış ve birinci olmuştur^{215,216}. HEP ile yapılan ittifak Güneydoğu Anadolu

²⁰⁹ SHP Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri Raporu, 1990: 45.

²¹⁰ SHP Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri Raporu, 1990: 43.

²¹¹ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van ve Hakkari illeridir.

²¹² TÜİK, 2012: 19.

²¹³ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

²¹⁴ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman ve Şırnak illeridir.

²¹⁵ TÜİK, 2012: 19.

²¹⁶ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Bölgesi'nde kendisini göstermiştir. Seçim akabinde yapılan yemin töreninde bir kriz ortaya çıkmış, Kürt kökenli milletvekili Hatip Dicle “Yemini anayasanın baskısı altında yaptığını” ifade etmiş, yine Kürt kökenli milletvekili Leyla Zana ise başında PKK bayrağının renklerini sembolize eden bir saç bandı, yakasında yine aynı renklerde bir kumaş ile çıkmış; yeminini Kürtçe olarak “Bu yemini Türk ve Kürt Halkı adına ediyorum.” diyerek sonlandırmıştır²¹⁷. Her ne kadar sonra yeminler tekrarlatılsa da; süreç SHP'den ihraçları ile sonuçlanmıştır. Hatip Dicle daha sonra verdiği bir demeçte bunun bireysel bir tavır değil, bir parti tavrı olduğunu ifade etmiştir²¹⁸.

SHP'nin yayınladığı rapor; sorunun çözümü konusunda oldukça demokratik bir tavır ortaya koymuştur. 1980 öncesi CHP'nin bu sorunu; feodalite, az gelişmişlik, sosyo-ekonomik açıdan kategorize etmesinden sıyrılmış; sorunun bir kimlik sorunu olduğunu net olarak teşhis etmiştir. Ancak SHP 1991 seçimleri sonrasında iktidarda olmasına rağmen, ne yayınladığı raporu tam olarak icra edebilmiştir, ne de kısıtlı icrasından bir sonuç alabilmiştir. İktidar ortağı SHP'nin, rapordaki çözümleri uygulayamamasının en büyük sebebi terör olaylarıdır. Esasen rapor oldukça demokratik içeriğe sahip olsa da; içerdiği çözümlerin uygulanması konjonktürel açıdan teröre destek verilmesi anlamına gelebileceğinden, popülist davranılmış ve raporu yayınlamada gösterilen tavır uygulamada gösterilememiştir. Bu rapor ve sonrasında gelen ihraçlar da SHP'nin bir kafa karışıklığı içerisinde olduğunu çok net şekilde göstermektedir. Raporla birlikte ihraç olaylarının ve yemin krizinin ifade edilmesindeki amaç bu ikilemi tespit etmektir.

Bu dönemde SHP dışında bu sorunu programına taşıyan ve gündemde tutan diğer siyasi parti yukarıda ifade edilen HEP'tir. HEP'in parti programında sorun “Demokrasi, Eşitlik ve Kürt sorunu” başlığı altında ortaya konmuş, Kürt sorununu Türkiye'nin bütünlüğü içerisinde çözüme kavuşturmanın amaçlandığı ve bu amacın da İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Helsinki Sonuç Belgesi'nin hükümleri doğrultusunda gerçekleştirileceği ifade edilmiştir²¹⁹.

Bu dönemde HEP'in kapatılma ihtimaline karşı kurulmuş olan Demokrasi Partisi (DEP), Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP) ve Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) de; HEP'in ardılıdır ve Kürt sorunu konusundaki söylemleri hemen hemen aynıdır. ÖZEP ve ÖZDEP çok kısa süre siyasi faaliyetlerde bulunmuştur; ÖZEP kendisi feshederek HEP'e tekrar katılmış,

²¹⁷ “Mecliste HEP'li Rezaleti”, *Milliyet Gazetesi*, 07 Kasım 1991.

²¹⁸ Demir, 2016: 131.

²¹⁹ HEP Parti Programı, 1990: 18.

ÖZDEP ise Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. HEP kapatıldıktan sonra milletvekilleri DEP'e geçmiştir.

3.3 1992-2010 Dönemi : Devletçi Söylem Bağlamında Kürt Sorunu

Bu dönem “Deniz Baykal Dönemi” olarak adlandırılabilir. Bu tarih aralığında Deniz Baykal'ın genel başkan olmadığı dönemler de olmuştur ancak nispeten kısa sürelidir ve partide baskın bir politika değişikliği olmamıştır. 9 Eylül 1992'de toplanan 25. Kurultay'da yeniden açılan CHP'nin 4. genel başkanı seçilen Deniz Baykal, partinin Kürt siyasetinde oldukça etkili olmuştur. Deniz Baykal'ın, SHP Genel Sekreteri olduğu dönemde Temmuz 1990 raporuna imza atan komisyonun başkanı olmasına rağmen, CHP Genel Başkanı olduğu dönemde bu raporla aynı doğrultuda hareket etmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü CHP Deniz Baykal döneminde ve ağırlıklı olarak başkanlığının ilk yıllarında, popülist siyasetten ve gelişen terör olaylarından da etkilenecek, Kürt sorununu bölücü bir tehdit olarak algılamaya başlamış ve milliyetçi / devlet yanlısı söylemler üretmiştir. Bu politika değişikliğinde, SHP dönemindeki HEP ittifakı neticesinde batıda kaybedilen oyların da etkisinin olduğu söylenebilir. Özetle; CHP geçmişte yaşanan politik olaylar sebebiyle milliyetçi ve popülist bir refleksle Kürt sorununa yaklaşmaya başlamıştır.

CHP'nin 1994 programına bakıldığında; tıpkı SHP'nin 1985 ve 1990 programları gibi Kürt sorununa ayrı bir başlık ayrılmadığı görülecektir. Ancak ikinci bölümde Demokrasi başlığı altındaki “Özgür Birey”, “Çoğulcu Toplum”, “Demokratik Devlet”, “Eşitsizliklerin Giderilmesi” ve “Yönetimin Yeniden Yapılandırılması” bölümlerinde, sorunun giderilmesinin yöntemleri satır aralarında verilmektedir²²⁰. Özellikle “Çoğulcu Toplum” başlığı altındaki “Etnik Duyarlılıklara Demokratik Çözüm” bölümünde Kürt sorununa temas edilmiş ve aşağıdaki konulara değinilmiştir:

“Türkiye’de var olan etnik ve kültürel farklılıklar demokrasinin zenginliğidir, Türkiye Cumhuriyeti dil, din, ırk ya da etnik köken üzerinden oluşturulan bir birliktelik etrafında kurulmamıştır. Ortak ülkü ve siyasal bilinç etrafında kurulmuştur. Bu nedenle ırk ya da etnik köken temelinde aranan birliktelik arayışları demokrasi için bir tuzaktır, Toplumsal barışın, dayanışmanın ve refahın güvencesi, CHP tarafından uygulamaya konulacak olan “hoşgörü, demokrasi, çoğulculuk ve bölgesel gelişme politikalarıdır”, Her kökenden vatandaşın kendi ana dillerini öğrenebilmeleri ve geliştirebilmeleri için olanak tanınması, kültürel kimliğe verilen önemin gereğidir, Kürt sorunu tek sesli politikalar ile değil, sosyal demokrat ve çoğulcu politikalar ile çözülebilir,

²²⁰ CHP Parti Programı, 1994: 37-59.

CHP, ulusal bütünlük temelinde ve çoğulcu anlayışla iç barışı gerçekleştirecektir²²¹.”

Bu dönemde CHP'nin Kürt sorunu konusundaki anlayışını ortaya koyan en temel kaynak Ocak 1999'da yayımlanan Doğu ve Güneydoğu Raporudur. Rapor, dönemin CHP İstanbul Milletvekili ve MYK üyesi Algan Hacaloğlu'nun başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından oluşturulmuştur. Rapor Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul ve Ankara'da sivil toplum örgütleri, meslek odaları, sendikalar, aydınlar ve diğer ilgililerin katıldığı açık toplantılarda tartışmaya açılmış ve onların katkıları ile oluşturulmuştur²²².

Raporda Kürt sorununun, Türkiye'deki çoğulcu demokrasi yetersizliğinin sebep olduğu ülke içi bir demokrasi sorunu olduğu ifade edilmektedir. Aşılamayan yasakçı devlet uygulamalarının, tam anlamıyla oluşturulamayan hukuk devleti anlayışının ve baskıcı güvenlik politikalarının bu sorunun sürekli taze kalmasını sağladığı anlatılmaktadır²²³. Aşiret, ağalık ve şeyhlik olgusunun; toprak bölüşümündeki adaletsizliğin feodal yapıyı güçlendirdiği ve eşitsizliği derinleştirdiği ortaya konmaktadır²²⁴. Ayrıca raporda zorunlu göçlerin de bu sorunu arttırdığı söylenmektedir²²⁵. Raporun, 1980 öncesinde olduğu gibi Kürt sorununu az gelişmişlik, feodalite vb. sebeplere bağlayan anlayış ile 1980 sonrasında olduğu gibi sorunu kimlik bağlamında gören ve etnisite temelinde işleyen anlayışın bir sentezi olduğu söylenebilir. Yani bu raporda, 1980 öncesinde adına “doğu ve güneydoğu sorunu”, 1980 sonrasında da “Kürt sorunu” denen sorun tarihsel akışa uygun ve bütüncül bir anlayışla ele alınmıştır. Ancak bu sentez içerisinde sosyo – ekonomik vurgular ve buna yönelik çözümler daha ağırlıklıdır, etnik vurgudan kaçınılmıştır.

Raporda ortaya konan “Çok Yönlü Çözüm Stratejisi” şu şekildedir:

“Devlet olabilmenin temel koşulları, ayrımsız tüm yurttaşların esenliğinin ve ülkenin sınırlarının güvenliğinin sağlanmasıdır. Sorunun silah ve şiddet kullanarak çözümü meşru değildir, kabul edilemez, teröre ödün verilemez,

Ülkenin Misak-ı Milli ile belirlenmiş bölünmez bütünlüğü tartışma konusu yapılamaz,

Akmakta olan insanlarımızın kanıdır, bu kanama dinmelidir; sorunlar hoşgörü ve iç barış zemininde çözümlenmelidir,

Etnik duyarlılıklara demokratik çözüm, çok kültürlü toplumların, çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez koşuludur, ulus devlet yapısı çoğulcu demokrasi ekseninde geliştirilmelidir²²⁶.”

²²¹ CHP Parti Programı, 1994: 42-43.

²²² CHP Doğu ve Güneydoğu Raporu, 1999: 2.

²²³ CHP Doğu ve Güneydoğu Raporu, 1999: 4.

²²⁴ CHP Doğu ve Güneydoğu Raporu, 1999: 11-12.

²²⁵ CHP Doğu ve Güneydoğu Raporu, 1999: 17.

²²⁶ CHP Doğu ve Güneydoğu Raporu, 1999: 21.

Yukarıda ifade edilen dört maddede ilk olarak Misak- Milli sınırları içerisindeki vatanın bölünmez bir bütün olduğu ve hiçbir sorunun silah kullanılarak çözülemeyeceği peşinen ifade edilmektedir. Ulus devlet yapısını bozmadan ancak demokrasiden de ödün vermeden etnik sorunların çözülebileceği açıklanmaktadır.

“Çok Yönlü Çözüm Stratejisi” şu maddeler ile devam etmektedir:

“Temel hak ve özgürlüklerin ihlallerine göz yumulamaz, şiddet ve baskı kabul edilemez, hukukun üstünlüğünden, hukuk devleti anlayışından geri adım atılamaz, Katılımcı yerinden yönetim ve çoğulcu yerel demokrasi üniter devlet yapısının engeli değildir, demokrasimize derinlik ve güç kazandıracak olan bu yapılanma ertelenmeden gerçekleştirilmelidir, Bölgesel ekonomik kalkınma sağlanmadan ve bölgede sosyal devlet ayağa kaldırılmadan, işsizlik, yoksullaşma ve eşitsizlik gibi toplumsal yaraya dönüşmüş olan sorunlara kalıcı çözüm bulunamaz, Boşaltılan köy ve mezralardan göçe zorlanan yurttaşlarımıza yönelik temel hak ihlalleri sona ermeli, mağduriyetleri giderilmeli, hakları verilmeli, kendilerine insanca yaşam koşulları sağlanmalıdır²²⁷.”

Bu maddelerde ise demokrasi, katılımcı yerinden yönetim, bölgesel ekonomik çözümler ve yurtlarından ayrılmak zorunda bırakılan köylülerin tekrar yurtlarına dönmesi için çareler açıklanmaktadır. Temmuz 1990 raporu ile karşılaştırıldığında bu raporun genel olarak daha devlet yanlısı bir söyleme sahip olduğu söylenebilir. Özellikle teröre taviz verilmeyeceğinin kesin bir dille ifadesi ve üniter devlet yapısı vurgusu bunu göstermektedir. Üniter devlet yapısı içerisinde Kürt sorununa demokratik çözüm önerisi ve hukuk devleti anlayışı da raporun öne çıkan unsurlarındandır. Ayrıca Temmuz 1990 raporundan farklı olarak, sorunların kaynağında ekonomik kalkınma yetersizliğinin ve bölge halkın yoksulluğunun ifade edilmesi dikkat çeken diğer bir detaydır. Raporda belirtilen önerilerin sivil irade ve hükümetin öncülüğünde gerçekleştirilmesi durumunda, doğu ve güneydoğu sorununun, terör ve Kürt sorunu boyutlarını da kapsayacak şekilde çözümlenebileceği ifade edilmektedir.

Bu dönem ile ilgili diğer bir kaynak ise, yine 1999 yılında yayınlanan “Demokratikleşme ve İnsan Hakları Raporu’dur.” Raporun temel tespitleri, bölgede “abartılı bir güvenlik konsepti” uygulandığı, çoğu yakılan ve yıkılan toplam 3428 yerleşim merkezinden göç etmek zorunda bırakılan yaklaşık 400.000 yurttaşın mağdur edildiği, bu yurttaşların temel insan haklarının kitlesel olarak ihlal edildiği ve yaşam haklarının çiğnenmesine duyarsız kalındığı yönündedir. Raporda özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı yeni bir anayasa yapılması önerilmekte ve Cumhuriyet’in “demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti” ilkesi çerçevesinde

²²⁷ CHP Doğu ve Güneydoğu Raporu, 1999: 21.

yeniden yorumlanması gerektiği teklif edilmektedir²²⁸. Raporun diğer temel tespitleri ise, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da düşük yoğunluklu savaş olduğu, Güneydoğu Anadolu’da demokrasi olmadığı; eşitsizlik, işsizlik, hukuksuzluk ve kuralsızlığın terörü yeşerttiği, polis devleti görüntülerinin güven boşluğu yarattığı, barışın tüm yurttaşların ortak özlemi olduğu, Türkiye’nin çok kültürlü ve etnik çoğul bir toplum olduğu, ulusal birliğin temelinin kan bağı değil yurttaşlık bilinci olduğu, Kürt sorununun ortak siyasi irade sağlanmadan çözülemeyeceği, bu sorunun Türkiye’nin sorunu olduğu ve ancak sosyal demokrat siyaset ile soruna çözüm bulunabileceği şeklindedir²²⁹. Rapordaki öneriler bir bütün olarak ele alındığında; hemen hemen her konuda bir öneride bulunulduğu görülmektedir. Başlıca ve dikkat çeken öneriler; terörün devam etmesinin Kürt sorununa yönelik politikalara engel teşkil edemeyeceği, demokratikleşme adımları atılmadan teröre karşı mücadelede başarı şansı olmadığı, Kürt sorunu ve demokratikleşme sürecinin birbirinin önünde ve öncelikli olan konular değil tam aksine iç içe olan konular olduğu, OHAL ve DGM’nin kaldırılması gerektiği, Kürt kökenli yurttaşların özel okullarda kendi ana dillerinde eğitim yapmalarının temin edilmesi gerektiği, çoğulcu yerinden yönetim reformunun sorunun aşılmasına katkıda bulunacağı, Terörle Mücadele Yasası ve Türk Ceza Kanunu’nun ilgili maddelerinin gözden geçirilmesi ve değiştirilmesi gerektiği ile iç güvenlik sisteminin tamamen yenilenmesi gerektiği şeklindedir²³⁰.

2001 yılında yayınlanmış olan “Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Hukuk Devleti Raporu” üzerinde durulması gereken başka bir kaynaktır. Bu rapor, SHP döneminde yayınlanan Temmuz 1990 raporu ve sonrasında konu ile ilgili yayınlanmış raporların genişletilmiş hali olarak düşünülebilir²³¹. Raporda terörün bölgede yarattığı travma anlatılırken bölgenin genel bir tasviri şu cümlelerle yapılmıştır:

“ Köyleri boşaltılmış, evleri yıkılmış, meraları kapatılmış, doğal yaşam alanlarından kopartılmışlar... Çevre ve büyük kentlerin varoşlarına, barakalara sığınmak, orada yaşama tutunmak zorunda bırakılmışlar... Kent varoşlarına sığınmış olan ailelerin çocuklarının önemli bir bölümü ise, okul yerine sokaklara, tiner bataklığına terk edilmiş... Benzeri şekilde, terörün faaliyet alanını daraltmak amacıyla güvenlik güçlerince meraların kapatılması ve ormanların yer yer tahrip edilmesi, bölgede hayvancılığın çökmesi ve kırsal ekonomik faaliyetlerin tümüyle durmasına sebep olmuştur²³². ”

Yukarıdaki tasvirden de anlaşılacağı üzere raporda bölgenin hem sosyolojik hem de ekonomik açıdan bir analizi yapılmış, adeta bir resmi çekilmiştir. Bu analiz sonrası sorunun

²²⁸ Yayman, 2016: 277.

²²⁹ Yayman, 2016: 278-280.

²³⁰ Yayman, 2016: 281-284.

²³¹ Yayman, 2016: 297.

²³² Yayman, 2016: 298.

çözümü için ileri sürülen temel görüşler, bölgedeki Kürt kökenli vatandaşlara “ortak resmi cumhuriyet dilimiz” Türkçe’nin yanında kendi ana dillerinde de öğrenme, koruma ve geliştirme imkanlarının verilmesi, isteyenlerin ilgili bakanlık gözetiminde özel kurslarda eğitim alabilmesi, üniversitelerde ana dilleri ile alakalı araştırma enstitülerinin kurulabilmesi, köy koruculuğunun tasfiye edilmesi, toprak reformunun gerçekleştirilmesi, bölgede hayvancılığın ve sosyal devletin ayağa kaldırılması ile “Bölgesel Ekonomik Kalkınma Planının” hayata geçirilmesi yönündedir²³³.

Bu dönem ile ilgili konumuza ışık tutacak son kaynak ise partinin halen güncel programı olan 2008 parti programıdır. Programın çeşitli yerlerinde Kürt sorununa ve etnik kimlik kavramına atıflar vardır. “Önceliklerimiz” bölümünde etnik kimliği bir şeref olarak kabul etmenin, ancak bununla beraber tüm etnik ve dini kimliklerin üzerinde ortak bir nokta aranmasının zarureti ifade edilmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki vatandaşların etnik kimliklerini koruyarak bütün toplumla bütünleştirilmesi gerekliliği ortaya konmaktadır²³⁴. CHP’nin çoğulcu olduğu; farklı etnik kimliklerin ve sosyal grupların yaşadığı Türkiye’de demokrasiyi derinleştirmenin iç barışın ve gelişmenin ön koşulu olduğu vurgulanmaktadır²³⁵.

Parti programının 2. Bölümü “Demokrasiyi Güçlendirme, Demokrasi, İnsan Hakları ve Özgürlükler” başlığı altındaki “Etnik Farklılıklar Ülkemizin Zenginliğidir.” alt başlığı etnisiteye en fazla yer ayrılan bölümdür. Bu bölümde daha önce Temmuz 1990 raporu ile Kürt kökenli yurttaşların karşılaştığı sorunların net bir şekilde ortaya konduğu, Lozan Antlaşması ile azınlık statüsünde olan yurttaşların belirlendiği, yeni azınlıklar yaratmanın da karşısında olduğu ifade edilmiştir. Böylece Kürt kökenli yurttaşlarımızın azınlık olmadığı açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu bölümde de “Önceliklerimiz” bölümünde olduğu gibi etnik kimliğin bir şeref olduğu tekrarlanmıştır. “Asimilasyon değil Entegrasyon Öngörüyoruz.” başlığı altında da CHP’nin sorunların çözümüne yönelik entegrasyon anlayışından bahsedilmiştir. CHP’nin, her etnik kökenden yurttaşın kendi özgür irade ve talebi ile; kendi ana dillerini özgürce kullanmalarına, öğretmelerine ve öğrenmelerine; kendi ana dillerinde her türlü sözlü ve yazılı yayında bulunmalarına; Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)’nun genel kuralları çerçevesinde kendi ana dillerinde yayın yapabilmelerine; değişik kültürel etkinlikte bulunmalarına, bu ve benzeri tüm haklara ulaşabilmelerine olanak sağlanmasını demokrasinin gereği saydığı vurgulanmıştır²³⁶.

²³³ Yayman, 2016: 298-299.

²³⁴ CHP Parti Programı, 2008: 19-20.

²³⁵ CHP Parti Programı, 2008: 25.

²³⁶ CHP Parti Programı, 2008: 46-48.

Bu dönemde yapılan ve CHP'nin meclise girdiği üç genel seçimde²³⁷ Doğu Anadolu'daki on dört²³⁸ ve Güneydoğu Anadolu'daki sekiz ilde²³⁹ CHP'nin aldığı oy oranları ve çıkardığı milletvekili sayıları şu şekildedir: 1995 genel seçimlerinde Doğu Anadolu'da %8,30 oy oranı ile 5 milletvekili, Güneydoğu Anadolu'da %6 oy oranı ile 2 milletvekili²⁴⁰; 2002 genel seçimlerinde Doğu Anadolu'da %11,20 oy oranı ile 13 milletvekili, Güneydoğu Anadolu'da %11,20 oy oranı ile 12 milletvekili²⁴¹ ve 2007 genel seçimlerinde Doğu Anadolu'da %9,40 oy oranı ile 3 milletvekili, Güneydoğu Anadolu'da %8,50 ile 3 milletvekili çıkarmıştır^{242,243}. Seçim sonuçları değerlendirildiğinde; göreceli olarak 2002 seçimlerinde daha fazla milletvekilliği kazanıldığı görülse de; bunun en büyük sebebi AKP ve CHP dışında hiçbir siyasal partinin barajı aşamaması ve dolayısıyla aşan iki partinin oy oranından daha fazla mecliste temsil edilme sonucunun doğmasıdır. Bu açıdan bu dönemde hazırlanan raporlar ve uygulanan politikalar Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da bir ivme kazandırmamıştır.

Deniz Baykal döneminde CHP, özellikle genel başkanlığının ilk yıllarında milliyetçi ve devlet yanlısı bir söylemle karşımıza çıkmış ve dönemin terör olaylarından etkilenen bir güvenlik algısı ile soruna yaklaşmıştır. Ocak 1999 raporu ise bu tutumun nispeten kırıldığına göstergesidir. Ancak Temmuz 1990 SHP raporu kadar da radikal ve keskin olduğu söylenemez. Daha çok sosyo – ekonomik içeriğe sahip olan Ocak 1999 raporunda CHP'nin şimdiye kadar olan siyasi süreci içerisindeki Kürt sorununa bakışı toparlayıcı bir anlayışla verilmeye çalışılmıştır. Partinin 2008 programı ise o döneme kadar olan raporların tekrarı ve geçmiş programların güncellenmesi niteliğindedir. CHP parti programı sorunu bir “etnik kimlik sorunu” olmaktan öte “demokrasi sorunu” olarak görmektedir.

CHP dışındaki Kürt siyasal hareketine göz atıldığında ise bu dönemde karşımıza HEP çizgisinde devam eden ve hepsi birbirinin devamı niteliğinde olan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) – Demokratik Halk Partisi (DEHAP) – Demokratik Toplum Partisi ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) çıkmaktadır. Diğer sayılan partilerin öncülü konumunda olan HADEP'in parti tüzüğünde parti şu şekilde ifade edilmektedir:

²³⁷ CHP, 1999 seçimlerinde ülke barajını aşamamış ve Meclis'e girememiştir.

²³⁸ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van, Hakkari, Ardahan ve Iğdır illeridir.

²³⁹ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman ve Şırnak illeridir.

²⁴⁰ TÜİK, 2012: 20.

²⁴¹ TÜİK, 2012: 22.

²⁴² <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

²⁴³ TÜİK, 2012: 23.

“Özgürlükçü, eşitlikçi, barışçı, çoğulcu, katılımcı, toplumsal değişmeyi ve yenileşmeyi savunan, evrensel değerlere sahip çıkan, demokratik bir sol partidir²⁴⁴.”

HADEP’in parti programı incelendiğinde "Kürt Sorununa Barışçıl ve Adil Çözüm" başlığı altında birçok çözüm önerisi ortaya konmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Türkiye’de demokrasinin gelişmesinin ve barış ortamının sağlanmasının öncelikle Kürt sorununun çözümüne bağlıdır,

Bu sorunun çözülmesi için öncelikle devletin sorunu şiddetle bastırma politikasından vazgeçmesi ve Kürt sorununun çözümüne ilişkin özgür bir tartışma ortamının sağlanması gerekmektedir,

Olağanüstü Hal Yasası, Bölge Valiliği ve Köy Koruculuğu gibi kurumların tüm yasal dayanakları ile ortadan kaldırılması gerekmektedir,

Dil, kültür ve eğitim alanında süren ağır baskıların, asimilasyonun yarattığı ortamın ortadan kaldırılması ve ortaya çıkan büyük eşitsizliğin giderilmesi zaruridir,

Gerçek bir demokrasinin gereği olarak düşüncenin suç olmaktan çıkarılması gerekmektedir²⁴⁵.”

Parti programında öne çıkan; Kürtlerin baskı altında oldukları ve asimilasyona tabi tutuldukları söylemidir. Ayrıca “düşünce suçu” kavramı da dikkat çekmekte, “düşüncenin suç olmaktan çıkarılması gerektiği” ifade edilmektedir. Çözüm ifade edilirken, bölgenin ekonomik koşulları ve yoksulluktan bahsedilmemesi; HADEP’in sorunu ekonomi ya da yoksullukla ilişkilendirmediğinin bir göstergesidir. HADEP sonrası kurulan diğer ardıl partiler de özde aynı şeyleri tespit ederek aynı yönde söylemde bulunmuşlardır.

Bu açıdan bakıldığında; CHP’nin dönemin koşullarından etkilenebildiği, konjonktüre göre hareket edebildiği, devletçi söyleme yakın bir tutum sergilediği, üniter devlet vurgusu yaptığı ancak bunun yanında soruna “demokrasi sorunu” açısından da yaklaştığı; Kürt siyasetinin diğer siyasal aktörlerinden biri olan HEP çizgisindeki partilerin ise (HADEP- DEHAP- DTP ve BDP) direkt olarak kimlik siyaseti yürüttüğü ve Kürt sorununu etnik yorumlar ile sürekli ön plana çıkardıkları değerlendirilmektedir.

3.4 2010-Günümüz : Demokrasi Bağlamında Kürt Sorunu

Deniz Baykal’ın istifası üzerine 22 Mayıs 2010 tarihinde yapılan 33. Olağan Kurultay’da Kemal Kılıçdaroğlu genel başkan olarak seçilmiştir. Kemal Kılıçdaroğlu’nun genel başkan olması, partinin özellikle Kürt sorununa bakışında ve bu yönelik politikalarında değişiklik yaratacağına dair bir izlenim ortaya çıkarmıştır. Toplumdaki bu değişiklik isteği

²⁴⁴ Demir, 2016: 338.

²⁴⁵ HADEP Parti Programı, 1994: 8-9.

partinin daha somut öneriler sunması ve gerçekleştirebilmesine yönelik isteğidir. Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığında da, Deniz Baykal döneminde ortaya konan 2008 programı geçerli olduğundan burada tekrarlanmayacaktır.

2008 Parti programı dışında CHP'nin duruşunu gösteren en önemli kaynaklardan biri 2015 yılında yayınlanan "CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap)" isimli rapordur. Bu rapor hazırlanırken SHP'nin Temmuz 1990 Raporu ve CHP'nin Ocak 1999 raporları güncellenmeye çalışılmıştır. Raporda CHP'nin Kürt sorununu temelde bir demokrasi sorunu olarak ele aldığı ve güvenlikçi politikalar ile bu sorunun çözülemeyeceği ifade edilmiştir²⁴⁶. Sorunun çözülmesini istemesine rağmen; AKP'nin çözüm sürecine destek vermemesinin sebebi ise şu cümle ile özetlenmektedir:

"AKP barış için siyaset yapmamakta, siyasi amaçlar için barış umudunu rehin almaktadır."

Raporda konunun özellikle TBMM'den kaçırılması ve iktidarın siyasi konjonktüre göre farklı tavır alması eleştirilmektedir. Bir çözüm modeli önermekte ve bu modelin 4 temel ayağını şu şekilde açıklamaktadır:

"Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları standartlarını geliştirecek, Kürt sorununun yasal boyutlarını çözecek, tam demokrasi ve eşit vatandaşlık yolunda ciddi ilerleme kaydedilmesini sağlayacak yasal adımların vakit geçirilmeden atılması,

TBMM'de siyasi partilerin katılımıyla bir Toplumsal Mutabakat Komisyonu Kurulması,

Ortak Akıl Heyeti,

Gerçekleri Araştırma Komisyonu."

Raporda, barışı topluma yaymanın ve güvence altına almanın en temel yolunun TBMM zemininde katılımcı bir çözüm süreci yürütmek olduğu anlatılmaktadır²⁴⁷. Raporun geneline hakim olan eleştiri; AKP'nin çözüm sürecini kapalı kapılar arkasında yürütmesidir. Önceki tüm raporlarda olduğu gibi bu raporda da ana dilde eğitim konusunun temel insani bir hak olduğu ifade edilmektedir. "Toplumsal Mutabakat Komisyonu, Ortak Akıl Heyeti ve Gerçekleri Araştırma Komisyonun" nasıl işleyeceği ile ilgili ayrıntılar verilerek, PKK'nın silahsızlanmasının demokrasinin gereği olduğu vurgulanmıştır²⁴⁸. Raporun sonunda ise Kürt sorununun yasal boyutlarını çözmek için TBMM'ye sunulan 27 yasa teklifi tek tek sıralanmıştır. Bu yasa tekliflerinden ön plana çıkan bazıları şunlardır:

²⁴⁶ CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap), 2015: 2.

²⁴⁷ CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap), 2015: 3-6.

²⁴⁸ CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap), 2015: 8-12.

*“Demokratik temsilin sağlanabilmesi için milletvekili genel seçimlerinde barajın yüzde 3’e indirilmesi, belediye ve il genel meclisleri seçimlerinde ise barajın %17’lere çıkmasına yol açan “onda birlik baraj” uygulamasının kaldırılması,
Siyasetteki dil yasaklarının tamamen sona erdirilmesi,
Siyasi partilere devlet yardımının tüm siyasi partileri kapsayacak şekilde adil bir hale getirilmesi²⁴⁹.”*

Yukarıda ifade edilen üç teklif maddesi temsilde adaletin tesis edilmesi, siyasette ana dilin kullanılabilmesinin önünün açılması ve siyasi partilere yapılan devlet yardımında sadece meclise girenleri değil, girmeyenlerin arasından seçime katılma yeterliliği olan tüm partileri kapsayabilecek şekilde bir uygulamanın yürürlüğe konması amaçlanmıştır.

Teklif edilen maddeler şu şekilde devam etmektedir:

*“Türkiye Büyük Millet Meclisinde bir “Toplumsal Mutabakat ve Ortak Akıl Heyeti Komisyonu’nun oluşturulması,
Dersim olaylarının tüm boyutlarıyla araştırılması için Dersim arşivlerinin devletin ilgili tüm kurumlarından alınıp TBMM’de toplanarak halka ve araştırmacılara açılması,
Koruculara kamuda başka alanlarda istihdam olanağı getirilerek, koruculuk sisteminin kaldırılması²⁵⁰.”*

Yukarıda açıklanan teklif maddelerinde ise Kürt sorununun ancak ortak akıl ve toplumsal mutabakat ile çözülebileceği, halen tam olarak aydınlatılamamış ve tartışma konusu olan Dersim olaylarının tüm ayrıntıları ile halka anlatılması ve özellikle Güneydoğu Anadolu toplumunda tartışmalı olan, toplum içinde bölünmeye sebep olan koruculuk uygulamasının kaldırılması konularına değinilmiştir.

“Boşaltılan yerleşim yerleri nedeniyle mağdur olan vatandaşlara yardım yapılmasını öngören 5233 Sayılı Yasa’nın yeniden düzenlenerek, mağduriyetlerin giderilmesi ve köye dönüşlerin önünün açılması, Mayınlı arazilerin temizlenip, yoksul köylüye tarımsal faaliyetler için tahsis edilmesi²⁵¹.”

Yukarıda değinilen iki teklif maddesi vatandaşlara boşaltmak zorunda kaldığı topraklarının iadesi ve güvenlikçi anlayışla mayınlanan arazilerin maddi imkanı kısıtlı olan köylüye verilmesi ile alakalıdır. Bu maddelerde hem yoksul köylüye maddi destek verilmesi, hem tarımın özendirilmesi, hem de terör sebebiyle ortaya çıkan göç sorununun giderilmesi amaçlanmıştır.

²⁴⁹ CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap), 2015: 19.

²⁵⁰ CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap), 2015: 19-20.

²⁵¹ CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap), 2015: 20.

Aşağıda ifade edilen beş teklif maddesine bakıldığında da; bir takım hukuki düzenlemeleri içermektedir. Barışçıl protesto hakkının tam anlamıyla tesis edilmesi, adalet sisteminin düzeltilmesi ve adil yargılanmanın önünün tamamen açılması amaçlanmıştır. Tamamı hukuki düzenlemeler üzerine olup ilgili maddeler şunlardır:

*“Demokrasilerin vazgeçilmez bir koşulu olan toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin özgürce yapılabilmesi için gerekli değişikliklerinin yapılması,
Terörle Mücadele Kanunu ve Türk Ceza Kanunu’ndaki ifade özgürlüğünü engelleyen hükümlerin kanun metinlerinden çıkarılması,
Tutuklamaların cezaya dönüşmemesi için uzun tutukluluk sürelerinin kısaltılması,
Adil yargılamayı ve savunma hakkını engelleyen “gizli tank” uygulamasına son verilmesi,
Faili meçhul cinayetlerde zaman aşımının kaldırılması²⁵².”*

Bütün bu teklif maddeleri incelendiğinde Kürt sorununun etraflıca incelendiği, bu sorunu besleyen problemlerin ayrıntılı olarak ortaya konduğu, partinin geçmiş tecrübelerinden de yararlandığı ve özellikle TBMM’nin çözüm adresi gösterilerek bütün çözümlerin halkın gözü önünde ve toplumsal mutabakat sağlanarak yapılması gerektiğinin düşünüldüğü görülmektedir.

Bu dönemde yapılan dört genel seçimde Doğu Anadolu’daki on dört²⁵³ ve Güneydoğu Anadolu’daki sekiz ilde²⁵⁴ CHP’nin aldığı oy oranları ve çıkardığı milletvekili sayıları şu şekildedir: 2011 genel seçimlerinde Doğu Anadolu’da %10,40 oy oranı ile 5 milletvekili, Güneydoğu Anadolu’da %9 oy oranı ile 3 milletvekili²⁵⁵; Haziran 2015 genel seçimlerinde Doğu Anadolu’da %6,80 oy oranı ile 2 milletvekili, Güneydoğu Anadolu’da %6,40 oy oranı ile 2 milletvekili²⁵⁶; Kasım 2015 genel seçimlerinde Doğu Anadolu’da %7,40 oy oranı ile 3 milletvekili, Güneydoğu Anadolu’da %6,50 ile 2 milletvekili²⁵⁷ ve Haziran 2018 genel seçimlerinde Doğu Anadolu’da %8,50 oy oranı ile 4 milletvekili, Güneydoğu Anadolu’da %6,90 ile 3 milletvekili çıkarmıştır^{258,259}. Her ne kadar Kemal Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığa gelmesi, özellikle Kürt seçmen açısından bir umut ortaya çıkarsa da; bölgedeki oy oranları CHP açısından olumlu bir ilerleme göstermemektedir. CHP’nin bölgedeki

²⁵² CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap), 2015: 20-21.

²⁵³ Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Muş, Bitlis, Kars, Ağrı, Van, Hakkari, Ardahan ve Iğdır illeridir.

²⁵⁴ Gaziantep, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak ve Kilis illeridir.

²⁵⁵ TÜİK, 2012: 24.

²⁵⁶ <http://www.ysk.gov.tr/tr/7-haziran-2015--25-donem-milletvekili-genel-secimi/3304> (Erişim Tarihi:01.06.2019).

²⁵⁷ <http://www.ysk.gov.tr/tr/1-kasim-2015--26-donem-milletvekili-genel-secimi/3413> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

²⁵⁸ <http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

²⁵⁹ <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

başarısızlığının altında yatan en temel sebeplerden bir tanesi ve belki de en önemlisi; bölgedeki toplumun HDP'nin etnik kimlik siyaseti ile AKP'nin dini kimlik siyaseti arasında kalması ve CHP'nin toplumu bu sarmaldan kurtaracak uygulamalara imza atamamış olmasıdır.

Kürt sorunu açısından CHP dışında en başat aktör bu dönemde HDP'dir. HDP'nin parti programı incelendiğinde ardılı olduğu partilerin programlarına göre daha çok Türkiye'nin geneline ilişkin söylemleri olduğu ve salt olarak bütün sorunları Kürt sorununa indirgemediği gibi, Türkiye'nin tamamına yönelik çözüm önerileri ortaya koyduğu söylenebilir. Bu çözüm önerilerinden öne çıkan bazıları şunlardır:

"Farklılıkların inkarına dayanan "tekçi" anlayışın ortadan kaldırılması gerekmektedir, HDP, asimilasyon ve inkarcılıkla her ortamda mücadele etme amacındadır, Kürt Halkının kendi kaderini tayin hakkı kabul edilmelidir, Farklı kimlik, dil, din ve inanç gruplarının hak ve eşitliği anayasa ile güvence altına alınmalı ve bu güvence ile paralel olarak vatandaşlık tanımı tekrar yapılmalıdır, Yerinden ve yerelde yönetime dayanan demokratik özerklik kurumunun oluşturulmalıdır²⁶⁰.

Programda Türkiye'nin tamamına ilişkim çözüm önerileri ortaya konulmuş olsa da, tıpkı yukarıda ifade edilen HADEP gibi HDP de soruna asimilasyon ve inkarcılık açısından yaklaşmaktadır. Kürtlerin asimile edildiği ifade edilmektedir yani bu bağlamda ilk legal Kürt partisi HEP'ten HDP'ye partinin kurumsal düşüncesi pek değişmemiş, etnik olarak Kürtler hep öncelenmiştir. Ayrıca vatandaşlık tanımının değiştirilmesi de ciddi ve önemli bir taleptir. Programdaki "kendi kaderini tayin hakkı" ve "demokratik özerklik" kavramları CHP'nin programında olmayan ve parti politikasına uzak kavramlardır. CHP Kürt sorununu asimilasyon kavramı ile bağdaştırmamaktadır. Bu açıdan HDP'nin Kürt sorunu konusundaki tutumunun CHP'den oldukça farklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Özetle, CHP bu dönemde Kürt sorununu tamamen "demokrasi sorunu" olarak görmektedir, bireysel hak ve özgürlüklerdeki sorunların halledilmesi ve demokrasinin tam işler vaziyete gelmesiyle Kürt sorununun da ortadan kalkacağını düşünmektedir. HDP çizgisindeki Kürt siyasal hareketinden farklı olarak etnik kimliği ön plana çıkarmamaktadır.

²⁶⁰ <https://www.hdp.org.tr/parti/parti-programi/8> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı; Türkiye siyasal hayatının başat partilerinden biri, merkez sol siyasetin temsilcisi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu partisi olma özelliğine sahip olan CHP'nin özellikle 1960 yılından sonra Türkiye'deki farklı kimliklere bakış açısını, ortaya koyduğu kimlik siyasetini, bu kapsamda yürüttüğü politikayı Kürt Kimliği özelinde açıklamak ve yürüttüğü politikanın Kürt kökenli vatandaşların yoğunlukla yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki genel seçim sonuçlarına olan etkisini de içerecek şekilde bir inceleme yapmaktır. Seçim sonuçlarının incelenmesindeki maksat, yürütülen Kürt politikasının ve bu politikadaki değişimlerin seçimde nasıl karşılık bulduğunu saptamaktır. Tez hazırlanırken teorik ve normatif bir perspektif değil; parti programları, seçim beyannameleri, Kürt sorunu özelinde hazırlanmış raporlar gibi birincil kaynaklar esas alınarak betimleyici, tanımlayıcı ve söylem / içerik analizi içeren bir yöntem benimsenmiştir. İfade edilen yazılı kaynakların partilerin resmi politikasını yansıtmaması ve daha objektif olması, bununla beraber özellikle parti genel başkanlarının konu ile ilgili söylemlerinin sübjektif olacağı ve resmi kaynaklara oranla çok daha hızlı değişebileceği düşünülerek genel başkanların söylemlerine yer verilmemiştir.

Günümüz Türkiye siyasetinde oldukça önemli bir yeri olan CHP kuruluşundan bu yana kendi siyasetini de şekillendiren birçok farklı toplumsal ve siyasal olaylara tanıklık etmiştir. Hem bu gelişmeleri etkileyen hem de bu gelişmelerden etkilenen CHP'nin tarihi adeta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi tarihi ile eştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi olan CHP, 1950 yılına kadar ülkeyi tek başına yönetmiş ve 1950'de yönetimi devrederek muhalefet görevini üstlenmiştir. 1950-1960 arası dönemde DP iktidarına karşı muhalefet görevini sürdürürken, ortaya konan "İlk Hedefler Beyannamesi" CHP'nin kendini tanımlama ve iktidar karşısında konumlandırma yolunda atılan adımlardan ilkidir. 1960 ihtilali sonrası ise "Temel Hedefler Beyannamesi" ve "İleri Türkiye Ülkümüz Bildirileri" bu anlamda atılan daha ileri adımlardır. 1965 yılında ise CHP'nin "ortanın solunda" olduğunu beyan edişi partinin siyasi yelpazedeki yerini net olarak gösteren bir gelişmedir. 1965 Seçim Bildirgesinde doğunun geri kalmışlığının hızla ortadan kaldırılmasına yönelik aranan çareler, CHP'nin doğudaki soruna yönelik "geri kalmışlık" söyleminin ve bu yöndeki tespitinin bir karşılığıdır. TİP Doğu Mitinglerinden etkilenen 1969 Seçim Bildirgesinde de Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile alakalı sorunlar, bölgenin geri kalmışlığı ve halkın yoksulluğu üzerinden açıklanmaktadır. Genel olarak 1960'lı yıllar, CHP'nin sorunu "geri kalmışlık ve yoksulluk" üzerinden okumaya başladığı yıllar olmakla beraber, aynı

zamanda çağdaş Kürt siyasetinin doğmaya başladığı ve Kürt halkının toplumsal-siyasal haklarını temel alan farkındalığının bu siyasetin de etkisiyle giderek artmaya başladığı bir dönem olmuştur.

1970’li yıllarda; 1960’larda başlayan özgürlük akımları daha etkin hale gelmiş ve farklı toplumsal kesimlerini etkileyerek bu toplum kesimlerinin de birtakım kültürel talepler ile ortaya çıkmalarına sebebiyet vermiştir. 1971 Muhtırası sonrasında kimliklerden ziyade yoğun ideolojik safların olduğu bir dönem ortaya çıkmış ve daha çok sınıf siyaseti ağırlıklı bir dönem yaşanmıştır. 1973 “Ak Günlere Seçim Bildirgesinde” Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin yarı feodal bir düzende olduğu, bölgede var olan toprak adaletsizliğinin siyasi baskıya sebebiyet verdiği, bölge insanın siyasi özgürlüğe bile sahip olmadığı, “şeyhlik, ağalık” gibi yapılanmaların ve bununla beraber devletin ihmalinin sorunu derinleştirdiği anlatılmıştır. 1976 yılı parti programında ise, bölgenin ekonomik açıdan geri kalmışlığına çözümler aranmış ve bölgenin toptan geliştirilmesi ile ülkenin diğer bölgelerinin ekonomisiyle bütünleştirilmesi hedeflenmiştir. Kimlik siyasetinin görülmediği bu dönemde CHP; halk kitlelerini hakça bir düzen kurma vaadi ile kendi siyaseti etrafında toplayabilmiş, işçi ve köylü dayanışması gibi sınıfsal temalarla kitleleri konsolide edebilmiştir. Bu dönemde Kürt kimliği özelinde bir kimlik siyaseti gözlemlenmemektedir. Seçim bildirgesi ve parti programına bakıldığında, soruna kimlikler üzerinden değil, sosyal ve sosyo-ekonomik açıdan bakıldığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde, CHP dışındaki Kürt siyasal hareketinin hangi zeminde devam edeceği ortaya çıkmış ve Türk solundan ayrı örgütlenilmesi konusunda bir yönelim ortaya çıkmıştır.

1980 ihtilali sonrasında, Türkiye’de ortaya konan neoliberal projenin de etkisiyle farklı toplum kesimlerinin siyasi kültürel talepleri gündeme gelmeye başlamış ve kimlik siyaseti giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. Bahsedilen bu toplum kesimlerinin başında ise Kürtler gelmektedir. İhtilal sonrası dönemde, CHP’nin kadrolarının geniş oranda kendisine yer bulduğu SHP, Kürt sorununa zamanın koşullarına göre radikal bir yaklaşım sergilemiştir. Her ne kadar 1985 ve 1990 parti programlarında konuya ayrı bir başlık ayrılmamış olsa da, PKK terör örgütü ile mücadele edildiği ve terör olaylarının artış gösterdiği bir dönemde, 1990 yılında “Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri” adlı bir rapor yayınlamıştır. Raporda; güvenlikçi bir anlayışla sorunun çözülemeyeceği, tek ırkı önceleyen politikaların sorunu daha da derinleştireceği, terör örgütüne karşı tüm hukuki ve askeri tedbirlerin alınması ve ana dil yasağını kaldırmayı reddeden anlayışın karşısında durulması gerektiği ifade edilmiştir. Buna ilave olarak raporda, anayasanın demokratik hukuk normlarına göre yeniden düzenlenmesi, köy koruculuğunun kaldırılması, bölgedeki yurttaşların suçsuzluğunun esas alınması, bireysel hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, Kürt kimliğinin kabul edilmesi vb. öneriler ortaya

konmuştur. Bu rapor SHP'nin Kürt Kimliği özelinde kimliklere bakış açısını özetleyen en önemli kaynaktır. Bu dönemde SHP, CHP'nin 1970'li yıllardaki "az gelişmişlik ve feodalite sorunu" şeklinde olan okumasını, artık "kimlik sorunu" olarak okumaya başlamıştır. Ancak SHP iktidarda koalisyon ortağı olmasına rağmen, rapordaki önerilerini hayata geçirememiştir. Dönemin terör şartlarından ve siyasi-askeri konjonktüründen etkilenmiş, raporu yayınlamakta gösterdiği tavrı icraatta gösterememiştir. Bu dönemde CHP dışındaki Kürt siyasal hareketinin temsilcisi olan HEP ise parti programında Kürt sorununu Türkiye'nin bütünlüğü içerisinde çözüme kavuşturmayı amaçladığı ve bu amacın da İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Helsinki Sonuç Belgesi'nin hükümleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

1992 yılında CHP tekrar kurulmuştur. SHP döneminin aksine, bu dönemde, özellikle tekrar kuruluşunun ilk yıllarında Kürt sorununa karşı devletçi bir refleks geliştirmiştir. 1994 parti programında konuya ayrı bir başlık ayrılmazken, satır aralarında üniter yapı içerisinde ve çoğulcu bir anlayışla sorunun çözülebileceği ifade edilmiştir. 1999 yılında yayınlanan "Doğu ve Güneydoğu Raporu" ise Kürt kimliğini ön plana çıkarmayan, yine sorunların Türkiye'nin üniter yapısı içerisinde çözülmesi gerektiğini ifade eden ve soruna daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik koşulları açısından bakan bir rapor olarak öne çıkmıştır. Ardından yine 1999 yılında yayınlanan "Demokratikleşme ve İnsan Hakları Raporu" ve 2001 yılında yayınlanan "Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Hukuk Devleti Raporu" birlikte değerlendirildiğinde, başta bölgenin sosyo – ekonomik durumunun ortaya konduğu ve sorunun çözümü ile ilgili önerilerin sunulduğu görülecektir. Bu raporlarda Kürt kimliği yukarıda bahsedilen 1999 yılında yayınlanan "Doğu ve Güneydoğu Raporu'na" göre daha ön plana çıkarılmış olsa da, sorunu demokrasi sorunu olarak görmeye başlayan bir tavır sergilenmiştir. CHP'nin halen güncel olan 2008 parti programı da bu dönemde hazırlanmış olup, programda etnik kimliğin bir şeref olarak kabul etmenin, ancak bununla beraber tüm etnik ve dini kimliklerin üzerinde ortak bir nokta aranmasının zaruri olduğu açıklanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki vatandaşların etnik kimliklerini koruyarak bütün toplumla bütünleştirilmesi gerekliliği de ifade edilmektedir. CHP'nin çoğulcu olduğu; farklı etnik kimliklerin ve sosyal grupların yaşadığı Türkiye'de demokrasiyi derinleştirmenin iç barışın ve gelişmenin ön koşulu olduğu vurgulanmaktadır. Buradaki tüm etnik ve dini kimliklerin üzerinde ortak bir nokta bulunması gerekliliği ve demokrasi vurgusu önemlidir, çünkü bu dönem 1980'li yıllarda "kimlik sorunu" üzerinden yapılan okumanın artık "üniter yapı" ve ardından "demokrasi" vurgusuna doğru evrildiği dönem olmuştur. Bu dönemde CHP dışındaki Kürt siyasal hareketinin temsilcisi olan HADEP ise parti programında Kürtlerin baskı

altında olduklarını ve asimilasyona tabi tutulduklarını ifade etmiştir. Ayrıca “düşünce suçu” kavramına da yer verilmiş, “düşüncenin” suç olmaktan çıkarılması gerektiği anlatılmıştır. Çözüm ifade edilirken, bölgenin ekonomik koşulları ve yoksulluktan bahsedilmemesi, asimilasyona vurgu yapılması; HADEP’in sorunu ekonomi ya da yoksullukla ilişkilendirmediğinin, salt kimlikler üzerinden baktığının bir göstergesidir.

2010 ve sonrasında ise CHP’nin Kürt kimliği özelinde kimlik politikası 90’lı yıllara kıyasla pek fazla değişmemiş ve sorunu daha çok bir demokrasi sorunu olarak görmeye devam etmiştir. Esasen bu dönem farklı kimliklere karşı ilgisiz olunan ve bütün kimlik sorunlarına demokrasi sorunu olarak yaklaşılan bir dönemdir. “CHP’nin Türkiye’nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi (22 Soru – 22 Cevap)” isimli rapor yayınlanmış ve “Toplumsal Mutabakat Komisyonu”, “Gerçekleri Araştırma Komisyonu” ve “Ortak Akıl Heyeti” gibi partinin daha önce yayınladığı raporlarda yer almayan çözüm önerileri getirilmiştir. CHP dışındaki Kürt siyasal hareketine bakıldığında, HDP örneği tıpkı HADEP gibi soruna asimilasyon ve inkarcılık açısından yaklaşmaktadır. Kürtlerin asimile edildiği ifade edilmektedir yani bu bağlamda ilk legal Kürt partisi HEP’ten HDP’ye partinin kurumsal düşüncesi pek değişmemiş, etnik olarak Kürtler hep öncelenmiştir.

Genel olarak bakıldığında, CHP’nin Kürt Kimliği özelindeki siyaseti Türkiye siyasetindeki dönemseller her türlü siyasi, askeri ve toplumsal koşullardan etkilenmiş, SHP döneminde yayınlanan ve yukarıda bahsedilen bir raporu hariç ağırlıklı olarak Kürt kimliğini ön plana çıkarmamıştır. Ülkede var olan demokrasi, bireysel hak ve özgürlükler ile ekonomi sorunlarının çözülmesiyle; bir başka deyişle milletin daha refah ve özgür yaşamasının sağlanması ile Kürt sorununun da ortadan kalkacağı görüşü halen partinin kimlik siyasetinin merkezinde yer almaktadır. Partinin, yukarıda bahsedildiği üzere yayınlanmış olduğu raporların, seçim bildirgelerinin ve bölgede yürüttüğü politikasının, genel seçim sonuçlarına etkisinin alınan oy oranlarına bakıldığında yeterli düzeyde olmadığı, bir başka deyişle sahada karşılığının olmadığı değerlendirilmektedir.

CHP’nin 1960’tan günümüze Kürt kimliği özelinde kimlik siyasetindeki değişim, sorunu az gelişmişlik ve feodalite bağlamında ele alıp buna göre politika üreten bir yaklaşımdan, 2010 sonrasında sorunu demokrasi bağlamında ele alan bir yaklaşıma doğru şekillenmiştir.

Bu çalışma konusu, üzerinde oldukça az çalışma yapılmış bir alanda seçilmiş olmakla beraber, bundan sonraki çalışmalara CHP’nin Kürt kimliği siyasetindeki değişiminin dönüm noktalarını aktarmada katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Atiker, E. (1998). *Modernizm ve Kitle Toplumu*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Ataay, F. ve Kalfa C. (2008). "Modern Prens'ten Post Modern Prens'e: Gramsci'nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15): 26-49
- Ataay, F. ve Kalfa C. (2009). "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Dönüşüm*. S. Sönmez ve N. Mütevellioğlu (drl.). Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Atılğan, G. vd. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Aydın, S. ve Taşkın Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (1999). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bayri, H. (2011). *Türkiye'de Kimlik Siyaseti, İslamcı Siyaset ve Etnik Ayrılmaklılık*. A Kitap, Ankara.
- Bedirhanoglu, P. (2009). "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin Akp'li Yüzü", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İ. Uzgel ve B. Duru (drl.). Phoenix Yayınları, İstanbul.
- Bila, H. (2008). *CHP 1919-2009*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Boratav, K. (2005). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. İmge Kitapevi, İstanbul.
- Burnham, P. (2009). "Küreselleşme, Apolitikleştirme ve Modern Ekonomi Yönetimi". *Praksis*, 9: 162-182.
- Demir, E. (2016). *Yasal Kürtler HEP'ten HDP'ye Kürt Siyaseti*. Ütopya Yayınları, Ankara.
- Ekinci, T.Z. (2004). *Sol Siyaset Sorunları, Türkiye İşçi Partisi ve Kürt Aydınlanması*. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Emre, Y. (2015). *CHP Sosyal Demokrasi ve Sol*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erbaş, H. ve Coşkun, M.K. (2007). "Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe: Farklı Kimlik Politikalarının Yükselişi", *Fark /Kimlik Sınıf*. H.Erbaş (drl.). Eos Yayınevi, Ankara.
- Erdoğan, C. (2018). *CHP 1919-2018 İdeoloji, Örgütsel Yapı, Parti içi Demokrasi ve Oligarşi*. Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Ertürk, D. (2014). *Güneydoğuda CHP Algısı*. Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (1997). *Modernliğin Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*. Metis Yayınları, İstanbul.

- Güzelsarı, S. (2008). *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü*. Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Hatipoğlu, A. (2012). *CHP'nin İdeolojik Dönüşümü*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Hürkan, S. (2010). *Altıokun Şark Ucu*. Sinemis Yayınları, Ankara. Kakışım, C. (2016). *Sınıf, Etnisite ve Kimlik*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A.Y. (ed.) (2014). *Türk Siyasal Hayatı*. Sentez Yayıncılık, Ankara.
- Kaynar, M.K. (hızl.) (2015). *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, G. (2009). *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kellner D. (2001). "Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası". *Doğu Batı*, 15:195-226.
- Keyman, E.F. ve Sarıbay, A.Y. (ed.) (1998). *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Kili, S. (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, U. (2007). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Koç, A. (2014). *CHP'de "Ortanın Solu" Söylemi ve 1965 Seçimleri*. Dezanj Yayınları, İstanbul.
- Konuralp, E. (2013). *Ecevit ve Milliyetçilik*. Togan Yayıncılık, İstanbul.
- Kurubaş, E. (2004). *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu, 1960'lardan 2000'lere (Cilt 2)*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kymlicka, W. ve Norman, W. (2008). "Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", *Vatandaşlığın Dönüşümü*. A.Kadıoğlu (drl.). Metis Yayınları, İstanbul.
- Möngü B. (2013). "Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17: 35.
- Okudan Dernek, K. (2014a). *1990-2014 Dönemi Kürt Siyasal Hareketinin Söyleminin Dönüşümü*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya.
- Okudan Dernek, K. (2014b). "Neoliberalizm, Kimlik Siyaseti ve Siyasi Partiler". *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28: 79.
- Öngen, T. (2005). *İşçi Sınıfının Yapısı ve Mücadele Pratiklerini Belirleyen Nesnel Koşullar*, Ergüder, B. vd. (der). *İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Özyurt, C. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*. Açılım Kitap, İstanbul.
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa*. Ebabil Yayınları, Ankara.

- Schnapper, D. (2001) “Çokkültürcülük ve Kültürel Haklar Meselesi”. *Türkiye ve Siyaset*, 3: 87-93.
- Şimşek, S. (2002). "Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3: 29.
- Tuğluoğlu, F. (2017). "CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*: 277-310.
- Tütüncü Esmer, G. (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.
- Uyar, H.H. (2011). *100 Soruda CHP Tarihçesi (1923-2012)*. Anka Yayınları, İstanbul.
- Yayman, H. (2016). *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Yeğen, M. (2015). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yeğen, M. (2014). *Müstakbel Türkten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E.J. (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011. TÜİK Matbaası. Ankara.
- “Kürt meselesi ve Ordu AT gündeminde”, Tercüman Gazetesi, 12 Ekim 1989.
- “Mecliste HEP’li Rezaleti”, Milliyet Gazetesi, 07 Kasım 1991.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1943), Parti Programı.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1976), Parti Programı.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1994), Parti Programı.
- Cumhuriyet Halk Partisi (2008), Parti Programı.
- Halkın Emek Partisi (1990), Parti Programı.
- Halkın Demokrasi Partisi (1994), Parti Programı.
- Türkiye İşçi Partisi (1964), Parti Programı.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1965), Seçim Bildirgesi.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1969), Seçim Bildirgesi.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1973), Seçim Bildirgesi.
- Sosyal Demokrat Halkçı Parti (1990), Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakış ve Çözüm Önerileri Raporu.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1999), Doğu ve Güneydoğu Raporu.
- Cumhuriyet Halk Partisi (2015), CHP'nin Türkiye'nin Kürt Sorununa Bakışı, Çözüm Çerçevesi.

İnternet Kaynakları

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/istanbul-icin-resmi-olmayan-sonuclar-aciklandi/1513892> (Erişim Tarihi: 24.06.2019).

<https://www.bik.gov.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-secim-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx (Erişim Tarihi: 24.04.2017).

<https://www.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-yenikapida-duzenlenen-demokrasi-ve-sehitler-mitinginde-konustu-26033.aspx> (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

<https://www.chp.org.tr/Haberler/55/genel-baskan-kemal-kilicdaroglunun-maltepe-adalet-mitingi-konusmasi-9-temmuz-2017-60702.aspx> (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/146654/CHP_bugune_kadar_6_baskan_gordu.html (Erişim Tarihi: 15.04.2018).

<http://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-programi/8> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/ak-parti-kapatilmasin-karari-cikti-972729> (Erişim Tarihi: 15.04.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf> (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-E.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/E.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96D.pdf> (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

<http://www.ysk.gov.tr/tr/7-haziran-2015--25-donem-milletvekili-genel-secimi/3304> (Erişim Tarihi:01.06.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/tr/1-kasim-2015--26-donem-milletvekili-genel-secimi/3413> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<https://youtu.be/AeLxaE2fJhM> (Erişim Tarihi: 05.11.2017).

<https://www.akademikkaynak.com/iktidari-vermeyen-iki-secim-1973-ve-1977-secimleri.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

Ö Z G E Ç M İ Ő

Adı ve SOYADI	Şükrü ULUDAĞ
Doğum Yeri - Tarihi	Isparta – 13.10.1985
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Kuleli Askeri Lisesi
Lisans Diploması	Kara Harp Okulu Sistem Mühendisliği
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Türk Silahlı Kuvvetleri, Securitas Güvenlik Hizmetler A.Ő.
E-Posta	landlord1985@gmail.com